

KrFs prinsipp- og politiske program for 2005-2009.

Vedtatt på landsmøtet 2005.

Innhold

KrFs prinsipp- og politiske program for 2005-2009.	1
Innhold	3
KrFs verdigrunnlag og ideologi	5
Verdigrunnlaget:	5
Det kristne menneskesynet.....	5
Nestekjærlighet	5
Forvalteransvaret	5
Kristendemokratisk ideologi	5
Et helhetlig menneskesyn og likeverd.....	6
Felleskap og mangfold	6
Nærhet	7
Solidaritet	7
Forvalteransvar	8
Omsorg og velferd	9
Pensjoner	12
Helsepolitikk	14
Ruspolitikk	17
Retten til liv	20
Et samfunn med plass for alle	22

Funksjonshemmede	23
Næringsliv og næringsutvikling	25
Landbrukspolitikk	28
Fiskeri og havbruk	31
Lokal- og regionaldemokrati og kommuneøkonomi	33
Distriktspolitikk	37
Bypolitikk	39
Samferdsel	41
Justispolitikk	44
Kunst og kultur	47
Idrett	50
Urfolk og nasjonale minoriteter	51
Familiepolitikk	53
Barn og unge	56
Frivillig arbeid	58
Grunnskole og videregående skole	60
Fagskoleutdanning, høyere utdanning og forskning	64
Likestilling	67
Medier	69
Kirke og livssyn	71

Finanspolitikk	73
Skatte- og avgiftspolitik	74
Sysselsetting og arbeidsmarked	76
Forbruker- og konkurransepolitikk	78
Innvandring og integrering	80
Miljø	83
Energipolitikk	87
Utenrikspolitikk	90
Fred og forsoning	90
En globalisert virkelighet.....	90
FN som verktøy	91
Menneskerettigheter	92
Midt-Østen	93
Sikkerhetspolitikk.....	93
Norges forhold til Den Europeisk Union	94
Norden og nærområdene	95
Norges forhold til Russland	96
Europas "yttergrenser".....	97
Andre sentrale europeiske aktører	98
Utvikling	98
Forsvaret	102

Samfunnssikkerhet og beredskap	104
---	------------

KrFs verdigrunnlag og ideologi

KrF bygger sin politikk på et kristent verdigrunnlag og en kristendemokratisk ideologi. Vårt verdigrunnlag har sin forankring i det kristne menneskesynet, nestekjærligheten og forvalteransvaret og de ti bud. Dette verdigrunnlaget kommer til uttrykk i Bibelen.

KrF er et verdiparti. Det kristne menneskesynet skal prege all vår politikk og forplikter oss til en radikal omsorg for våre medmennesker og en rettferdig forvaltning av verdens ressurser.

Til sammen representerer KrFs verdisyn og ideologi en tredje vei i politikken. Det gode samfunn skapes i et samspill mellom det enkelte mennesket, offentlige myndigheter og privat og frivillig virksomhet.

Verdigrunnlaget:

Det kristne menneskesynet

Hvert enkelt menneske har en uendelig verdi og har ukrenkelige rettigheter fra unnfangelse til naturlig død. Retten til liv er den mest grunnleggende rettighet. Enkeltmennesket har en unik egenverdi og må aldri reduseres til et middel for å oppnå noe. Menneskeverdet er ukrenkelig og kan ikke være gjenstand for gradering ut fra alder, prestasjoner,

kjønn, seksuell legning, bosted, hudfarge, tro eller livssyn.

Nestekjærlighet

Nestekjærlighetstanken bygger på at alle mennesker er like mye verd. Avgjørelser som berører andre mennesker må være preget av respekt og erkjennelse av likeverd. Nestekjærlighet innebærer en radikal solidaritet og krever aktiv handling. Den gjelder alle mennesker og kjenner ingen landegrenser.

Forvalteransvaret

Mennesket har et grunnleggende ansvar for å forvalte skaperverket. Det gjelder naturressurser og økonomiske og menneskelige ressurser. Skaperverket må ikke ødelegges, men forvaltes på en forsvarlig måte. Naturen gir oss store muligheter, men også et stort ansvar. Ressursene må brukes i pakt med naturens tåleevne. Godene skal fordeles rettferdig ut fra at alle mennesker er like mye verdt. Det kristne menneskesynet forplikter oss til å verne livsgrunnlaget vårt på en slik måte at vi overleverer kloden til våre etterkommere i minst like god stand som da vi fikk ansvar for den.

Kristendemokratisk ideologi

KrF er et kristendemokratisk parti og har som mål å skape et godt samfunn for det enkelte mennesket. Partiets politikk er verdiorientert. Ut fra

grunnverdiene menneskeverd, nestekjærlighet og forvalteransvar utarbeider vi ideologiske prinsipper. De er våre redskaper når vi skal utforme praktisk politikk. De ideologiske prinsippene i vår kristendemokratiske ideologi er et helhetlig menneskesyn og likeverd, fellesskap og mangfold, nærhet, solidaritet og forvalterskap.

Et helhetlig menneskesyn og likeverd

Det kristne menneskesynet betrakter mennesket både som enkeltmenneske og som en del av et fellesskap. Mennesket har en sosial natur og søker relasjoner med andre mennesker. Deltakelse i fellesskapet utvikler og utfordrer enkeltmennesket. Samtidig skal fellesskapet verdsette enkeltmennesket.

Det enkelte mennesket står i fokus i den kristendemokratiske ideologien. Menneskene har forskjellig utgangspunkt, psykisk, fysisk, sosialt og økonomisk. Det kristne menneskesynet forplikter oss til å se menneskenes ulike evner og behov.

Kristendemokratiets helhetlige menneskesyn betoner sterkt personlig frihet og samtidig personlig ansvar. Egen frihet må aldri gå på bekostning av vår nestes frihet. Vi er satt til å tjene våre medmennesker.

Mennesket har åndelige og kulturelle behov. Det utfordrer oss til aktivt å arbeide for å sikre at mennesker kan få utøve sin tro og sitt livssyn. Et

aktivt kulturliv og et levende åndsliv gir trygghet, identitet og åpenhet for det ukjente. Ved en offensiv og inkludrende kulturpolitikk vil KrF sikre en motvekt til kulturell ensretting.

Alle mennesker er like mye verdt. Dette er et helt grunnleggende syn i den kristendemokratiske ideologien. Det betyr kamp mot enhver diskriminering og utnyttning.

Fellesskap og mangfold

Den kristendemokratiske ideologien ønsker å løfte fram velferdssamfunnet framfor velferdsstaten. Alle mennesker er deltakere i samfunnet. Det betyr at alle mennesker får mulighet til å bidra med sine evner og egenskaper. Velferdssamfunnet må baseres på verdier som omsorg, fellesskap, nestekjærlighet og samhørighet mellom generasjonene.

Familien er det mest grunnleggende fellesskapet i samfunnet. Det er i familier de første og nære relasjoner utvikler seg og skaper grobunn for enkeltmenneskers vekst. Ethvert menneske har behov for å være en del av et nært fellesskap. Derfor er det viktig å verne familien.

Mennesker søker også fellesskap gjennom for eksempel frivillige organisasjoner, institusjoner, arbeidsfellesskap, trossamfunn, bedrifter og forsamlinger. De ulike fellesskapene utgjør til sammen et verdifullt mangfold. Fellesskapene bidrar

til engasjement og aktiv handling i befolkningen, og møter mennesker i nærmiljøet.

Lag, foreninger og ulike organisasjoner utfører en uvurderlig samfunnsinnsats. Sammen med offentlig og privat virksomhet bidrar disse fellesskapene til bredde og mangfold i samfunnet. En slik samfunnsstruktur gir oss et mangfoldig samfunn der aktiviteter er styrt av menneskene og ikke staten, og der ulik tro, livssyn, ideologi, solidaritet, medmenneskelighet og kreativitet kommer til uttrykk.

Nærhet

Nærhetsprinsippet handler om maktfordeling og beslutningsmyndighet. Det dreier seg om å avgrense bruken av offentlig makt. Nærhetsprinsippet innebærer at beslutninger skal fattes på det lavest mulige og mest hensiktsmessige nivå. Det innebærer at beslutninger skal fattes så nær de det gjelder som mulig, og at flest mulig av dem som beslutningen gjelder skal inkluderes i beslutningsprosessen.

Grunntanken er at offentlige myndigheter skal støtte de naturlige og selvstyrende fellesskapene i samfunnet når disse trenger det. De oppgaver den enkelte og familien ikke makter, må offentlige myndigheter bidra til løsningen av, for å verne om enkeltmennesket og sikre dets plass i fellesskapet.

Solidaritet

Solidaritet handler om likeverd, rettferdighet, tjeneste, omsorg og vilje til å dele. Kristendemokratisk definisjon av solidaritet er en plikt begrunnet i den kristne nestekjærligheten. Dette er en solidaritet som er mer radikal enn den som kommer fra rettferdighetshensyn alene. Solidariteten er uten grenser. Den gjelder på alle nivåer, både lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt, og omfatter alle grupper og mennesker som lever i vår generasjon og de kommende generasjoner.

Samfunnet er ikke en rekke løsrevne institusjoner med ansvar bare for seg selv. Både enkeltmennesker, familien, staten, nasjoner eller andre grupper har også et ansvar for å vise solidaritet. Solidaritetsprinsippet står i en vekselvirkning mellom samfunnet og den enkelte. Den enkelte må både kjenne sitt ansvar overfor samfunnet og, etter evne, yte en personlig innsats for de andre i fellesskapet.

Nærhetsprinsippet ivaretar maktfordeling og ansvar mellom private og offentlige maktsentre, mens solidaritetsprinsippet sørger for et fokus der alle har ansvar for hverandre. Det betyr at institusjoner og grupperinger i samfunnet ikke bare har ansvar for seg selv. Solidaritetsprinsippet og nærhetsprinsippet sett i sammenheng betyr at der noen svikter, må andre gå inn å ta ansvaret. Samtidig handler det om å ta avgjørelser på et nivå der solidariteten omfatter flest mulig mennesker.

Forvalteransvar

Mennesket er satt til å forvalte jorden på best mulig måte. I den kristendemokratiske ideologien handler forvalterskap om å vise at vi er verdige den tilliten og det oppdraget vi har fått. Det betyr en rettferdig fordeling av ressurser og forvaltning av naturen slik at vi ikke går utover dens tålegrense.

Bærekraftig utvikling er et nøkkelord i forvalterskap. Det handler om å sikre økologisk, økonomisk og sosial utvikling. I den kristendemokratiske ideologien kan ikke ensidige økonomisk hensyn gå foran økologisk og sosial utvikling. Økonomisk vekst er ikke et mål i seg selv. Uten store endringer i produksjons- og forbruksmønsteret og en radikalt endret global fordeling, er ikke fortsatt økonomisk vekst forenlig med en rettferdig og bærekraftig utvikling.

Verdens naturressurser er begrenset, og innenfor rammen av en bærekraftig utvikling er det grenser for hvor stort ressursforbruket kan være. Med utgangspunkt i et mål om en rettferdig fordeling av ressurser, og de grenser natur og miljø setter for vårt totale forbruk, kan en beregne hvor stor andel av ressursforbruket hver enkelt verdensborger i utgangspunktet har "rett til". Slike "økologiske andeler" kan tas i bruk som et av flere verktøy i politisk planlegging for å synliggjøre ressursforbruket og fordelingsutviklingen, og brukes til å fremme en mer rettferdig fordeling og bærekraftig bruk av naturressursene.

Den kristendemokratiske ideologien forplikter oss til et sterkt engasjement for enkeltmenneskene og miljøet. Praktisk politikk må ha alltid ha sin begrunnelse i disse faktorene. Som mennesker er vi ufullkomne og prinsippene i den kristendemokratiske ideologien er fornuftens redskap. Målet vårt er et samfunn som er godt for alle.

Omsorg og velferd

Norge er et av verdens beste land å bo i. Velferdsordningene våre har stadig blitt forbedret. Samtidig vet vi at noen mennesker ikke har tilgang på den velferden som de fleste i Norge opplever, og derfor lever i fattigdom. Folketrygden må fortsatt sikre gode økonomiske ytelser både ved sykdom, arbeidsledighet, uførhet og alderdom. En av fem nordmenn i yrkesaktiv alder har trygd som viktigste inntektskilde. Samtidig er det blitt en stadig lavere andel yrkesaktive til å betale utgiftene til trygd og andre velferdsordninger. Kommunene har hovedansvaret for de fleste omsorgstjenestene i direkte møte med innbyggerne som trenger dem. Inntektssystemet til kommunene må gi mulighet for å prioritere ut fra det som er de lokale behovene.

Det er et viktig mål å sette flest mulig i stand til å leve av egen inntekt. Mangelen på arbeidsinntekt er hovedårsaken til fattigdom. En del mennesker må gis direkte hjelp for å bli i stand til å komme i arbeid.

KrF vil bevare hovedtrekkene i velferdsordningene våre. Endringer i støtteordningene må ikke svekke velferden for dem som trenger hjelp. Vi må ha grunnleggende velferdsordninger som omfatter alle. Disse må suppleres med målrettede tiltak overfor dem som trenger det mest.

Samtidig er det viktig med en kritisk gjennomgang av de ulike velferdsordningene. På enkelte områder kan det være aktuelt med større grad av egenbetaling for dem som har økonomisk evne til det. Ordningene må ivareta hensynet til dem med kroniske lidelser og store utgifter på grunn av sykdom, og dem som har dårligst økonomisk evne.

Utgiftene til de ulike velferdsordningene vokser for hvert år. Det er særlig utgiftene til rehabilitering og attføringsstønader, uførhet, medisiner og tekniske hjelpemidler og sykepenger som har hatt en sterk realvekst. Det er en utfordring å få kontroll med utgiftsveksten på disse områdene. Dette må imidlertid gjøres på en måte som ikke stigmatiserer dem som av helsemessige årsaker er brukere av ordningene.

For at vi skal kunne beholde en god sykelønnsordning, må det inngås et mer forpliktende samarbeid mellom lege, arbeidsgiver og arbeidstaker som kan bidra til redusert sykefravær. KrF ønsker en tettere samhandling mellom trygdeetat og Aetat for å sette i verk de rette tiltakene og slik bistå til reduksjon av sykefraværslengde og/eller utstøting fra arbeidslivet. I tillegg må det fokuseres mer på årsakene til det store sykefraværet.

Det er en utfordring å bygge ut omsorgstjenestene slik at hver enkelt får nødvendig og kvalifisert hjelp når de trenger den. Den enkeltes behov skal ivaretas uavhengig av alder, økonomi og bosted. Det må

være en sammenhengende kjede av tjenester som hjelper folk i og ut av vanskelige livssituasjoner.

Eldre menneskers samfunnsengasjement representerer store ressurser som fellesskapet må nyttegjøre seg. Eldre som er avhengige av hjelp, har rett til individuelle tilbud som ivaretar deres integritet og verdighet.

Når alderen gjør at man ikke lenger klarer de daglige gjøremål som før, er det opp til både den enkelte, familien og samfunnet i fellesskap å legge til rette for en best mulig hverdag. Eldreomsorgen må basere seg på en riktig balanse mellom hjemmebaserte hjelpetjenester, tilgang på tilrettelagte omsorgsboliger, avlastnings- og sykehjemsplasser. Sosiale fellesskap og et rikt kulturliv er viktig for helsen i alderdommen. Eldresentre bidrar til å opprettholde og bygge ut sosiale relasjoner.

Barnetillegget i midlertidige stønader og tidsbegrenset uførestønad må økes.

KrF har som mål at alle skal ha et trygt sted å bo. Det er viktig å tilrettelegge og stimulere til et velfungerende boligmarked, slik at flest mulig kan eie sin egen bolig. Det må også legges til rette for flere rimelige utleieboliger. Vanskeligstilte må sikres et godt og permanent boligtilbud. En av hovedutfordringene er å øke antallet universelt tilrettelagte og antall miljøvennlige boliger.

KrF vil:

- sikre befolkningen over hele landet gode omsorgstjenester.
- bevare folketrygden som samfunnets viktigste økonomiske sikkerhetsnett og bærebjelke i velferdssamfunnet.
- at alle eldre som trenger et spesielt tilrettelagt tilbud, hjemme eller på institusjon, skal få det uten lang ventetid. Alle som ønsker det må få enerom.
- at alle som har behov for det, skal få tilbud om trygghetsalarm.
- at alle bostedsløse skal få tilbud om bolig ved utgangen av 2007.
- samordne de tjenestene som gis av trygdekontor, arbeidskontor og sosialkontor slik at de blir mer brukervennlige og effektive, og at de som sliter med sammensatte utfordringer skal slippe å forholde seg til så mange instanser.
- omorganisere velferdsforvaltningen slik at den blir mer brukervennlig og effektiv, og flere kommer i arbeid og aktiv virksomhet.
- være pådrivere og tilretteleggere for at flere med nedsatt funksjonsevne skal få plass i arbeidslivet.
- gjennomgå og styrke ordningen med omsorgslønn og avlastningstilbud til personer som tar ansvar for pleietrengende familiemedlemmer.
- forbedre ferieordningene for funksjonshemmede.

- ha en god sykkelønnsordning som sikrer jevn inntekt også ved sykdom av kortere eller lengre varighet.
- vurdere å utvide egenandelsordningens tak 2.
- øke innsatsen for å forebygge og avdekke misbruk av velferdsordninger.
- iverksette målrettede tiltak for å bedre både fysisk og psykososialt arbeidsmiljø både i det offentlige og private arbeidsliv.
- tilby lavterskel boligtilbud med botrening.
- være pådrivere for et aktivt og målrettet arbeid for et inkluderende arbeidsliv på enda flere arbeidsplasser.

Pensjoner

Folketrygden er det viktigste elementet i det samlede pensjonssystemet i Norge og gir innbyggerne økonomisk og sosial trygghet i alderdommen.

Gjennomsnittlig levealder øker, vi begynner å jobbe senere og pensjonsalderen går ned. Finansieringen av dagens folketrygd er derfor ikke bærekraftig for framtida. Omfanget av de økonomiske forpliktelsene som må bæres av de yrkesaktive i årene framover vil øke sterkt. Det blir færre yrkesaktive for hver pensjonist.

Oljeformuen er stor, men likevel ikke ubegrenset. Statens samlede pensjonsforpliktelser var ved utgangen av 2004 anslått til om lag 4 400 milliarder kroner, petroleumsfondet var ved utgangen av 2004 anslått til 1 053 milliarder kroner.

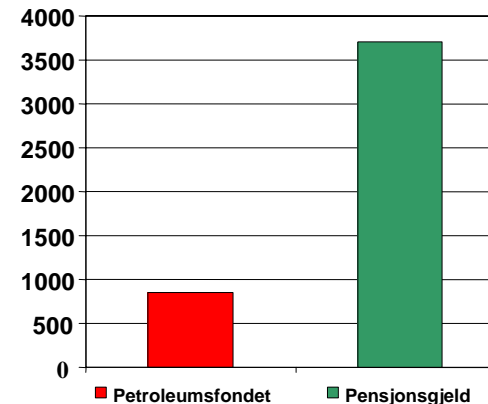
Pensjonsforpliktelsene i folketrygden anslås å øke med om lag 200-250 milliarder kroner hvert år framover.

KrF vil ha et pensjonssystem som vektlegger økonomisk trygghet for alle uansett arbeidsinntekt, og innbetaling gjennom hele yrkeskarrieren. Pensjonssystemet skal vare over lang tid og det skal være mest mulig forutsigbart. Da må systemet være økonomisk bærekraftig og stimulere til at de som kan står lengre i arbeid. Alle skal ha en grunnsikring i form av en garantipensjon.

Pensjonssystemet skal ivareta omfordeling slik at de som tjener mest, bidrar forholdsvis mer til fellesskapet. For å gi pensjonssystemet legitimitet i brede deler av folket, må det også være en sammenheng mellom arbeidsinntekt og pensjon. Pensjonen skal baseres på livsløpsopptjening. Pensjonsopptjeningen ved ulønnet omsorg for egne barn under skolepliktig alder og for pleietrengende familiemedlemmer må forbedres.

KrF mener det er riktig med en fleksibel pensjonsordning som gir mulighet til å gå av fra 62

Statens petroleumsfond og pensjonsgjeld (mrd. kroner) ved utgangen av 2003

år, men at den enkelte da må dekke hoveddelen av kostnadene selv. Pensjonen må bli tilsvarende høyere ved å arbeide lengre. KrF mener det bør innføres en obligatorisk tjenstepensjon for alle, som et tillegg til den moderniserte folketrygden. Det må utarbeides et system for å ta hensyn til pensjonsrettigheter når eiendeler fordeles ved skilsmisse.

KrF vil:

- at folketrygden fortsatt skal gi økonomisk og sosial trygghet for alle.
- at pensjonsopptjening for ulønnet omsorg gis tilbakevirkning til 1967.
- at alle arbeidstakere med stillingsbrøk over minstekravet for å kunne være med i en tjenstepensjonsavtale får del i en tjenstepensjonsordning.
- at det må bli enklere å ta med seg pensjonsrettigheter ved skifte av arbeidsgiver, og mellom privat og offentlig sektor.
- ramme inn folketrygdfondet og petroleumsfondet i et statens pensjonsfond.
- at alle tjenstepensjonsordninger skal være kjønnsnøytrale.

Helsepolitikk

De siste årene har stadig flere pasienter fått behandling i sykehusene. Ventelistene og ventetiden på behandling er redusert. Staten har siden 2002 hatt ansvaret for sykehusene. KrF vil ha en grundig evaluering av reformen og nødvendige endringer må gjøres slik at sykehustjenestene kan bli enda bedre.

KrF vil ha en grundig evaluering av sykehusreformen og nødvendige endringer må gjøres slik at sykehustjenestene kan bli enda bedre gjennom politisk styring, om mulig på et regionalt nivå.

Alle innbyggere må få et likeverdig tilbud av helse-tjenester. Kvalitet, trygghet, tilgjengelighet og omsorg skal utgjøre kjerneverdiene i helsetjenestene.

Syke mennesker skal ha rett til rask behandling og fritt sykehusvalg. Pasientene skal være i sentrum i helsepolitikken.

Kunnskap om kjønnsforskjeller i sykdomsrisiko, sykdomsutvikling, diagnostikk, behandling og forebygging må styrkes.

Samarbeid og samhandling mellom alle nivåer i helsetjenesten er nødvendig for at den enkelte skal oppleve at tjenestene er til for dem, uavhengig av om det er helseforetakene, kommunene, fylkeskommunene eller private som tilbyr tjenestene. Det er avgjørende med et godt samarbeid mellom

primærhelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten. Fastlegeordningen må evalueres. Det må være gode akuttmedisinske tjenester i hele landet, der lokalsykehusene fortsatt skal ha en sentral rolle. Helseinstitusjoner drevet av stiftelser og frivillige organisasjoner må sikres en plass i det samlede helsetilbudet gjennom avtaler med helseforetakene.

Det må legges stor vekt på folkehelsearbeid og forebygging av sykdommer. Økt fysisk aktivitet og sunt kosthold kan redusere hyppigheten av en rekke lidelser. Helsemyndighetene må fortsette å rette fokus mot dette og fremme gode tiltak for å bedre folkehelsen generelt.

Alternativ medisin hjelper mange mennesker. KrF ønsker en ytterligere økt dialog mellom alternativ medisin og skolemedisin, både i forskning og praktisk samarbeid mellom pasienters fastlege og alternative medisinere.

Tilbudene for mennesker med psykiske lidelser har blitt bedre, men fortsatt er ikke tilbudet godt nok. Opptrappingsplanen for psykisk helse må følges opp. Særlig må barne- og ungdomspsykiatrien styrkes. Det er et mål at det ikke skal være ventelister for barn og unge med psykiske lidelser innen 2009. Barn og unge med psykiske lidelser må sikres behandlingsplasser på egne institusjoner eller avdelinger for å sikre et trygt og verdig tilbud der man kan omgås personer på sin egen alder og med like sykdomstrekk.

Ungdom må sikres lavterskelhelsetilbud. Skolehelsetjenesten må bli bedre og mer tilgjengelig for elevene, og det bør trekkes inn flere yrkesgrupper som psykologtjeneste, rådgivere, prester og barnevernspedagoger. Helsestasjonene for ungdom skal være et åpent tilbud med profesjonelle veiledere, der ungdom kan søke helsehjelp, råd og veiledning. Samhandlingen mellom primærhelsetjenesten og sykehusene må bedres.

Spilleavhengighet er et økende problem blant nordmenn. Undersøkelser viser at så mange som 50 000 nordmenn har et problematisk forhold til spill. Hjelpetelefonen for spilleavhengige og deres pårørende må videreføres, og det må sikres behandlingstilbud for spilleavhengige.

Noen mennesker fødes som menn, men kjenner seg som kvinner, eller motsatt. Det å være trans-seksuell er tabubelastet og en stor utfordring for den enkelte. KrF vil ta disse menneskenes situasjon på alvor og arbeide for at de sikres gode og helhetlige helsetilbud, og at de det er riktig for, sikres tilbud om kjønnskifteoperasjon. I tillegg må det holdningsskapende arbeidet styrkes, slik at man hindrer diskriminering og øker toleransen for mennesker som skiller seg ut fra flertallet.

KrF vil:

- at helsetjenesten skal være tilgjengelig for dem som trenger det, når de trenger det.

- at helsetjenesten skal prioritere psykiatrien, kreftomsorgen og behandlingen av kronisk syke.
- at lokalsykehus uten andre sykehus med akuttfunksjon i rimelig nærhet skal ha døgnkontinuerlig akuttberedskap innenfor medisin og kirurgi og en fødeavdeling.
- sikre en videre styrking av helsetjenesten. Lokalsykehusene er viktige for den enkeltes trygghet. Stadig mer spesialisert behandling innebærer samtidig at en del spesialfunksjoner ikke kan spres på alle sykehusene.
- bygge ut distriktsmedisinske sentra i distrikter med lange avstander til sykehus.
- ha en sterkere verdifokusering i helsetjenesten.
- styrke den offentlige tannhelsetjenesten og utvide ordningene med refusjon for tannbehandling.
- at ungdom må sikres gode og tilgjengelige lavterskel helsetilbud med særlig satsing på helsestasjoner for ungdom.
- at fokus i helsepolitikken skal dreies mer i retning av forebyggende helsearbeid og legge til rette for at den enkelte skal kunne ta bedre ansvar.
- gjennomføre opptrappingsplanen innen psykisk helse og særlig prioritere barn og unge.
- pasientfokuset skal styrkes på alle nivåer i helseforetakene.
- opprettholde retten til fritt valg av sykehus.
- sikre at sykehusopphold fortsatt skal være gratis.

- sikre et bedre samspill og mer helhet mellom primærhelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten.
- ha god dekning med fødeavdelinger/fødestuer i hele landet.
- at det skal opprettes et senter for behandling av ungdom med spiseforstyrrelser i hver region.
- forby reklame for kosmetisk kirurgi.
- styrke helsetjenesten for de eldre med flere spesialister innen geriatri.

Ruspolitikk

Alkohol- og narkotikaproblemene er i dag vårt største sosiale og helsemessige problem. Samtidig er disse problemene likevel ikke så store som i en rekke andre land i den vestlige verden. Dette er resultatet av en restriktiv alkoholpolitikk.

Rusproblemer forårsaker og forsterker mange andre alvorlige samfunnsproblemer som kriminalitet, utrygge oppvekstmiljøer, fattigdom, samlivsproblemer, vold, hærverk og ulykker. Redusert rusmisbruk vil gi økt livskvalitet for mange og være positivt for samfunnet.

Det holdningsskapende arbeidet er viktig, særlig i skolen, arbeidslivet og i samarbeid med frivillige organisasjoner. Kunnskap og bevissthet og frivillige organisasjoners innsats må kombineres med en aktiv politikk fra myndighetenes side. Samarbeidet mellom skole og foreldre må gjøres mer forpliktende for å kunne gripe fatt i tidlige tegn på rusmisbruk. Det må satses ytterligere på arenaer der barn, unge og voksne kan utvikle og utfolde seg uten bruk av alkohol eller narkotika.

KrF mener at legemiddelassistert rehabilitering (LAR) (metadon, subutex eller lignende) kan være riktig for en gruppe tunge rusmisbrukere når andre alternativer er prøvd ut. KrF vil i tillegg legge stor vekt på medikamentfri behandling som medfører at rusmisbrukere skal kunne bli helt fri fra rusav-

hengigheten. Stadig flere barn blir født av mødre som får metadon. Mye tyder på at barna får skadevirkninger av dette. KrF mener at av hensyn til barnet, bør tvangsbehandling av gravide rusmisbrukere vurderes fremfor fortsatt bruk av metadon.

KrF er imot forsøk med sprøyterom, der myndighetene er med på å legalisere bruk av illegale stoffer. Sprøyterom løser ikke utfordringene i ruspolitikken.

Rusmisbrukere og pårørende må tas på alvor og gis respekt i det offentlige systemet. Samfunnet må gi et godt omsorgstilbud til de som trenger hjelp for å løse rusproblemene. Det må gis tilbud om behandling og ettervern til alle som er rammet av rusrelaterte problemer, inkludert deres pårørende, og mest mulig tilpasset den enkeltes behov. Rusmisbrukerne må i praksis fritt kunne velge sted for rehabilitering blant annet i ideelle, frivillige institusjoner dersom de ønsker det, i likhet med fritt sykehusvalg. Behandlingstilbudet må videreutvikles, slik at det blir bedre tilpasset ulike aldersgrupper. Det trengs et omfattende og varig omsorgstilbud til de eldste og mest slitne rusmisbrukerne. Behandlingstilbudet for dem med dobbelt diagnose rus/psykiatri må styrkes. Pårørende må involveres sterkere i behandlingsprosessen.

KrF vil ha økt fokus på situasjonen for barn av rusmisbrukere. De er i risikozonen for selv å utvikle

misbruk eller andre problemer om de ikke blir "fanget opp" og får oppfølging på et tidlig stadium.

KrF arbeider for en reduksjon av alkoholforbruket på 25 prosent innen 2010. Dette målet er vi langt fra å nå, og vi må videreføre dagens alkoholpolitikk med særlig fokus på å utsette debutalderen for alkohol, relativt høye avgifter og begrenset tilgjengelighet. Forskere er klare på at en betydelig reduksjon av avgifter og økt tilgjengelighet på alkohol vil medføre økt forbruk og dermed flere dødsfall, mer kriminalitet og flere enkeltmenneskers hverdag vil bli vanskeligere.

KrF vil:

- styrke informasjons- og holdningsskapende arbeid i skolen.
- styrke frivillige organisasjoners og stiftelsers mulighet til å drive rusomsorg og holdningsskapende arbeid.
- at ungdom med rusproblemer må få rask hjelp og tilpasset behandling.
- ha målrettede statlige kampanjer for rusfrihet.
- ha en avgifts- og kontrollpolitikk som begrenser skadevirkningene av alkohol.
- at det ikke skal selges vin og brennevin i dagligvareforretningene.
- at Vinmonopolet må opprettholdes.

- fortsette og intensivere et bredt holdningsskapende arbeid.
- arbeide for flere alkoholfrie soner.
- arbeide for at alle idrettsarrangementer skal være frie for alkoholserving.
- arbeide for tilstrekkelig behandlingsskapasitet for mennesker med rusproblemer, slik at alle som vil ha hjelp kan få det raskt. Vi vil sørge for mer individuelt tilpasset behandling.
- at rusmisbrukere selv må få velge behandlingstilbud.
- bedre sammenhengen mellom tiltak innenfor forebygging, behandling og ettervern.
- styrke samordningen mellom ulike offentlige etater og det frivillige hjelpeapparatet.
- at ettervernet for tidligere rusmisbrukere må styrkes, blant annet med tilbud om bosted og arbeid.
- utvide mulighetene til tvangsbehandling av rusmisbrukere.
- åpne for at rusmisbrukere som har begått mindre alvorlige kriminelle handlinger skal kunne dømmes til behandling.
- utvikle gode lavterskel helse- og omsorgstiltak.
- at rusmisbrukernes familier må få et bedre tilbud og oppfølging.

- gå inn for å etablere tilrettelagte botilbud med tjenester for rusmisbrukere.
- arbeide for å forhindre smugling og ulovlig omsetning av alkohol.
- fortsette arbeidet med statlige opplysningskampanjer for å forebygge alkoholmisbruk og skape gode alkoholvaner.
- at Norge må følge opp sitt internasjonale engasjement i kampen mot alkoholskadene gjennom WHO, EU/EØS og andre relevante internasjonale sammenhenger.

Retten til liv

Menneskelivet er ukrenkelig fra unnfangelsen til en naturlig død. Dette krever et sterkt rettsvern for både ufødt og født menneskeliv. Ethvert menneske har rett til liv og krav på samme rettsvern. Gjeldende abortlov er ikke forenlig med prinsippet om rett til liv for alle. Den gir enkeltmennesker rett til å velge mellom liv og død. Det må skapes holdninger som fremmer respekten for livet fra unnfangelse til en naturlig død. Aktiv dødshjelp kan ikke aksepteres.

Arbeidet med å forebygge uønskede svangerskap og abort må styrkes. Barn og unge må få kunnskap om egen kropp og seksualitet tilpasset deres modningsnivå. Kunnskapen må danne grunnlaget for gjennomtenkte holdninger og etisk reflekterte valg. Samfunnet må stille opp med gode ordninger for vanskeligstilte gravide og aleneforeldre, både medisinsk, sosialt og økonomisk. Kvinnen må få informasjon om både de fysiske og psykiske komplikasjonene som et svangerskapsavbrudd kan føre med seg. Forskningen på dette området må styrkes. KrF går inn for at alle som søker abort skal gå gjennom et opplegg med informasjon og rådgivning. Begge foreldrenes ansvar for det nye livet må understrekes. Amatheia og andre organisasjoner som driver rådgivning for gravide, må sikres statlig støtte.

KrF vil ha en aktiv livshjelp og sier nei til aktiv dødshjelp. Ved uhelbredelig sykdom og i avslutningsfasen av livet må helsetjenesten bidra til at pasienter og pårørende får en verdig og verdifull tid sammen. Dette tilbudet er ikke godt nok i dag. KrF vil bedre dette, blant annet ved å bygge ut hospiceplasser som gir disse pasientene et helhetlig tilbud. Der får de lindrende behandling og de får ivaretatt sine ulike behov, også de eksistensielle og åndelige. Det bør satses mer på å bygge opp ambulerende team for lindrende behandling, slik at det kan gis tilbud om nødvendig behandling og pleie i livets slutfase hjemme. Kunnskap om pleie ved livets slutt bør vektlegges sterkere i både grunnutdanning og videreutdanning av helsepersonell.

KrF vil:

- grunnlovsfeste retten til liv.
- oppheve dagens Lov om svangerskapsavbrudd og erstatte den med en lov som sikrer rettsvern for det ufødte liv.
- styrke arbeidet med å forebygge uønskede svangerskap og abort.
- styrke det holdningsskapende arbeidet for å fremme etisk reflekterte valg hos ungdom.
- at det skal utarbeides et informasjons- og veiledningsopplegg som alle abortsøkende skal gjennomgå før en abort.

- at det skal opprettes en spesialisttjeneste for vanskeligstilte gravide, som skal kunne gi informasjon om økonomiske støtteordninger og støtteapparat, gi råd om utdanning og yrkesmuligheter og som kan tilby hjelp i en vanskelig situasjon.
- styrke prevensjonsveiledningen generelt og til unge spesielt og sikre god tilgang på prevensjon.
- prioritere tiltak overfor aldersgruppen 20-24 år for å øke bruken av prevensjon i denne gruppen, blant annet gjennom helsetjenesten ved universiteter og høyskoler.
- opprettholde reservasjonsretten for helsepersonell.
- styrke aktiv livshjelp og ikke akseptere aktiv dødshjelp.
- bedre det helhetlige helse- og omsorgstilbudet i livets slutfase.

Et samfunn med plass for alle

Det er positivt at legevitenskapen stadig gjør nye framskritt og klarer å løse utfordringer som tidligere var umulig. Samtidig er det nødvendig med etiske grenser for å beskytte menneskeverdet. Hvert enkelt menneske er unikt. Det må ikke åpnes for at nytt liv kan dyrkes fram som et middel for å behandle andre. Fosterdiagnostikk gir mange muligheter for tidlig behandling, men reiser også noen av de vanskeligste etiske spørsmålene knyttet til bioteknologien. Dette handler om hva slags samfunn vi vil ha, og om det skal være plass til alle.

KrF ønsker et samfunn der det er plass for alle. KrF legger til grunn at hvert enkelt menneskes verd gjør det til et mål i seg selv og aksepterer ikke at det skal "designes" mennesker med bestemte egenskaper for å få fram det individet man ønsker. Dette gjelder enten det er som et middel for forskningen eller til behandlingsformål for andre.

KrF mener det er viktig å satse på forskning som åpner for nye muligheter innen medisinsk behandling av alvorlig syke mennesker. Men slik forskning må skje innenfor rammer som er etisk forsvarlige, og som respekterer menneskeverdet. Forbudet mot terapeutisk kloning må opprettholdes. Vi mener derfor det er riktig å satse på forskning på stamceller fra fødte personer. Slik forskning reiser

ikke de samme etiske problemstillingene som forskning på befruktete egg og egg framstilt ved kloning. KrF går imot at fosterceller fra provoserte aborter skal kunne benyttes til forskningsformål.

KrF ønsker å opprettholde et restriktivt lovverk når det gjelder bruken av genetisk informasjon utenfor helsetjenesten, og vil derfor opprettholde dagens forbud mot bruk av genetiske opplysninger i forsikringssammenheng.

KrF vil:

- ha et samfunn med plass til alle og vil kjempe mot sorteringssamfunnet.
- sikre mennesket vern og omsorg fra starten av livet.
- si nei til kloning og nei til å framstille et liv som et middel for et annet.
- si nei til forskning på befruktete egg.
- øke bevilgningene til forskning på stamceller fra fødte individ.

Funksjonshemmede

Mennesker med nedsatt funksjonsevne er ingen ensartet gruppe. Avstanden mellom individets forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon avgjør konsekvensene av funksjonshemmingen. Undersøkelser viser at mennesker med funksjonshemminger har dårligere samlede levekår enn gjennomsnittet i befolkningen. De har gjennomgående lavere inntekter og mange har høyere utgifter til blant annet helse- og omsorgstjenester og legemidler. Om lag halvparten av alle med nedsatt funksjonsevne er ikke i arbeid.

KrF vil ha et samfunn med plass til alle. Målet er at alle med nedsatt funksjonsevne skal ha muligheter for personlig utvikling, deltakelse og livsutfoldelse på linje med andre samfunnsborgere. Mennesker med nedsatt funksjonsevne opplever ofte at målsettingene ikke stemmer overens med virkeligheten. KrF vil særlig rette fokuset mot behovet for bedre tilgjengelighet, bedre samordning av rettigheter og økt brukermedvirkning. Det må legges til rette for at flere mennesker med nedsatt funksjonsevne kan være yrkesaktive, og ordningen med funksjonsassistent i arbeidslivet bør utvides. Utvidelse av omfanget av brukerstyrt personlig assistanse (BPA) vil være med på å legge til rette for et mer selvstendig liv for flere.

Mange funksjonshemmede og deres pårørende opplever det som en stor belastning å forholde seg til mange instanser og bruke tid og energi på å finne fram i systemene. Problemet er ofte ikke knyttet til mangel på rettigheter, men at mange mener at de har fått hjelp kun som resultat av eget initiativ og egeninnsats. Familier med barn med funksjonshemminger vil ha behov for helhetlige tjenester og tiltak på mange områder. Det må også gis oppfølging av barn i familier der søsken eller foreldre har nedsatt funksjonsevne. Det må legges til rette for at foreldre som er funksjonshemmede får anledning til å kunne følge opp sine barn. Det er en stor utfordring for samfunnet å sikre nødvendig hjelp til foreldre som får barn med funksjonshemming gjennom hele barnets oppvekst og også i voksen alder. KrF vil at det offentlige skal stille opp med en fast koordinator og en foreldrepakke til dem som får et barn med nedsatt funksjonsevne. Barn med nedsatt funksjonsevne må prioriteres ved tildeling av barnehageplass og sikres god pedagogisk oppfølging.

KrF vil:

- at alle som får et barn med nedsatt funksjonsevne skal få tett oppfølging fra det offentliges side med nødvendig informasjon om hjelpetiltak og rettigheter.
- at funksjonshemmede må bli møtt av et aktivt og helhetlig tjenestetilbud.

- innføre en antidiskrimineringslov.
- at mennesker med nedsatt funksjonsevne skal få et tilpasset tilbud både i barnehager og gjennom hele utdanningsløpet slik at de gis like muligheter som andre til opplæring.
- at familier med barn med nedsatt funksjonsevne aktivt må få tilbud om et helhetlig og samordnet tjenestetilbud, blant annet med gode avlastningsordninger, spesielt for aleneforeldre.
- gi unge funksjonshemmede tilbud om tilpasset bolig utenom eldreinstitusjoner.
- bedre tilgjengeligheten for personer med nedsatt funksjonsevne til kollektivtransport og bygninger.
- at tilrettelegging for mennesker med nedsatt funksjonsevne vurderes ved all offentlig planlegging. Kravene til universell utforming må forsterkes.
- utvide tolketjenesten for døve.
- legge til rette for flere arbeidsplasser for funksjonshemmede både i offentlig og privat regi.
- at funksjonshemmede som trenger omfattende tilretteleggingstjenester, må få tilbud om personlig assistent.

Foreldrepakke til foreldre med funksjonshemmede barn

Hver familie må sikres en kontaktperson i kommunen som kan sikre dem tilgang på eksisterende og nye tilbud innen:

- medisinsk oppfølging og veiledning
- barnepass og avlastningsordninger
- hjelpemidler
- økonomiske rettigheter
- tilrettelegging av bolig
- foreldreveiledning og samlivskurs
- hjelp til hele familien
- barnehageplass
- skolegang og leksehjelp og god pedagogisk oppfølging
- planlegging av veien videre

Næringsliv og næringsutvikling

Et velfungerende, lønnsomt, mangfoldig og aktivt næringsliv er en forutsetning for å sikre velferdssamfunnet og bosetning og livskvalitet i bygd og by.

Næringslivet har de senere år blitt utfordret av skjerpet konkurranse. Kronekursen, rentenivået og et høyt kostnadsnivå førte til nedleggelse og utflagging og dermed tap av arbeidsplasser. KrF vil arbeide for at næringslivet til enhver tid har konkurransedyktige vilkår, og vil føre en økonomisk politikk som gir stabile rammevilkår og inspirerer til næringsutvikling. Naturgitte forutsetninger og høyt kunnskapsnivå er viktige forutsetninger for et robust norsk næringsliv.

Det er viktig at oppstartprosjekter og nyetableringer blir tilført nødvendig kapital. Kombinasjonen av høy risiko og lite nærhet mellom gründere, forskere og investorer er én viktig årsak til mangel på slik kapital. Private investorer som ønsker å hjelpe nyetableringer, såkalte "business angels", bør sikres rammevilkår for å øke tilgangen på risikokapital.

Entreprenørskap og innovasjon må sikre nye arbeidsplasser. Norge trenger et næringsliv med et mangfold av små og store bedrifter, både innenfor produksjon, handel, service og reiseliv. Næringspolitikken henger nøye sammen med velferds- og kulturpolitikk. Ved bedriftsetablering er

det også viktig å kunne tilby et godt lokalsamfunn med gode skoler, barnehager, helse- og kulturtilbud.

Satsing på likestilling gir økt verdiskaping gjennom økt mangfold i næringslivet. Det er viktig med økt kvinnerepresentasjon i ulike styreverv og ledelse innenfor næringslivet. KrF ønsker en handlingsplan for kvinner, innovasjon og entreprenørskap. Mange kvinner opplever det problematisk å drive egen bedrift når de får barn, og her er det utfordringer en må se nærmere på. Fødselspengeordningene for selvstendig næringsdrivende må bedres.

Bedret infrastruktur, gode veier og andre transportløsninger er viktig. Sterkere satsing på forskning ved universiteter, på høyskoler og i bedrifter må prioriteres. Samarbeidet mellom disse må stimuleres. Tilgang på kvalifisert arbeidskraft og kunnskapsbasert nyvinning er viktig for at bedriftene skal kunne videreutvikles.

Krav til helse, miljø og sikkerhet er viktig for å ta vare på arbeidstakere og miljø, og det er viktig at disse kravene tilpasses EU-landenes normer, slik at man konkurrerer på like vilkår. Arbeidet med forenkling av skjemaveldet må fortsette. KrF vil ha et enklere Norge.

De næringspolitiske virkemidlene må bygge på ulike naturgitte forutsetninger rundt om i landet. Det må tas i bruk både generelle og næringsspesifikke tiltak.

Det er et mål for KrF å videreutvikle skipsfarten som en viktig næring i Norge. Den unike kompetansen i

det norske maritime miljøet har internasjonalt ry og er viktig for utviklingen av norsk skipsfart. Skal vi lykkes med å ta vare på denne kompetansen, må skipsfarten ha konkurransedyktige vilkår slik at virksomheten ikke forsvinner ut av landet. Skattevilkår og andre rammevilkår må være stabile. Dette kan skape større vilje i rederiene til å lokalisere virksomheten i Norge. Vi må ta vare på norsk kompetanse og arbeidskraft i skipsfarten. KrF vil satse på tiltak for å rekruttere norske sjøfolk. Refusjonsordningen bør videreføres.

KrF vil:

- legge til rette for nyskaping og framvekst av nye bedrifter og styrke forskning og samarbeid mellom utdanningsinstitusjoner og bedrifter.
- sikre eksisterende og ny næringsvirksomhet ved å bedre infrastrukturen både i distriktene og sentrale strøk.
- sikre bedriftene likeverdige konkurransevilkår med sammenlignbare land i Europa.
- gjeninnføre årlig kapitaloppfylling til de kommunale næringsfondene for å styrke lokal næringsutvikling.
- stimulere til entreprenørskap og legge forholdene til rette for gründere.
- at det utredes ordninger som sikrer selvstendig næringsdrivende/etablerere som går over fra lønnet arbeid trygderettigheter i overgangsfasen.

- motivere til nyetablering og videreutvikling ved å tilpasse skatte og avgiftsordninger, slik at investeringer og avsetninger til videreutvikling belønnes.
- stimulere bedrifter som inngår partnerskap med skoler med tanke på entreprenørskap og bedrifter som tar imot lærlinger.
- at forenklingsarbeidet videreføres i et høyere tempo og i nært samarbeid med næringslivet. Det må tas særlig hensyn til små og mellomstore bedrifter.
- at innrapportering til det offentlige skjer slik at bedriftene så langt som mulig slipper å gi den samme opplysningen flere ganger.
- øke attraktiviteten for investeringer og nyutvikling av næringsvirksomhet gjennom å stimulere risikovillig kapitalsatsing i nye prosjekter.
- ha en handlingsplan for kvinner og innovasjon.
- styrke tilgangen på velkvalifisert arbeidskraft ved å legge vekt på høy kvalitet på utdanning.
- satse offensivt der industri, nyskaping og innovasjon kan kombineres med miljømessig gode løsninger.
- tilrettelegge for at ny teknologi kan styrke næringsgrunnlaget i distriktene.
- arbeide for forutsigbare rammevilkår for konkurranseutsatt norsk næringsliv.

- arbeide for at rammevilkårene for norsk skipsfartsnæring skal være på linje med øvrige europeiske land.
- at Innovasjon Norge styrkes som statens viktigste organ for å fremme målene i planen for helhetlig innovasjonspolitik.
- arbeide for ordninger som sikrer norsk kompetanse og arbeidskraft i skipsfarten og fremmer rekruttering av norske sjøfolk.
- at Norge utnytter hele handlingsrommet innenfor EØS for støtte til næringsutvikling.
- at våre naturressurser i større grad skal nyttes til verdiskaping innenlands.
- at kraftkrevende industri og annen tungindustri så langt som mulig sikres vilkår som gir grunnlag for fortsatt drift og videreutvikling av virksomheten i Norge.
- at det skal opprettes gründerakademi ved flere høyskoler.
- videreutvikle ekspertsentra og kunnskapsparke i tilknytning til universiteter, høyskoler og videregående skoler.

Landbrukspolitik

Landbruket spiller en viktig rolle for å opprettholde matvaresikkerhet og bosetting i alle deler av landet. Norsk landbruk er under press, både fra forbrukere som ønsker billigere matvarer og fra internasjonale rammevilkår og WTO-krav om redusert støtte til landbruksproduksjon.

Matproduksjonen som skjer i norsk landbruk er i hovedsak basert på en miljø- og ressursvennlig utnyttelse av lokale ressurser. Landbruksnæringen rår også over ressurser og tradisjoner som med fordel kan utnyttes i tjenesteproduksjon rettet blant annet mot skole- og helsesektoren og ikke minst i reiselivssammenheng.

Et aktivt landbruk i alle deler av landet er et viktig virkemiddel for å opprettholde hovedtrekkene i dagens bosettingsmønster og et levende kulturlandskap. Dette medfører at en må legge til rette for en variert bruksstruktur som både tar hensyn til tradisjonelle familiebruk og gir mulighet for ulike samarbeidsformer.

I en verden der mat kan kjøpes billigere enn vi kan produsere den selv, kan egenproduksjon synes mindre viktig. Men folketallet i verden øker og matproduksjonsevnen reduseres blant annet på grunn av erosjon, avskoging, forørkning og synkende grunnvannsnivå. Spredning av enkelte dyresykdommer viser noen bieffekter ved frihandel

med jordbruksprodukter. For å sikre nasjonal matvaresikkerhet, er det viktig å opprettholde matproduksjonsevnen i norsk landbruk.

Norsk landbruk står overfor en betydelig omstilling. Internasjonalt øker presset for mer frihandel, og i tillegg er forbrukerne mer bevisst og ønsker både mer kvalitet og lavere matpriser. Behovet for ytterligere effektivisering og nye inntektsmuligheter setter nye krav og mål for mat- og landbrukspolitikken. KrF vil møte dette offensivt. Vi trenger et levende landbruk i hele landet, og eventuelle reduksjoner i det samlede produksjonstilskuddet skal kanaliseres til landbruk, bygdeutvikling og andre utviklingstiltak i de berørte områdene. Utfordringene må møtes ved å gi større frihet og flere valgmuligheter for aktive jordbruksvirksomheter. Samtidig skal det satses på alternativ næringsutvikling, slik at dette vil gi grunnlag for en mer robust og fremtidsrettet landbruksproduksjon over hele landet.

Det må legges til rette for gode ordninger ved generasjonsskifter og annen overtakelse av landbrukseiendommer.

KrFs mål på landbruksområdet i WTO-forhandlingene er å sikre grunnlaget for en fortsatt omfattende norsk matproduksjon og et handlingsrom for nasjonal landbrukspolitik. I henhold til KrFs verdimesse ståsted er det også et sentralt formål for partiet å sikre at de pågående WTO-

forhandlingene leder fram til et resultat som innebærer bedre betingelser for utviklingslandene, der særlig de fattigere landene må få forbedret sin internasjonale markedsadgang.

Det er et mål å øke den økologiske landbruksproduksjonen. Denne må stimuleres både med forskningsmidler og tilskuddsordninger. Samtidig må forbrukerne stimuleres til å velge økologiske landbruksvarer. KrF er positiv til nye regler og ordninger som gir bærekraftige løsninger for lokal slaktning og foredling.

Skogen i Norge er en viktig ressurs når det gjelder tømmer, annen virkesproduksjon og friluftsopplevelse. Aktivt eierskap må stimuleres da dette gir best utgangspunkt for framtidsrettet forvaltning. Det må stimuleres til fortsatt aktivt norsk skogbruk og til investering i framtidsskogen, blant annet med tilskudd til skogkultur, som planting, avstandsregulering og rydding og bygging av skogsbilveier der forholdene ligger til rette for det. Skogbrukets egen satsing på bedre miljømessig drift må stimuleres samtidig som det settes klare krav fra myndighetenes side.

Utgangspunktet for alt dyrehold må være at dyrene skal ha det godt mens de lever og avlives raskt og uten unødig lidelse. Transport av levende dyr må skje på forsvarlig måte.

Det må ikke tillates avl eller bioteknologisk utvikling som frambringer individer som får problemer med å

leve normalt eller som mangler sine naturlige instinkter. Husdyr skal ha forhold som i størst mulig grad ivaretar deres naturlige behov. Bruk av forsøksdyr i forskningen må avgrenses.

KrF vil:

- arbeide for et levedyktig landbruk over hele landet og en livskraftig næringsmiddelindustri.
- sikre bønder stabile og forutsigbare rammevilkår og mulighet for samme inntektsutvikling som andre.
- styrke arbeidet for et mangfold av produkter i norsk landbruk.
- ha et strengt jordvern for å sikre nasjonal og global matproduksjonsevne.
- at produksjonsavhengige støtteordninger fortsatt skal utgjøre en viktig del av de offentlige støtteordningene til landbruket.
- arbeide for at avbøtende tiltak og omstillinger som følge av WTO-avtalen skal finansieres av statlige bevilgninger.
- arbeide for at beskyttelses- og støtteordninger for norsk landbruk i minst mulig grad bidrar til å stenge det internasjonale markedet for landbruksprodukter fra de fattigere utviklingslandene.
- legge stor vekt på landbrukets rolle for bosetting, levende kulturlandskap og kulturminner.

- legge til rette for at turisme, jakt, fiske, lokal videreforedling og stedeegne produkter kan bidra til å øke inntektsmulighetene i landbruket.
- at grønn omsorg i større grad må tas i bruk og benyttes som et alternativ til psykiatriske behandlingstilstander, omsorg for vanskeligstilt ungdom og til rehabiliteringsplasser.
- utvide barskogvernet, men samtidig sikre grunneier kompensasjon. Staten må stille seg positivt til frivillige og langsiktige verneavtaler som både sikrer vern av områder og langsiktig økonomi for gården.
- videreutvikle skogpolitikken for å bidra til bedre utnyttelse av skogen som ressurs. Det må stimuleres til økt avvirking, blant annet for å utnytte mer av biomassen til varmeformål (ved og pellets).
- være restriktiv til bygging av skogsbilveier i urørt natur og villmarkspregede områder.
- stille krav til leveforhold for tamdyr som så langt som råd ivaretar deres naturlige behov.
- stimulere til forskning på alternativer til dyreforsøk.
- at jordbruksfradraget skal utvides til også å omfatte tilleggsnæringer med tilknytning til jordbrukseidommer.
- opprettholde hovedelementene i odelsloven.
- at det skal gis full erstatning for rovdyrtap på beite.

Fiskeri og havbruk

Fisken har vært grunnlaget for bosetting og næringsliv langs kysten. Fiskeressursene er en fornybar ressurs, men for hard beskatning gir redusert tilvekst og lavere bestander. Fiskeressursene er en nasjonal ressurs. Fisken er en del av økosystemet i havet, og gytebestandenes størrelse påvirkes av en rekke forhold. Derfor må både bærekraftig forvaltning, lønnsomhet, markedsarbeid og produktutvikling vies stor oppmerksomhet.

Fiskeressursene må forvaltes i et langsiktig perspektiv. Hensynet til levedyktige bestander må gå foran kortsiktige næringshensyn. Det er viktig at leveringsforpliktelser håndheves. Det bør legges mer vekt på at det skapes lokale arbeidsplasser både på sjøen og på land ved fordeling av kvoter.

Fiskerinæringen er en svært konkurranseutsatt, globalisert næring, hvor de strukturmessige og handelsmessige endringene har vært store. Fiskerinæringen, både på flåtesiden og landsiden, er avhengig av stabile rammebetingelser. En forutsigbar fordeling av den totale kvoten, slik næringen selv har bedt om, av ulike fiskeslag mellom fartøygrupper og en regulert adgang til å delta i vedkommende fartøygruppe, er viktige forutsetninger for langsiktig planlegging og drift.

Deltakerloven og råfiskloven er viktige pillarer i fiskeripolitikken.

Det er viktig med fornyelse av fiskeflåten, men en må unngå at fornyelse fører til behov for langt større kvoter for å forrente investeringene. Det er viktig at ungdom sikres mulighet til å komme inn i næringen uten å måtte foreta store investeringer i båter og utstyr.

Det er et mål at en større del av fisken kan selges som ferskvarer og at mer av videreforedlingen kan skje i Norge. Kystflåten har med sin nærhet til mottakene gode forutsetninger for å levere fersk fisk. KrF vil sikre fisken som en fellesskapsressurs og unngå en utvikling der omsetning av kvoter gir grunnlag for store inntekter for privatpersoner eller rederier som sitter på rettigheter.

Dumping og uriktig rapportering er dokumentert, men omfanget er svært usikkert. Det må reageres strengt mot overtredelser. Ved grove og gjentatte overtredelser, må både fiskere og redere fratras kvoten og retten til å delta i fisket. Det må legges til rette for levering av bifangst på en måte som reduserer fristelsen for dumping.

Havbruksnæringen kan videreutvikles til et langt større omfang enn i dag. Nye arter i oppdrettsammenheng, som blant annet torsk og kveite, samt skjell og skalldyr kan gi grunnlag for vekst. Disse kan også danne grunnlag for utvikling av havbruksnæringen i områder hvor lakseoppdrett av hensyn til

villaksen underlegges restriksjoner. KrF vil styrke forskning knyttet til havbruksnæringen, og særlig på nye arter.

KrF vil:

- sikre en forsvarlig og langsiktig bærekraftig forvaltning av fiskeressursene. Hensynet til levedyktige bestander må gå foran kortsiktige næringshensyn.
- bevare norsk eierskap i fiskeri og havbruk.
- sikre råfiskloven og deltakerloven som et fundament for fiskeripolitikken.
- at kvotepolitikken også skal styres av samfunnsmessige hensyn.
- legge økt vekt på at det skapes lokale arbeidsplasser både på sjøen og på land når kvoter skal fordeles.
- at leveringsforpliktelser må fremme lokal videreforedling.
- at de trålerne som har leveringsforpliktelser må overholde disse. Dersom forpliktelsene ikke overholdes, må det få konsekvenser i form av kvoteinndragning.
- legge til rette for bedre flyt i prosessene fiske/foredling/salg, om nødvendig gjennom endring av regelverket.
- øke innsatsen for å bekjempe fiskefusker og dumping, og innføre strengere reaksjoner.
- Øke forskningsinnsatsen både innenfor fiske, fangst, havbruk, foredling og markedsarbeid. Det må satses på at forskningsresultater kan omgjøres til arbeidsplasser, blant annet gjennom å utnytte en større del av råstoffet og gjennom å utvikle nye produkter.
- styrke forskningen på nye arter innenfor havbruk. Områder som av hensyn til villaksen er underlagt begrensninger med tanke på oppdrett av laks må prioriteres.
- arbeide for internasjonal aksept for en forsvarlig beskatning av sjøpattedyr (sel og hval).
- sikre norsk fiskeforedlingsindustri langs kysten.
- redusere trålerne og snurrevadfiskernes adgang til å fiske i kystnære strøk.
- skape rammebetingelser som oppfordrer til videreforedling og verdiskaping i Norge.
- at kystflåten skal sikres forsvarlige driftsvilkår.
- at all bruk av kobber i norsk havbruk må forbys.
- sikre mest mulig forutsigbarhet i kvotefordelingene mellom ulike fartøygrupper.
- at en ordning med hjemfall knyttet til fiskekvoter utredes.
- styrke satsingen på innlandsfisket.

Lokal- og regionaldemokrati og kommuneøkonomi

I et demokratisk samfunn må beslutningene tas så nær dem det gjelder som mulig. En god dialog med innbyggerne og best mulig lokal kunnskap er av avgjørende betydning for et godt beslutningsgrunnlag.

Et velfungerende lokaldemokrati er derfor svært viktig. For å sikre demokratiet er vi avhengig av bred deltakelse både i valg og gjennom aktivisering, involvering og representasjon i politiske organer. KrF vil derfor arbeide for at staten styrer gjennom rammer slik at kommunenes handlefrihet øker og lokaldemokratiet styrkes. Kommunene er den viktigste leverandøren av grunnleggende velferdstjenester i samfunnsfellesskapet.

Gjennom en del år har kommunene fått nye oppgaver uten at alt har vært tilstrekkelig finansiert. Mange kommuner sliter økonomisk og har måttet foreta uønskede kutt i viktige tjenestetilbud. Til tross for effektivisering og rasjonalisering, er det et gap mellom ønsker og forventninger og hva som kan gjennomføres.

Det er viktig at kommuner og regioner samarbeider om det som er nyttig å løse i fellesskap. KrF vil styrke det interkommunale samarbeidet. På flere områder kan interkommunalt samarbeid medføre

både bedre tjenester, mer robuste og interessante fagmiljøer og mer effektiv ressursbruk. Trolig kan flere kommuner ha nytte av å slå seg sammen, men KrF ønsker ikke tvungen sammenslåing av kommuner. KrF ønsker at det interkommunale samarbeidet styrkes slik at man kan sikre bedre tjenester, mer robuste og interessante fagmiljøer og mer effektiv ressursbruk. Gode lokale prosesser og samhandling vil gi gode og velfungerende kommuner.

For kommuner med stor geografisk utstrekning og spredt bosetning eller perifer beliggenhet, kan det være lite å hente på sammenslåing med andre. Også slike kommuner med store smådriftsulemper må sikres økonomisk grunnlag for å gi befolkningen likeverdig tjenestetilbud.

KrF vil arbeide for bedre samsvar mellom kommunenes oppgaver og kommunenes økonomi. Dette må skje gjennom en styrking av kommunenes økonomi og større lokal handlefrihet. Det er ikke nødvendigvis slik at den løsningen som er best i en kommune er like god i en annen. Velferdstilbudet må være likeverdig over hele landet, men ikke nødvendigvis likt.

Statens krav til kommunenes rapporteringssystemer må forenkles. Det er en målsetning at fellesmidlene i større grad benyttes til aktiv tjenesteyting og at byråkrati utover det nødvendige reduseres. Kommunene har vist vilje og evne til omstilling og

effektivisering, noe som er helt nødvendig for å møte morgendagens utfordringer. Nye statlige tiltak og reformer må følges av tilstrekkelige resurser, slik at lokale myndigheter gis reell mulighet til å gjennomføre dem uten at andre tiltak må reduseres. Derfor må dialogen mellom regjeringen og Kommunenes Sentralforbund videreutvikles og gjøres forpliktende.

Dagens organisering av fylkeskommunen, som ble innført i 1976 har de siste årene gjennomgått store endringer. Staten har overtatt mange tjenesteytende oppgaver og fylkeskommunen er under utvikling til å bli utviklingsaktør. Vi står nå overfor en utvikling av nye og handlekraftige regioner.

Det framtidige regionnivået bør ha færre enheter enn dagens fylkeskommuner. Større regioner enn dagens fylkeskommuner vil åpne for at flere oppgaver kan løses regionalt. Overføring av makt fra Stortinget til regionene er en forutsetning for en vellykket reform. I Norge er de geografiske forholdene slik at regionene vil bli av ulik størrelse. Regionnivået må være direkte folkevalgt styrt for å sikre reelt demokrati.

Den regionale statsforvaltningen må ha ansvar for kontroll- og tilsynsoppgaver og rettledning. Utøvende styring og politiske skjønnsmessige vurderinger må ligge til det folkevalgte regionale nivået.

Det framtidige regionnivået må få hovedansvaret for helhetlig regional utvikling. En vellykket distrikts- og

regionalpolitikk forutsetter at det tas utgangspunkt i egne regionale forutsetninger og behov. Statlig politikk må samordnes på regionalt nivå. Aktuelle oppgaver som krever politiske prioriteringer, som bør ses i sammenheng og som er for omfattende til at den enkelte kommune kan ivareta ansvaret vil være aktuelle å legge til det regionale nivået. Et politisk styrt regionnivå vil dermed være et nødvendig redskap for å legge makt og beslutninger nærmest mulig dem det gjelder.

KrF vil:

- sikre et velfungerende lokaldemokrati.

- styrke kommunenes økonomiske grunnlag slik at de er i stand til å gi innbyggerne et godt tjenestetilbud.
- fortsette arbeidet med å avvikle og forenkle lover, forskrifter og rapporteringssystemer.
- at statlige reformer og pålegg må følges opp med tilstrekkelige frie midler til at kommunene kan gjennomføre dem og samtidig ha handlefrihet til lokal prioritering.
- at konsultasjonsordningen mellom Staten og Kommunenes Sentralforbund må videreføres og gjøres forpliktende.
- videreutvikle interkommunalt og regionalt samarbeid.
- arbeide for en kommunestruktur som tar utgangspunkt i samarbeidende områder, variasjon i størrelse, frivillighet og med ulike oppgaver og ansvar.
- at kommunene skal ha større lokal handlefrihet, og at øremerking av statlige overføringer begrenses mest mulig.
- åpne for større lokal beskatningsrett.
- fortsette overføring av oppgaver, makt og myndighet fra staten til regionalt og kommunalt nivå der dette er hensiktsmessig.
- erstatte dagens fylkeskommuner med større regioner og sikre at disse blir direkte folkevalgt styrt. En forutsetter at det samtidig skjer en omfattende

overføring av oppgaver, ansvar og beslutningskompetanse fra staten.

- samordne statlig regional politikk på regionalt nivå gjennom de nye regionene og arbeide for rasjonell og god styring der makt og beslutninger tas på lavest mulig hensiktsmessige nivå. Folkevalgt styrte regioner vil gi grunnlag for å overføre statlige oppgaver til regionene.
- at den statlige regioninndelingen må samsvare med den folkevalgte for å sikre best mulig samhandling

Distriktpolitikk

I distriktene ligger det meste av våre naturressurser. Verdiskapingen ressursene gir grunnlag for, kommer i stadig mindre grad lokalsamfunnet til gode. Verdiskapingen her danner grunnlaget for velferden både i distriktene og i urbane strøk.

En god distriktpolitikk avhenger av politikken på alle områder. Landbrukspolitikken, fiskeripolitikken, politikken overfor kommunesektoren og den øvrige næringspolitikken er vesentlig i denne sammenheng. Det samme gjelder også kommunenes evne til tilrettelegging og oppgaveløsning.

Folketallet i distriktene går ned, i tillegg skjer det en sentralisering innen distriktene der strømmen går fra utkantkommuner til regionsentra. Næringer som tradisjonelt har vært viktige for sysselsetting og bosetting i distriktene, kan ikke alene motvirke fraflytting. Mange ønsker å flytte. Men mange, og spesielt kvinner, flytter fordi de ikke har tilbud om jobb.

Vi er avhengige av at det bor folk i distrikter med rike naturressurser. Derfor må vi gjennom ulike virkemidler flytte fokus fra fraflytting til tilflytting. Spannende og kompetansebaserte arbeidsplasser må skapes ved at det utvikles kunnskapsparke og næringshager ute i distriktene. Dette vil kunne danne nettverk og næringsklynger som er nødvendig for å

kunne etablere samarbeid og gjensidig kompetanse for å utvikle nye arbeidsplasser. En slik politikk vil motvirke sentralisering og bygge opp under sterke regioner.

Avstandskostnader er en av de største utfordringene for næringslivet i distriktene. Bedre kommunikasjonsløsninger er viktig for en positiv utvikling. Gjennom ulike virkemidler må det gjøres mer attraktivt å bo i utkantene. Det viktigste virkemiddelet er interessante arbeidsplasser. Det er viktig at også personer med høy utdanning kan finne relevant og interessant arbeid i hele landet. Ungdom skal kunne satse på høyere utdanning uten at de samtidig må velge bort bygda eller utkanten som framtidig bosted. Det må arbeides målrettet for å sikre interessante arbeidsplasser for kvinner i alle deler av landet.

Kultur- og fritidstilbudet blir stadig viktigere når folk velger bosted. Det skal være tilgang til et bredt spekter av kulturopplevelser også i distriktene. Satsing på barn og unge er god distriktpolitikk. Distriktpolitikken skal også utjevne forskjeller mellom ulike deler av landet.

Etter hvert som markedstenkningen blir stadig viktigere, er det nødvendig med en statlig politikk som sikrer geografisk utjevning. Dette gjelder også for tjenestetilbudet som det offentlige har ansvar for.

Prosessen med utflytting av statlige arbeidsplasser må fortsette. Kommunikasjonsteknologien åpner for

mer fleksibilitet innen arbeidslivet. Funksjoner som kan utføres like effektivt fra en utkantkommune som fra et regionsenter, bør så langt det er mulig legges til utkantkommunen. KrF vil sikre at omlegging og økt frihet innenfor ulike statlige etater samlet sett ikke fører til en unødvendig sterk regionalisering og sentralisering.

KrF vil:

- styrke tilgangen på risikovillig kapital i utkantkommunene gjennom ulike fondsordninger (såkornfond) som har fokus utenfor regionsentrene.
- at Innovasjon-Norge og SIVA* må ha en tydelig distriktpolitisk profil, og prioritere midler til områder og næringer hvor tilgangen på privat risikokapital er liten.
- at det må opprettes et eget såkornfond for unge gründere.
- at bredbåndtilbudet må bygges ut slik at hele landet sikres et tilbud om høyhastighets datakommunikasjon med akseptabel overføringskapasitet. Staten må ta et finansielt ansvar i områder der det ikke er markedsmessig lønnsomt å bygge ut.
- se de ulike politikkområdene som påvirker distrikt og bosetting i en helhet.
- at nye offentlige enheter og funksjoner som kan fungere godt med lokalisering i distriktene skal legges dit. Enheter og funksjoner som kan funge-

re godt uten å ligge i et regionsenter, bør som hovedregel plasseres i utkantkommuner (utenfor regionsentra).

- at det skal være nærhet til utdanningsinstitusjonene, og at det skal stimuleres til opprettelsen av flere desentraliserte studietilbud.
- at forskningsinnsatsen i distriktene må styrkes. Områder som tradisjonelt har fått en liten del av forskningsmidlene, som blant annet indre Østlandet og Nord-Norge, må prioriteres.
- at avstandskostnadene i distriktene reduseres gjennom bedret infrastruktur.
- styrke virkemidlene i tiltakssonen for Nord-Troms og Finnmark.
- at midlene som er frigjort etter at den differensierede arbeidsgiveravgiften opphørte, slås sammen med de regionale utviklingsmidlene, og forvaltes av regionnivået i samarbeid med næringslivet.
- gjeninnføre differensiert arbeidsgiveravgift dersom nytt EU/EØS-regelverk åpner for dette.
- legge til rette for økt videreforedling av fisk og landbruksprodukter i distriktene.
- at bedriftsbeskatningen må skje der verdiskapingen foregår.

*SIVA: Selskapet for industrivekst

Bypolitikk

Byene og byregionene vil spille en viktig rolle i utviklingen av framtidens Norge, både økonomisk og kulturelt. Ved utgangen av 2002 bodde nesten 42 prosent av befolkningen i storbyregionene Oslo, Bergen, Trondheim og Stavanger.

Storbyenes funksjoner og roller er blitt vesentlig endret gjennom de strukturendringer som har pågått i næringslivet og i samfunnet generelt i løpet av de siste tiårene. Alle storbyene har hatt vekstkraft de siste årene, men i ulik grad. Storbyregionene har sine særtrekk som kan danne grunnlag for regionale konkurransefortrinn, og dette må vektlegges i den videre næringsutviklingen. Gjennom sine muligheter til å spille en aktiv rolle i lokal økonomisk utvikling, har storbykommunenes nasjonale betydning med hensyn til verdiskaping økt. Storbyene har tradisjonelt ikke vært en del av regional- og distriktspolitikken. Dette må endres. For både å styrke norsk internasjonal konkurransekraft og samtidig fremme balansert regional utvikling, må storbypolitikken være en del av en helhetlig regionalpolitikk. Kulturelle og sosiale forskjeller bidrar til mangfold i storbyene. Samtidig viser undersøkelser av levekår i storbyene at storbykommunene har alvorlige sosiale utfordringer. Det er først og fremst utfordringer knyttet til barn og unges oppvekst og levekår, rus, psykisk helse

og sosiale tjenester, trygghet og tilbud om bolig til alle, språk og kultur.

Det må legges til rette for en sunn og god utvikling i byene og byregionene. Byene har en del særlige utfordringer som må møtes med offensive tiltak.

En viktig utfordring vil være å fokusere på en bedre samhandling mellom storbyene og kommunene omkring. By og land er gjensidig avhengig av hverandre. Byene har stor betydning for verdiskapingen, og må utvikles som gode "motorer" for næringsliv og utvikling i sine regioner. Byene har i kraft av sin størrelse et ekstra stort ansvar og er viktige for utviklingen i sin region.

Flyttestrømmen inn til byer og tettsteder gir mange byer utfordringer knyttet til boliger og infrastruktur, sosiale tjenester, transport og miljø. Særlig i storbyregioner må en del av disse problemene løses ved et samarbeid mellom kommuner, mellom fylker og mellom kommuner og staten.

Storbyene må også settes i stand til økt innsats innen rus- og psykiatriomsorgen. Byene samler gjerne større grupper av minoritetsspråklige. Dette er mennesker som beriker vårt land kulturelt, samtidig som de må få tilstrekkelig hjelp til å finne seg til rette. Byene har spesielle utfordringer i utvikling av sosiale fellesskap og nettverk, og i å ta vare på dem som faller utenfor.

Byene spiller også en viktig rolle som kultursentre, ikke bare for byen, men for hele regioner.

Oslo står i en særstilling i kraft av sin funksjon som hovedstad. Oslo er sentrum for næringsliv, turisme, samferdsel og kultur i regionen. Byen er også motor i deler av den nasjonale økonomien og brohode mot viktige internasjonale miljøer. Oslo har både de beste og dårligste levekår i Norge og de største sosiale utfordringene, ikke minst innen psykiatri og rus. Oslo må sikres økonomi til å takle de utfordringene som er spesielle for en hovedstad.

KrF vil:

- videreutvikle byene som gode "motorer" for sine regioner.
- arbeide for en bedre koordinering av Statens politikk overfor storbyene.
- legge til rette for gode oppvekstvilkår i byene ved å prioritere parker, lekeplasser og grønne lunger ved arealplanlegging.
- satse på kulturen som utviklingskraft for byene og tilhørende distrikt.
- bekjempe fattigdom i byene blant annet ved økte tilskudd til sosial boligbygging.
- arbeide for å sette storbyene bedre i stand til å håndtere sine spesielle utfordringer innenfor rusomsorg og psykiatrisk helsevern.

- arbeide for at miljøhensyn danner grunnlag for byutvikling og transportløsninger i bysamfunnet.
- prioritere og tilrettelegge for kollektivtrafikk i og omkring byene.
- gjeninnføre etableringsstoppen for bilbaserte kjøpesentra og stimulere til aktivitet i bykjernene.

Samferdsel

Gode og hensiktsmessige transportløsninger er nødvendig for bosetting og næringsliv. Samtidig trenger vi et transportsystem som er bærekraftig for fremtiden. Det innebærer blant annet offensiv satsing på kollektivtrafikk. Veinettet er en livsnerve for regional og lokal utvikling, og er viktig både i distrikt og i sentrale områder, spesielt der vei er eneste transportmulighet.

Mange blir drept eller alvorlig skadet i veitrafikken. Mange ulykker skyldes manglende holdninger til å følge trafikkreglene og avpasse farten etter forholdene. Dårlig veistandard og manglende rassikring kan også øke ulykkesrisikoen og skaper utrygghet. Økt biltrafikk gir flere ulykker og økte miljøproblemer med større utslipp av klimagasser og dårligere luftkvalitet i byer og langs de mest trafikkerte strekningene. Dårlig infrastruktur på mange jernbanestrekninger gir ofte forsinkelser, noe som også fører til sviktende tillit hos brukerne. Det er et økende antall motorsykkelførere på veiene. Dette er utsatte trafikanter. Det er viktig å legge til rette for at sikkerheten så langt som mulig kan ivaretas. Det må legges til rette for et sammenhengende hovednett for sykkeltrafikk i byer og tettsteder, og trafikkreglene må tilpasses for å gjøre sykling tryggere og mer attraktivt.

KrFs hovedmål med transportpolitikken er å utvikle et sikkert, miljøvennlig og effektivt transportsystem. Visjonen om ingen drepte eller hardt skadede i trafikken er grunnleggende i vår samferdselspolitikk. KrF vil satse på trafikkisikring, veiutbedring i distriktene, jernbaneutbygging og kollektivtransport og miljøtunneller i byene.

Trafikkopplæringen må styrkes, det må legges mer vekt på etikk og gode holdninger.

KrF vil styrke kampen mot rusbruk i trafikken, blant annet gjennom hyppigere kontroller, forsøk med alkoholås og etikk i føreropplæringen. Dagens promillegrense må opprettholdes både på land og til sjøs.

Norge bør bli et foregangsland innen miljøvennlig samferdsel. KrF vil ha en langsiktig og reell satsing på jernbane som det miljøvennlige og trafikksikre transportmiddelet. Det er nødvendig med betydelige investeringer i Jernbaneverkets infrastruktur med dobbeltspor på viktige strekninger. NSB må settes i stand til oppgradere togmateriellet. Nybygging og utbedring må legge til rette for vesentlige reisetidsreduksjoner.

Det er viktig å se ulike transportformer og transportmidler i sammenheng. KrF vil prioritere løsninger som kan flytte deler av person- og godstransport over fra vei til bane og sjø. Det betyr mer effektive havner og terminaler og forbedrede tilknytningsveier til disse. På strekninger der det planlegges

utbygging av både jernbane og vei, og økt kapasitet på jernbanen innebærer redusert behov for å bygge ut kapasiteten i veinettet, bør jernbanen rustes opp eller bygges ut først.

Det er et mål at flere velger kollektive transportformer. Det betyr at vi må ha flere avganger, raskere framkommelighet, god tilgjengelighet og lavere priser. Det må lønne seg å velge kollektivtransport framfor privatbil. Mindre biltrafikk gir mindre miljøskadelige utslipp og bedre luftkvalitet i byområder, og færre bilister reduserer faren for trafikkulykker. I byområder må kollektivtransporten prioriteres. Bompenger og veiprisering må kunne brukes til hel eller delvis finansiering av nye veiprosjekter og utbygging og drift av kollektivtrafikk. Hensiktsmessige transportmidler må brukes i kollektivtransporten i distriktene.

Langs kysten vår er et godt ferge- og hurtigbåttilbud svært viktig. I fergetilbudet vil KrF prioritere frekvens, åpningstid og kapasitet. På stamveinettet og andre sterkt trafikkerte samband bør det være nattferge.

Flytrafikken står for en viktig del av persontransporten. I mange regioner er fly eneste reelle alternativ. I slike regioner må det sikres et tilstrekkelig flytilbud til overkommelige priser. Flysikkerheten må sikres.

KrF vil:

- ha et klart miljømessig perspektiv på samferdssektoren.
- arbeide for utbygging av et bedre veinett, spesielt i områder der transport på veg er eneste alternativ for befolkning og næringsliv. Stamveirutene må utbygges mer sammenhengende og bevilgningene til riksveier må være på et nivå som ivaretar og videreutvikler veikapitalen.
- prioritere vedlikehold og tiltak som øker trafikksikkerheten, blant annet utbedring av ulykkespunkter, mer kontroller og fysisk skille mellom motgående kjørefelt på svært ulykkes-belastede strekninger.
- satse sterkere på rassikring på utsatte veistrekninger.
- satse på jernbane for å gjøre toget konkurransedyktig, også i forhold til fly. Infrastrukturen må rustes opp og viktige strekninger må bygges ut med dobbeltspor.
- at Sørlandsbanen kobles til Vestfoldbanen.
- styrke trafikkopplæringen med økt vektlegging av etikk og holdninger i trafikken og innføre fase 2 i føreropplæring for motorsykler med vekt på trafikkforståelse, sikkerhet og mestring.
- at føreropplæring må tilbys som fag på alle videregående skoler.

- satse på økt sykkelbruk med utbygging av sammenhengende sykkelveinett i alle byer og større tettsteder.
- satse på kollektivtransporten i byene og omkringliggende områder. Reisetid, regularitet, punktlighet og pålitelighet er avgjørende.
- ha kollektivpriser som gjør at det lønner seg å velge kollektivtilbudet framfor privatbil.
- gjøre kollektivtilbudet mer tilgjengelig også for personer med ulike funksjonshemninger.
- innføre krav om alkolås i kjøretøy som benyttes til kollektivtransport.
- sikre studentrabatt på alle kollektivtilbud.
- legge til rette for at godstransport flyttes fra vei til bane og sjø.
- være varsom med å konkurransenutsette persontransport med jernbane og vil arbeide for gode prosesser rundt strekninger som det allerede er vedtatt å konkurransenutsette. Konkurransenutsetting skal bare skje dersom tilbudet blir minst like godt som i dag.
- styrke innsatsen for å utvikle og ta i bruk nullutslippsteknologi i transportsektoren.
- styrke forskningsinnsatsen for å komme frem til miljøvennlige drivstoffalternativer.
- at hydrogendrevne kjøretøy må være avgiftsfrie i Norge.
- styrke innsatsen for å produsere og ta i bruk biodrivstoff i transportsektoren.
- at kysten sikres gode ferge- og båtforbindelser, også som alternativ til dyre bru- og tunnelprosjekter. Dersom bru eller tunnel er mest samfunnsmessig lønnsomt, bør dette prioriteres.
- intensivere merkingen av farleier langs kysten og arbeide videre for å få realisert Stadt skipstunnel for å bedre sikkerheten til sjøs.
- samordne areal- og transportplanleggingen for å redusere transportbehovet og legge bedre til rette for bruk av miljøvennlige transportformer.
- etablere bilfrie soner i byer der det er store problemer med forurenset byluft.
- sikre hele landet et likeverdig tilbud av posttjenester.
- sikre varige driftsordninger for Hurtigruta.
- arbeide for å innføre et ungdomskort for alle under 20 år i all kollektivtrafikk, for å stimulere unge til gode vaner og til å reise kollektivt.
- gå inn for prøveordninger der kollektivfeltene åpnes for privatbiler med minst tre personer, og lukkes for minibusser med mindre enn tre personer.

Justispolitikk

De fleste av oss opplever hverdagen sin som trygg. Likevel er det en del som opplever utrygghet og frykt for kriminalitet. Mange voldelige overgrep skjer i nære relasjoner. Voldskriminaliteten er blitt grovere de siste årene, og ofte er gjerningsmannen påvirket av alkohol eller narkotika. Kriminalitetsbildet er i endring, og vi ser mer grov organisert kriminalitet med internasjonale forgreininger. Den har sitt utspring i miljøer som er stadig vanskeligere for politiet å trenge inn i.

Kriminalitet må forebygges gjennom et bredt tilbud til barn og unge, en god skole, gode familierelasjoner og gjennom behandlingstilbud. Politietaten må styrkes både gjennom kunnskap og kapasitet for å bli bedre i stand til å bekjempe kriminalitet.

I justispolitikken har fokuset i stor grad vært rettet mot gjerningsmannen. Søkelyset må også rettes mot dem som utsettes for kriminalitet. Det er viktig å skape trygghet og ivareta ofrenes behov for informasjon og for å bli hørt under sakens behandling hos politiet og under domstolsbehandlingen. Ofrene må få hjelp til å komme videre etter hendelsen.

Innsatsen for å avdekke og bekjempe overgrep mot barn må ha førsteprioritet i politiet. Nye Kripos sitt arbeid for å avdekke seksuelle overgrep mot barn

bør styrkes, og etatens opplæringsarbeid overfor etterforskere i andre politidistrikt bør forbedres. Det bør etableres behandlingssentre for barn som har vært utsatt for vold og/eller seksuelle overgrep. Der vil barn som har vært utsatt for overgrep kunne bli avhørt i trygge omgivelser og få nødvendig behandling og oppfølging.

Bruk av vold er en krenkelse av menneskeverdet, og kan aldri aksepteres. Vold i nære relasjoner er spesielt utfordrende, særlig fordi det er tabubelagt. Barn som utsettes for eller opplever vold blir ofte selv voldelige. For å få redusert volden i hjemmet, er det viktig både å få temaet på dagsorden og legge til rette for ulike behandlingstilbud for voldsutøvere. Alternativ til Vold er et godt eksempel på dette.

Det må reageres raskt overfor førstegangskriminelle. Økt innsats overfor barn og unge som ferdes i risikomiljøer vil redusere ungdomskriminaliteten. Butikktyveri og hærverk må anmeldes og gis rask reaksjon. Fengselsstraff bør kun i unntakstilfeller brukes overfor unge lovbrytere. Overfor unge kriminelle, det vil si barn under kriminell lavalder som begår kriminelle handlinger, må det gis oppfølging ved et samarbeid mellom barnevern, politi, konfliktråd, foreldre og skole. Rask reaksjon og nulltoleranse overfor førstegangskriminelle er viktig for å stoppe en kriminell løpebane.

Alternative straffereformer bør benyttes mer, og adgangen til bruk av konfliktråd bør utvides.

Dom og straff skal virke avskrekkende og gi en mulighet til å legge det kriminelle bak seg og starte på nytt. Strafferammer og straffeutmåling må gjenspeile hvor alvorlig samfunnet ser på forskjellige typer kriminalitet og slik bidra til å styrke den alminnelige rettsfølelsen. Straffen må må brukes konstruktivt både for samfunnet og den innsatte. Derfor må behandling og rehabilitering være en viktig del av soningen. Arbeidet med utdanning i fengsel, med å bygge positiv identitet og selvfølelse må styrkes. Innsatsen mot rusmisbruk og rekruttering til rusmisbruk i fengslene må styrkes. Det er særlig viktig å sikre et godt innhold i soningen for forvaringsdømte. Samarbeidet mellom kriminalomsorgen og psykiatrien må videreutvikles.

Det er i tillegg avgjørende med tett oppfølging av tidligere innsatte etter at de har vendt tilbake til et liv i frihet. Tilbakefall til kriminell virksomhet er et velkjent problem som må møtes offensivt fra samfunnets side. Avgjørende i så måte er det å tilby tidligere innsatte alternativer til de kriminelle miljøene hvor de tidligere vanket. Tilbud om jobb og praksisplasser er viktig. I den forbindelse bør det være et mål å knytte Aetat tettere opp til den virksomheten Kriminalomsorgen driver.

KrF vil:

- bedre barns rettssikkerhet gjennom å styrke Nye Kripos sitt arbeid med å bekjempe seksuelle overgrep mot barn, styrke den rettsmedisinske kompetansen og etablere et "Barnas Hus" i Norge.
- skjerpe straffenivået for forbrytelser mot barn.
- forbedre kriminalomsorgen for å oppnå at de straffedømte får mulighet til rehabilitering og slik at kriminaliteten reduseres.
- arbeide for at tidligere innsatte skal møte tilbud om jobb eller praksisplass etter endt soning.
- legge til rette for at barn som har foreldre i fengsel kan opprettholde kontakten med disse på en egnet måte.
- arbeide for mer synlig politi i gatene og i nærmiljøene.
- prioritere politifaglige ressurser til forebygging og bekjempelse av kriminalitet og overlata en del oppgaver som for eksempel fangetransport og arrestforvaring til andre yrkesgrupper.
- styrke det forebyggende arbeidet mot barne- og ungdomskriminalitet.
- arbeide for at det gripes raskt inn i forhold til førstegangskriminalitet.
- styrke det forebyggende arbeidet mot vold.

- stimulere og legge til rette for tiltak som hjelper voldsutøvere til å endre adferd.
  - ha en kritisk gjennomgang av politireformen med særlig vekt på hvorvidt lokal tilstedeværelse og lokalkunnskap blir ivaretatt.
  - arbeide for at straffereaksjoner på lovbrudd skal skje raskere enn i dag og fjerne soningskøen.
  - ha samsvar mellom kapasiteten i politiet, domstolene og fengselsvesenet .
  - gi ofrene for kriminalitet nødvendig hjelp.
  - sikre at voldtekts ofre får umiddelbar tilgang til undersøkelse og bevissikring.
  - arbeide for at erstatningsordningen for voldsofre forbedres.
  - styrke arbeidet mot alle former for organisert kriminalitet gjennom blant annet å gi politiet tilgang til ny teknologi og hensiktsmessige metoder.
  - vurdere ansvar og ressursflyten mellom Forsvaret og justissektoren i lys av nye utfordringer i fredstid.
  - intensivere arbeidet mot trafficking og hallikvirksomhet.
  - sikre ressurser til og styrke politiet ved grensestasjonene der det er mest trafikk, uten at det går ut over ordinære polititjenester i det samme området.
- arbeide for at rettshjelpsordningen utvides og for at egenandelens størrelse reduseres proporsjonalt med brukerens inntekt og forsørgelsesbyrde.

Kunst og kultur

Kunst og kultur har egenverdi, og har grunnleggende betydning i menneskets tilværelse. Kunst og kultur utgjør en kilde til kreativitet, kunnskap og opplevelse for alle aldersgrupper. Kulturell utfoldelse bidrar til livskvalitet, skaper trygghet i omgang med andre og motvirker fremmedfrykt. KrF vil bygge på den kristne og humanistiske kulturarv som et felles grunnlag for samfunnet vår.

Kunst og kultur er viktige faktorer for å sikre livskvalitet. Begrepet livskvalitet omfatter ikke bare det materielle, men har også sosiale og åndelige sider. I kulturbegrepet ligger en verdiforankring som skaper trygghet, identitet og åpenhet for det ukjente.

Den kristne kulturarven er en hjørnestein i vår felles identitet. I en tid hvor endringer skjer raskt og påvirkningene fra det internasjonale samfunnet er sterke, er det viktig å videreføre de tradisjoner og verdier vår kultur bygger på. Kunst- og kulturutfoldelsen finner stadig nye uttrykk og uttrykksformer. Dette må vi være åpne for. En levende kulturpolitikk må både bevare og fornye.

Kulturpolitikken må legge forholdene til rette for et bredt spekter av aktivitet, opplevelse, erfaring og erkjennelse. Kulturlivet må gis rammebetingelser for å leve og utvikle seg, utfordre, fornye og bevare. For en moderne kulturnasjon er det nødvendig å sikre

det profesjonelle kunstlivet gode vilkår og vekstmuligheter. Både skapende og utøvende kunst bidrar til å utvikle og utfordre enkeltmennesker og samfunn.

KrF vil særlig arbeide for å stimulere barn og unges engasjement i ulike kulturtiltak. Kulturskolene har økende betydning, lokalt og nasjonalt. De er hjemlet i opplæringsloven og skal drives i alle kommuner. Kulturskolene skal utvikle det kunstneriske potensialet i befolkningen innenfor ulike kunstarter og uttrykksformer, men med vekt på barn og ungdom. Her må elevene få møte kunstneriske og kulturelle utfordringer i sitt nærmiljø. Gjennom samarbeid med skole, amatører og profesjonelle kunstnere, kan kulturskolene utvikles til ressursentre i det lokale skole- og kulturlivet. Det er et nasjonalt mål av minst 30 prosent av alle barn i grunnskole og barnehage får plass i kulturskolene. Kulturskolene må ha en rimelig egenbetaling, slik at den sosiale rekrutteringen ikke blir skjev.

”Den kulturelle skolesekken” er et kulturpolitisk virkemiddel ved at den gir barn og unge en bedre mulighet til å bli kjent med kunsten og kulturen tidlig og systematisk. Å spre kunnskap om, og glede ved kulturopplevelser til flere og bredere grupper, er et av våre kulturpolitiske mål.

En aktiv kulturpolitikk fordrer et fokus på aktive kunstnere. Særlig unge kunstnere trenger et løft for ikke å havne i skyggen av eldre etablerte kolleger.

En del av alle offentlige utsmykningsoppdrag bør derfor gå til kunstnere under 35 år.

Norsk kulturliv er preget av stort mangfold og stor bredde. Spesielle muligheter og utfordringer er knyttet til et flerkulturelt samfunn. Samisk kultur og annen minoritetskultur må sikres vekst- og utviklingsmuligheter. Det er en nasjonal oppgave å legge til rette for arenaer for såvel minoriteters kulturuttrykk, som andre "smale" kulturuttrykk som beriker det kulturelle mangfoldet i Norge.

Frivillig arbeid er viktig også på kulturfeltet. I tillegg til de tradisjonelle, frivillige organisasjonene, har det vokst fram en rekke lokale og regionale kulturtiltak som i stor grad blir holdt oppe av frivillig innsats. Ikke minst de mange, ulike festivaler og historiske spill utgjør verdifulle møteplasser mellom frivillig og profesjonell virksomhet, og mellom lokal, nasjonal og internasjonal kultur.

Språk er det viktigste instrumentet for kommunikasjon mellom mennesker og kanskje det fremste kulturelle kjennetegnet. I et åpnere internasjonalt samfunn blir våre nasjonale språk satt under press fra fremmede språk, og i første rekke engelsk. Mye tyder på at lesedyktigheten særlig blant barn og unge i Norge er i tilbakegang. Det er et sentralt mål å verne og styrke norsk språk generelt og nynorsk skriftkultur spesielt. I denne sammenheng står litteraturen i en særstilling. Det er

viktig å fremme tiltak som bidrar til økt interesse for litteratur og samtidig sikre god tilgjengelighet.

Museer, kulturminner, bibliotek og arkiver er viktige kilder til forståelse av vår historie og kultur. Museumsfeltet er i rivende utvikling, både når det gjelder bevaring og formidling. Det er særlig viktig med gode og engasjerende formidlingsopplegg rettet mot barn og unge. KrF vil stå for en kulturpolitikk som både bevarer og som skaper nytt.

Mange kulturminner går tapt på grunn av manglende vedlikehold. KrF vil ha en sterkere og systematisk satsing på istandsetting og vedlikehold av kulturminner. Disse er både en viktig dokumentasjon og en ressurs i samfunnsutviklingen.

KrF vil:

- arbeide for bedre samordning av den statlige frivillighetspolitikken.
- styrke kulturminnefondet. Forfallet av verneverdige bygninger, arkeologiske kulturminner og bergkunst må stanses.
- opprette en finansieringsordning for å ta vare på kirkebyggene, spesielt verneverdige kirkebygg.
- styrke utviklingsmidlene til lokal pedagogisk utvikling av kreative undervisnings- og samarbeidsmodeller for kulturskolene.

- styrke kulturskolene og øke midlene til pedagogisk utvikling. Det er et mål at minst 30 prosent av alle barn får plass.
  - utarbeide nasjonale retningslinjer for kulturskoletilbudet.
  - øke satsingen på kulturbasert næringsutvikling.
  - utrede ordninger for skattefradrag når næringslivet gir gaver til kulturformål.
  - gi større armslag for scenekunst utenfor de etablerte institusjonene.
  - styrke musikkensembler, orkestre og festivaler over hele landet.
  - videreføre reformarbeidet på arkiv-, bibliotek- og museumsområdet.
  - legge til rette for arenaer som styrker formidlingen av smale kulturuttrykk, folkekultur og minoritetskultur.
  - sikre flere og bedre kulturelle møteplasser i form av nye aktivitets- og kulturbygg og opprusting av eksisterende bygg over hele landet.
  - vurdere å etablere en konsesjonsordning for elektroniske spill.
  - føre en politikk på spill- og lotteriområdet som ikke fremmer spilleavhengighet.
  - vurdere bedre støtteordninger for vedlikehold av private bygg som underlegges vern.
- styrke fengselsbibliotekene og virksomheten ved Det flerspråklige bibliotek.
  - sikre gode rammevilkår for det nye kompetansesenteret for norsk språk, for Nynorsk Kultursentrum og andre institusjoner som bidrar til å fremme norsk skriftkultur.
  - utvide rammene for innkjøpsordningene for litteratur til å omfatte en ordning for innkjøp av verdifull sakprosa.

Idrett

Idretten er en stor folkebevegelse som samler barn, unge og voksne til positiv livsutfoldelse i ulike aktiviteter. KrF ser verdien av idrett på alle nivåer. Idretten skaper velvære og glede og er dessuten viktig for folkehelsen. KrF vil legge til rette for at flest mulig gis mulighet til å utøve idrett og fysisk aktivitet.

Idrettslagene er viktige fellesarenaer i lokalmiljøet. KrF støtter dagens tilskuddsordninger som er rettet mot å styrke idretten som en viktig faktor for å skape lokal tilhørighet og sosial integrasjon. KrF vil prioritere tilbud til barn og unge. Gjennom tilskuddsordningene må idretten stimuleres til å innlemme ulike grupper i sine aktiviteter. Gjennom idrett er innvandrere på en god måte aktive deltakere i lokalmiljøet og viktige fellesskap.

Idrettsanlegg er en viktig del av infrastrukturen for å gi barn og ungdom gode oppvekstvilkår. Det må satses på lokale idrettsanlegg som sikrer et mangfold av aktiviteter og som er tilgjengelige for et bredt spekter av lag og organisasjoner. Gjennom dette får flest mulig unge muligheten til å drive med idrett og fysisk aktivitet.

I Norge er det lang tradisjon for å se sammenheng mellom bredde- og toppidretten. KrF mener at statlige tilskudd til organisert idrett i hovedsak er ment å understøtte den frivillige, medlemsbaserte

idretten, slik at det kan opprettholdes og utvikles et godt aktivitetstilbud, primært på lokalt plan. Statens tilskudd til toppidrett er viktig på grunn av dens rolle som forbilde og kulturell identitetsskaper. Interessen i befolkningen er stor og gir mange felles fokus på tvers av alder og interesser for øvrig.

KrF vil:

- øke den fysiske aktiviteten blant folk flest og særlig barn og ungdom.
- sette i verk ulike stimulerings tiltak for å innlemme ulike grupper med spesielle behov i idretten, for eksempel funksjonshemmede.
- utvikle og etablere idretts- og aktivitetstiltak rettet mot innvandrerbarn, særlig jenter, og øke deltakelsen fra innvandrerforeldre.
- satse aktivt på utbygging av lokale idrettsanlegg.
- at breddeidretten fortsatt skal være prioritert i statlig idrettspolitik.
- styrke samarbeidet mellom skole og frivillig idrettsarbeid.
- ha idretten som alkoholfri sone.

Urfolk og nasjonale minoriteter

Vi har i Norge ett urfolk, samene, og fem nasjonale minoriteter. De fem nasjonale minoritetene i Norge er jødene, kvenene, rom (sigøynere), romani (tater) og skogfinnene. For KrF er det viktig at disse sikres retten til eget språk, kultur og samfunnsliv, slik det er forankret i internasjonale konvensjoner. Gjennom Grunnlovens § 110 har staten forpliktet seg til å legge forholdene til rette for samisk språk, kultur og samfunnsliv.

Samepolitikken krever oppfølging på kommunalt, fylkeskommunalt og nasjonalt nivå. Sametinget er sentrale myndigheters fremste premissleverandør og dialogpartner i samepolitikken.

Et urfolks egenart må sikres ved at deres levemåte, kultur og verdier blir ført videre til nye generasjoner. Mange utfordringer ligger i skjæringspunktet mellom samiske næringsinteresser, generell næringsutvikling, bruk av naturressurser og arealforvaltning i områder med samisk bosetting. Sentrale myndigheter har et selvstendig ansvar for å bevare og videreutvikle samisk kultur, som også er en del av Norges felles kulturelle arv. Sentrale myndigheters politikk må sikre urbefolkningen rettigheter i samsvar med internasjonale konvensjoner, og samtidig ivareta balansen i forhold til andre interesser i fylket.

Spørsmålet om selvbestemmelse er et viktig tema som krever grundige drøftinger mellom sentrale

myndigheter og Sametinget. Både selvbestemmelsesbegrepet og vurdering av Sametingets rolle bør være dynamiske, kontinuerlige prosesser der innholdet ikke kan fastsettes en gang for alle.

KrF er opptatt av at personer som tilhører nasjonale minoriteter skal kunne delta i samfunnslivet på lik linje med andre, ha anledning til å utvikle sin egen identitet, sitt eget språk og sin egen kultur. Vi må bygge politikken på ikke-diskrimineringsprinsippet og prinsippet om likebehandling.

KrF ser med uro på at antisemmitismen øker og vil derfor styrke kampen mot antisemmitisme blant annet ved undervisningsopplegg i skolene.

KrF vil:

- sikre samisk kultur, språk, næringsutvikling og samfunnsliv.
- sikre rammebetingelser som videreutvikler nåværende og fremmer ny virksomhet i områder med samisk bosetting.
- sikre samiske interesser i verneområder som berører samisk bosetting.
- styrke samenes internasjonale arbeid for utvikling og demokratisering.
- gi Sametinget rammer som gjør det mulig å utvikle en selvstendig politikk på de ansvars-områder Stortinget har delegert myndighet til Sametinget.

- sikre prosesser som involverer Sametinget på et tidlig stadium i saker som berører den samiske befolkningen.
- arbeide for å styrke vernet mot etnisk diskriminering.
- styrke kampen mot antisemmitismen.
- følge opp skogfinnenes stilling som minoritetsgruppe. Kulturen må dokumenteres og materiellet gjøres tilgjengelig.

Familiepolitikk

Familien er samfunnets grunnleggende enhet. Det er den viktigste arenaen for tilhørighet, nærhet og felleskap, og den beste rammen rundt barns oppvekst. I familien lærer barnet grunnleggende ferdigheter og holdninger til samhandling mellom mennesker. Familien som sosial enhet finnes i en eller annen form i alle samfunn. Familie- og samlivsmønsteret er under stadig endring.

Relasjonen mellom barnet og familien er den grunnleggende rammen for ethvert barn som fødes til verden. Å sette et barn til verden er et livslangt ansvar. Alle barn har rett til å kjenne sitt biologiske opphav. Undersøkelser viser at ekteskapet er den beste og mest stabile rammen rundt barns oppvekst, og KrF vil fortsatt sikre ekteskapets særstilling. Barnas oppvekst må være i fokus.

Småbarnsfasen kan oppleves hektisk, og det er viktig at samfunnet tar hensyn til familienes behov. Aleneforeldre har ekstra utfordringer når det gjelder å få hverdagen til å fungere. Det må derfor legges opp til praktiske og økonomiske ordninger som kan gjøre hverdagen enklere og bedre for disse familiene. KrF vil øke foreldrefradraget for barnepass i familier med flere barn.

Kontantstøtten er et viktig virkemiddel for et familievennlig samfunn, og bør heves slik at den kan gi økt

mulighet til valgfrihet for småbarnsfamilier. Det må satses på å få flere menn til å benytte ordningen. Det må legges til rette for et fleksibelt barnehagetilbud av god kvalitet til alle som ønsker det.

I dag må kvinner ut i lønnet arbeid i minst 6 måneder etter en fødselspermisjon for å tjene opp nye rettigheter til fødselspermisjon med lønn. Det må etableres en ordning, søskenbonus, som gir rett til fødselspenger også når det er så kort tid mellom svangerskapene at en ikke rekker å opparbeide nye rettigheter. Når det er mindre enn 24 måneder mellom svangerskapene, må en kunne få samme fødselspenger som ved forrige svangerskap.

Mange småbarnsforeldre og kommende foreldre opplever arbeidslivet som en tøff arena, spesielt mødre. Utfordringene for småbarnsforeldre i arbeid må få et sterkere fokus.

KrF vil øke pappapermisjonen. For å styrke forholdet mellom far og barn, er det viktig å legge til rette for at flere fedre aktivt kan bruke tid sammen med det nyfødte barnet.

Ved adopsjon må samfunnet forsøke å skape mest mulig optimale oppvekstvilkår for barnet. Barn som adopteres har rett til en mor og en far. Adopsjonsreglene må ha fokus på det optimale for barnet. Det å bygge en ny familierelasjon mellom adopterte og nye foreldre kan være krevende. KrF vil heve adopsjonsstøtten og gi rett til kontantstøtte i to

år i forlengelse av adopsjonspermisjonen uavhengig av barnets alder ved ankomst, begrenset oppad til skolealder.

Barnevernet må øke satsingen på samarbeid med andre sektorer, som helsestasjon, skole, barnehage, politi og nærmiljøene til familien. Familier som tar på seg fosterhjemsoppgaver må få økt oppfølging, støtte og kompetanseheving.

Samlivsbrudd og brutte relasjoner er en stor utfordring både for de som selv er involvert, spesielt barna, men også for samfunnet som helhet. Økningen i antall samlivsbrudd må møtes med en offensiv familiepolitikk. Vi trenger økt satsing på samlivstiltak og foreldreveiledning.

KrF vil ta tenåringsfamiliens utfordringer på alvor. Tenåringsfasen kan oppleves som utfordrende for familiene. Tenåringsfamilier kan ha et ekstra behov for veiledning.

Familiepolitikken må også inkludere minoritetsfamiliene. Barn og unge med minoritetsbakgrunn kan oppleve forholdet mellom tradisjon og kultur hjemme og samfunnets forventninger som spesielt utfordrende.

Vold i familien er et økende og alvorlig problem og krever økt innsats. Voldshandlinger videreføres ofte til neste generasjon. Det er viktig å stanse denne trenden. Barn som er utsatt for eller vitne til vold må få tett og riktig oppfølging.

Vi ser klare tendenser til økte problemer knyttet til ensomhet og isolasjon. Det er derfor viktig å inkludere enslige i familiebegrepet, og synliggjøre deres situasjon og behov.

Enpersonshusholdninger er ikke noen ensartet gruppe. KrF vil ha en bred gjennomgang av enpersonshusholdningenes situasjon i en egen stortingsmelding med sikte på at offentlige ordninger bedre skal fange opp single menneskers livssituasjon.

KrF vil:

- tilby endags foreldreveiledning til tenåringsforeldre, og styrke den ordinære foreldreveiledningen.
- utvide pappapermisjonen til ti uker gjennom å forlenge den totale permisjonstida.
- gå inn for søskenbonus slik at kvinner kan beholde rettighetene til barselspermisjon selv om de ikke er i lønnet arbeid mellom fødselspermisjonene.
- øke engangstønaden ved fødsel til 1G.
- innføre rett til å ta ut sammenhengende fødselspermisjon for hvert barn ved flerbarnsfødsler.
- ha et fleksibelt barnehage tilbud, tilpasset familiens behov. Alle som ønsker det, skal få tilbud om barnehageplass.
- øke kontantstøtten slik at den utgjør 40 prosent av kostnadene ved drift av barnehageplass.

- endre kontantstøtteleven slik at familier som adopterer barn får mulighet til to års kontantstøtte i forlengelse av adopsjonspermisjonen.
- øke adopsjonsstøtten til 1 G.
- at adopterte skal ha rett til en mor og en far.
- sikre alle barn rett til å kjenne sitt biologiske opphav og derfor fjerne pater-est-prinsippet.
- ha økt kapasitet, tilgjengelighet og kompetanse ved familievernkontorene.
- styrke barnevernets muligheter til rask reaksjon og til å yte hjelp til så mange som mulig gjennom hjemmebaserte tiltak.
- etablere tilbud til barn som har vært utsatt for vold i familien.
- sikre finansieringstilgang til krisesentre og incestsentre og ettervern for incestofre.
- øke innsatsen for å hindre vold i nære relasjoner.
- ha økt satsing på foreldreveiledning for minoritetsfamilier.
- at flere par skal få tilbud om samlivskurs og andre aktuelle samlivstiltak.
- ha økt satsing på samlivstiltak for familier med funksjonshemmede barn.
- bedre fødselspengeordningene for selvstendig næringsdrivende.
- at en forelder som blir alene med omsorgen for barn som følge av at den andre forelder må sone en fengselsstraff, skal bli ansett som aleneforsørger i folketrygdlovens forstand.
- at enpersonshusholdningers situasjon må få større oppmerksomhet.
- se på ordninger som bedre ivaretar aleneboendes interesser med tanke på bokostnader og kommunale avgifter og vurdere endringer i skattesystemet for denne gruppen mennesker.

Barn og unge

De aller fleste barn og unge i Norge vokser opp i trygge omgivelser og under gode økonomiske kår. En del barn og unge sliter imidlertid med en hverdag som gjør at de ikke har en god oppvekst.

Barn og unges oppvekstmiljø preges av en økt kommersialisering, og de er i større grad enn tidligere blitt målgruppe for kommersielle budskap og kjøpepress. Barn og unge har liten innflytelse på det samfunnet de er en del av.

Samfunnet må se på barn og unge som selvstendige individer. Barn og unge sitter med verdifulle ressurser som bør brukes i samfunnet vårt. Barn har krav på å bli hørt i saker som angår deres hverdag.

Skolen må bevisstgjøre barn og unge på at gutter og jenter er likestilt og har de samme muligheter og rettigheter til valg av utdanning, yrke og organisering av sitt eget liv. Unge mennesker må få anledning til å være med å ta ansvar. Elevrådene må sikres gode muligheter for medbestemmelse. Ordningen med elevrepresentanter i skolene må videreutvikles. Det må opprettes verneombud for skoleelever og barne- og ungdomsrådene må videreutvikles.

Barn og ungdom som berøres av fattigdomsproblemer er spesielt utsatt. Det er derfor viktig å skole, frivillige organisasjoner og nærmiljø legger

opp til aktiviteter og kulturtilbud der kostnader med å delta ikke er for store. Det er viktig å ha en ekstra satsing rettet mot barn og ungdom som berøres av fattigdomsproblemer. Tiltakene må rettes både mot familien og mot barn og ungdom direkte.

Innsatsen for å endre negative oppvekstmiljøer må styrkes. Det må legges mer vekt på å formidle verdier og holdninger til hva som er rett og hva som er galt. Barn og unge må motiveres til å bidra til aktiv kamp mot vold, rus, rasisme, diskriminering og mobbing.

Barn og unge med etnisk minoritetsbakgrunn må integreres i det norske samfunnet, samtidig som de må få mulighet til å ivareta sine familiers røtter. De møter ofte spesielle utfordringer som fullverdige medlemmer av to kulturer samtidig. Det er viktig at de får rom til å utvikle sin egen identitet.

Enslige mindreårige asylsøkere og flykninger er i en spesielt vanskelig situasjon. KrF mener at disse først og fremst må få et tilbud om fosterhjem istedenfor å sitte lenge i mottak. Barnevernstjenesten må få styrket sin kompetanse til å hjelpe disse barna, som ofte både er rykket opp fra sin familie på en dramatisk måte og i tillegg sliter med andre traumatiske opplevelser.

Forskning viser at det er flere selvmordsforsøk og dårligere levekår blant unge lesbiske og homofile enn blant andre unge. KrF mener det er viktig å forebygge disse problemene. Skolen og

helsetjenesten må tilstrebe åpenhet og toleranse gjennom informasjon og holdningsskapende arbeid og sette i gang konkrete tiltak for å hjelpe.

KrF vil:

- arbeide for at det opprettes barne- og ungdomsråd i fylker og kommuner.
  - ha økt satsing på elevrådenes rolle og innflytelse.
  - opprette tilskuddsordninger som skoler og organisasjoner kan søke støtte fra til holdningsskapende arbeid og tiltak mot mobbing.
  - ha forbud mot reklame for kosmetisk kirurgi og innføre 18 års aldersgrense for kosmetiske operasjoner som ikke har en medisinsk begrunnelse.
  - styrke barnevernstjenestens kunnskap om barn og unge fra minoritetsgrupper.
  - støtte frivillige organisasjoner som gir tilbud til barn og unge.
  - styrke skolehelsetjenesten, spesielt i ungdomsskolen.
  - at det må legges til rette for lokale møteplasser på tvers av generasjoner.
  - kjempe mot økt kommersialisering rettet mot barn og unge.
  - styrke tilskuddordningene til friluftstiltak for barn og unge.
  - stimulere til entreprenørskap og gode ideer fra unge mennesker.
- sikre ungdom gode kulturtilbud, som kan styres, skapes og videreutvikles av ungdom selv. Kreative møteplasser der en kan utfolde seg og utvikle sine egenskaper er viktig for barn og unges oppvekst.
  - skape åpen dialog og forståelse mellom ungdom med minoritetsbakgrunn og ungdom med norsk opprinnelse. Ungdom må oppfordres til å bruke kulturforskjellene til å skape nye kulturuttrykk, og bygge bro mellom eldre generasjoner.

Frivillig arbeid

Et godt samfunn bygges gjennom familie, nærmiljø, lokalsamfunn og frivillig sektor. Den norske befolkningen stiller opp, bryr seg og lar seg engasjere. Dette gjenspeiles i den gode oppslutningen om frivillige organisasjoner, lag og foreninger. Det frivillige organisasjonslivet er bredt og går fra folkebevegelser som idrett, kultur og kirke til mindre organisasjoner. Gjennom det frivillige arbeidet blir svært mange aktivisert og mange har glede av det arbeidet frivillige organisasjoner gjør. Svært mye av barne- og ungdomsarbeidet er knyttet opp til frivillig sektor.

KrF ønsker en samfunnsutvikling som innebærer at vi tar vare på og videreutvikler det arbeidet som gjennom generasjoner er båret fram av idealisme. Det offentlige må samarbeide mer med frivillige aktører.

Både i et nasjonalt og globalt perspektiv er det å styrke det sivile samfunnet/frivillig sektor viktig i et demokratiperspektiv. Det sivile samfunnet er med på å skape engasjement og gode holdninger også i andre deler av samfunnet.

Frivilligheten må ikke kveles av byråkrati, kontroll og reguleringer. Vi må legge til rette for at organisasjonene kan få bruke tiden til det de brenner for, ikke kveles av papirarbeid.

Frivillighetssentralene må utvikles videre til å bli sektorovergripende nærmiljøsentraler. Målet er at de skal forløse frivillig engasjement til glede både for de frivillige og for dem som får tjenester eller felleskap gjennom tjenesten.

KrF vil at frivilligheten skal få bevare sin identitet og egenart og drives av idealisme og dugnadsånd. KrF vil styrke inntektsgrunnlaget for frivillig sektor. Skattefritaksordningen for gaver til frivillige organisasjoner bør utvides til 18 000 kroner og momskompensasjonsordningen må opprettholdes. KrF ønsker også et eget frivillighetsregister utviklet i samarbeid med frivillig sektor og som sektoren selv ser positivt på.

KrF vil:

- legge til rette for økt frivillig engasjement i hele Norge.
- ha et forenklings- og avbyråkratiseringsprogram for frivillig sektor.
- utvikle et eget frivillighetsregister i samarbeid med frivillig sektor.
- unngå at frivillig sektor blir mer kommersialisert.
- øke gavefradragsgrensen til 18 000 kroner.
- at frivillig sektor i større grad kan få muligheten til oppdrag når tjenester skal konkurranseutsettes.
- styrke det lokale frivillige arbeidet ved å opprette flere frivillighetssentraler.

- stimulere organisasjoner og menigheter til miljøbevissthet og holdningsskapende arbeid.

Grunnskole og videregående skole

Skolen skal være preget av kvalitet og åpenhet og bygge på den kristne kulturarv. Skolen skal være både en dannelsings- og utdanningsinstitusjon med sosial og verdimeessig trygghet der alle elever trives og har lyst til å lære. En god skole skal formidle kunnskap, dannelse og kultur og hjelpe barn til mestring, utfoldelse og sosial utvikling. Skolen skal bygge på elevmedvirkning, samarbeid og opplæring tilpasset hver enkelt elev.

KrF legger stor vekt på trivsel og læringsmiljø i vår skolepolitikk. Uten dette som et grunnlag vil det være svært vanskelig å kunne heve den faglige kvaliteten i skolen. Læringslysten kommer ikke av flere timer og flere tester.

KrF vil ha en aktiv og stimulerende skole hvor elevene lærer både gjennom utforskende egenaktivitet og tradisjonell undervisning. Et trygt og godt skolemiljø gjør at barn og unge lærer bedre. Skolen må sikres ressurser. Med flere lærere i skolen, blir det mer tid til den enkelte elev.

Foreldrene har hovedansvaret for barnas oppdragelse og har rett til å velge opplæring for barna sine. Samarbeidet mellom hjem og skole må

styrkes. Det må fortsatt være samarbeidsorganer i grunnskolen og videregående skole, som aktivt sikrer god kontakt mellom hjem og skole. Den offentlige skole må oppleves så trygg og god at den er det naturlige valget for de fleste foreldre. Frittstående skoler er et supplement og alternativ til den offentlige skolen. KrF vil beholde og øke husleietilskuddet for de frittstående skolene.

Skolen skal være et godt sted å lære og et godt sted å være. Barn og unge må få utvikle et godt selvilde og bli trygge på seg selv. Foreldre, lærere og elever må samarbeide for å få slutt på all mobbing i skolene. Barna skal vokse opp til å bli selvstendige individer som ser forskjell på rett og galt, godt og vondt. Elevene må læres opp i konflikthåndtering og det bør legges til rette for elevmeglning på alle skoler.

Det må bli mer tid til den grunnleggende lese- og skriveopplæringen de første skoleårene. Alle elevene i grunnskolen må ha anledning til fysisk aktivitet hver dag. Skolefritidsordningen må være et trygt og kvalitetsmessig godt tilbud og fortsatt være en frivillig ordning.

Grunnskolen skal være gratis. Dette gratisprinsippet må ikke være til hinder for at elevene får delta i ekskursjoner, turer og kulturelle aktiviteter. Den enkelte skole i samarbeid med foresatte må ha frihet til å finne gode løsninger for hva som er gratis og hva det kan være aktuelt å betale for. Alle aktiviteter må være tilgjengelige for alle elever.

KrF mener det fortsatt er behov for en spesiell fokus på ungdomsskolen, spesielt gjennom en styrking av forskningen og den pedagogiske utviklingen. En bedre tilpasset opplæring, mer praktisk innhold og større muligheter for fordypning vil være grunnleggende for å bedre ungdomsskolen. Det er også viktig at det gjennom kompetanseløftet for lærere blir vektlagt å fornye ungdomsskolen. KrF mener det er viktig å knytte ungdomstrinnet, videregående opplæring og arbeidsliv nærmere sammen. Hospitering i videregående skole og/eller lokalt arbeidsliv kan være aktuelle virkemidler. KrF vil vektlegge entreprenørskap i opplæringen for å stimulere til økt antall ungdomsbedrifter. Dette knytter skolen til arbeidslivet og bidrar til variert og praktisk opplæring. Karaktersystemet må suppleres av andre vurderingsformer. Det må utvikles en ny inntaksordning til videregående skole som ikke har karakterer som eneste utgangspunkt.

Retten til videregående opplæring er et viktig prinsipp for KrF. Det er viktig at elevenes valgmulighet ikke må være betinget av bosted. Derfor bør det åpnes for større samarbeid over fylkesgrensene når det gjelder elevplasser og tilbud. Geografiske forskjeller, ulik skolestruktur og behov for skoleskyss i de ulike fylkene tilsier at det ikke vil være formålstjenlig med en lovfestet rett til fritt skolevalg.

Ungdomsskole, videregående skole og høyere utdanningsinstitusjoner må samarbeide, slik at

elevene kan få et inntrykk av hva neste trinn innebærer. Rådgivningstjenesten må styrkes slik at elevene settes best mulig i stand til å ta et valg for videre studier. Det må også gis god sosialpedagogisk rådgivning. PP-tjenesten må være sterkere integrert i skolehverdagen.

Undersøkelser viser at norske elever er gode på demokratiforståelse. KrF ser dette som en viktig verdi og mener elevene fortsatt må lære om demokrati både gjennom teori og praksis. I den sammenhengen er det viktig å videreutvikle elevrådet og elevenes medvirkning i utvikling og styring av skolen.

Skolen må ikke være en arena for kommersielt press. Skolebøkene skal være reklamefrie. Elevene skal ha rett til å bevege seg i et miljø der de ikke utsettes for kommersiell påvirkning og press.

Økt internasjonalisering gjelder også for videregående opplæring. Dette er positivt både for utviklingen av skolen og kunnskapssamfunnet fordi det fører til økt forståelse for andre kulturer.

Verdidimensjonen i hele skolen må styrkes. En skole med tydelige verdier og voksne som er bevisste på disse, vil gi elevene hjelp i utviklingen av eget verdiståsted og personlig og sosialt engasjement. Den kristne kulturarven må formidles samtidig som skolen gir kunnskap om andre religioner og livssyn.

Det må legges bedre til rette for kontinuerlig kompetanseutvikling i skolen, både for den enkelte lærer og for skolene.

KrF vil:

- at skolen skal ha en tydelig verdiforankring gjennom en kristen formålsparagraf.
  - ha en sterk offentlig skole.
  - sikre elevene et godt skolemiljø fysisk og psykososialt.
  - sikre SFO som et kvalitetsmessig godt og trygt frivillig og fleksibelt tilbud.
  - gi den enkelte skole større handlingsrom. Vi trenger skoler som er bevisste på sin egenart og samfunnsbyggende rolle.
  - vurdere gjennomføringen av gratisprinsippet i grunnskolen. Målet må være at gratisprinsippet ikke begrenser skolens frihet til å reise på ekskursjoner, leirskoler eller til å delta i kulturopplevelser.
  - sikre den kulturelle skolesekken som et fullverdig kulturtilbud til alle skolebarn.
  - sikre at barn har tilgang til en offentlig skole innen rimelig avstand fra hjemmet.
  - ut fra foreldreretten, sikre retten til å starte friskoler basert på alternativ pedagogikk eller livssyn, som et alternativ til offentlig skole.
  - ikke åpne for friskoler basert på kommersiell drift.
- at det fortsatt skal gis obligatorisk opplæring i sidemål i grunnskolen.
  - stimulere til aktiv verdiformidling gjennom verdi-prosjekter.
  - at arbeid mot mobbing, voldsbruk og diskriminering må innarbeides i skolens undervisning på alle trinn.
  - sikre lærerressursene i skolen slik at lærerne skal ha mer tid til elevene.
  - sikre en fornyelse av ungdomsskolen med blant annet bedre tilpasset opplæring, mer praktisk innhold og større muligheter for fordypning. Alternative eksamensformer må tilpasses denne fornyelsen.
  - rådgivningstjenesten og samarbeidet mellom skoleslagene må styrkes.
  - satse på lærerne. Det må utvikles mentorordninger og tilsyn for å gi lærerne veiledning, oppfølging og etter- og videreutdanning.
  - bruke det nasjonale vurderingssystemet til videre skoleutvikling og bedre kvalitet.
  - at yrkesfaglig studieretning må bli mer praktisk orientert.
  - sikre gode vilkår for TAF (tekniske og allmenne fag)-linjene og stimulere til at dette konseptet kan utvides til å gjelde flere fagkretser enn i dag.
  - at den behovsprøvde skolebokstipendordningen gjøres generell.

- fortsette opprustningen av skolebyggene og fullføre planen med gunstige lån til kommunene.
- styrke de pedagogisk psykologiske tjenestene for barn og unge.

Fagskoleutdanning, høyere utdanning og forskning

Kunnskap og utdanning gir hver enkelt økt innsikt og forståelse. Det er et offentlig ansvar å sikre lik rett til utdanning for alle. Verdien av vår kunnskap er langt større enn verdien av oljeresursene, derfor er det helt nødvendig med en god høyere utdanning og en satsing på forskning for å sikre landets framtid.

KrF mener at de viktigste faktorene for å skape og trygge arbeidsplasser og å utvikle demokratiet er kompetanse og kunnskap. I en tid som preges av større mangfold, høy teknologisk utvikling og en større grad av internasjonalisering, er vi avhengige av å ha gode utdanningsinstitusjoner på høyt internasjonalt nivå og en forskning som er konkurransedyktig med andre land.

Samtidig som endringskompetanse og endringsberedskap blir stadig viktigere, må universiteters og høgskolers historiske bakgrunn, kultur og tradisjon bli ivaretatt i den videre utviklingen. Frie, uavhengige og kritiske utdannings- og forskningsinstitusjoner vil ha stor betydning for samfunnsutviklingen i framtiden.

KrF vil bidra til utviklingen av Norge som kunnskapsnasjon på høyt internasjonalt nivå. Det er

viktig å sikre nasjonal styring av høyere utdanning for å bevare helhet og mangfold i utdanningstilbudet.

De private høyskolene har en sentral plass innenfor høyere utdanning. Det er viktig å arbeide for en større grad av likestilling slik at disse institusjonene sees som en viktig del av høyere utdanning, blant annet når det gjelder forskningsmidler.

Økt internasjonaliseringen innenfor høyere utdanning gjør det viktig å legge forholdene til rette for en større grad av utveksling av kunnskap, studenter og ansatte. Det må oppmuntres til at utveksling i større grad skjer med land utenfor det engelskspråklige området.

Prinsippet om lik rett til utdanning handler også om studentvelferd. Skal alle gis lik mulighet, må samfunnet legge forholdene til rette gjennom studentvelferd. Studenter må sikres et godt behandlingstilbud for fysiske og psykiske lidelser.

Norge vil ikke kunne leve på oljen i all framtid. Derfor er satsing på forskning helt nødvendig for å få fram ideer og næringer en kan bygge videre på. I den sammenheng er en større vektlegging av næringsrettet forskning viktig. Det er viktig å bedre samhandlingen mellom grunnforskning, anvendt forskning, forskerutdanningen og næringslivet. En offensiv kunnskapsbasert næringsutvikling forutsetter et slikt aktivt samarbeid. Universitetenes og høyskolenes rolle bør utvides, slik at den kunnskap som der formidles og produseres effektivt

kan nyttegjøres i næringsutvikling. Universitetene må ta større ansvar for innovasjon i nærings- og samfunnsliv, og bidra til at kunnskapen produseres og formidles på en effektiv måte til bruk i næringsutvikling.

De tekniske fagskolene, folkehøgskolene, kunstskolene og bibelskolene er svært verdifulle utdanningstilbud fordi de bidrar til en generell kompetanseheving i samfunnet og styrker den enkeltes personlige utvikling, modning og etiske bevissthet.

Folkehøgskolene legger særlig vekt på nytenkning, personlighetsutvikling og dannelses. De har sine røtter i humanisme, Kristendom og folkelig kultur. Kunstskolene gir både utdanning og kompetanse og bakgrunn for opptak ved kunstskoler i inn- og utland. Bibelskolene gir en opplæring og kompetanse som mange kirkesamfunn og organisasjoner har bruk for. De tekniske fagskolene dekker behovet for yrkesrettet utdanning, som vil bli stort i de nærmeste årene. De private studietilbudene innen markedsføring, IKT, økonomi, reiseliv dekker viktige behov for målrettede utdanningsveier. KrF vil arbeide for å sikre disse utdanningstilbudene gode vilkår, som gjør at de kan utvikle seg og også i framtiden sikre enkeltmennesker og samfunn verdifull kompetanse.

Arbeidsmarkedet utvikler seg og har bruk for ny kompetanse. Behovet for etterutdanning blir stadig større. Dessuten er det fortsatt en del voksne som

ønsker å ta igjen en grunnutdanning de ikke fikk i ungdommen. KrF ser ikke bare etter- og videreutdanning ut fra behovet samfunnet har, men også ut fra den enkeltes behov. Livslang læring skal ikke være endimensjonal, men ha utviklingen av hele mennesket som mål. KrF mener etter- og videreutdanningen må bygge på en bred forståelse av både teoretisk og praktisk kunnskap.

KrF vil

- bidra til utviklingen av Norge som kunnskapsnasjon på høyt internasjonalt nivå og sikre en nasjonal styring av høyere utdanning.
- arbeide aktivt for at rammebetingelsene til universitets- og høgskolesektoren forbedres og verne om gratisprinsippet i høyere utdanning.
- løfte fram de ideelle institusjonene innenfor høyere utdanning som en viktig del av den nasjonale utdanningsstrukturen.
- at det stimuleres til at studentene skal ha utvekslings- eller utenlandsopphold og at internasjonalsering må bli en naturlig del av høyere utdanning.
- sikre at det legges til rette for et tilstrekkelig antall studentboliger. Særlig må små studiesteder vektlegges.
- styrke helsetilbudet til studentene, særlig når det gjelder psykiske problemer.
- at studiestøtten (stipend og studielån) skal inndeksreguleres.

- at kostnadsnormen skal være slik at det er mulig å leve på støtten fra Statens lånekasse for utdanning.
- at støtten fra Statens lånekasse for Utdanning legges til grunn som opptjeningsgrunnlag dersom studenten ikke får arbeid etter endt utdanning.
- øke forskningen opp til OECD-nivå og prioritere offentlige midler til grunnforskning og næringsrettet forskning.
- sikre en større rekruttering av kvinner i forskning og vitenskapelig personale. Særlig på høyere nivå.
- stimulere til økt kommersialisering av forskningsresultater ved universiteter, høyskoler og andre forskningsmiljøer. Institusjonene må gis incentiver for å øke denne aktiviteten.
- stimulere til at flere skal få mulighet til videreutdanning. Arbeidsgivere, arbeidstakere og det offentlige må bidra aktivt både i finansiering og organisering av dette.
- sikre offentlig støtte til opprettholdelse og videreutvikling av folkehøgskolene.
- at norsk høyere utdanning må bli mer tilpasset internasjonale systemer. Utdanning fra utlandet må lettere kunne godkjennes i Norge.
- at det skal innføres en statlig tilskuddsordning for fagskoler.

Likestilling

Likestilling handler om menneskeverd og forutsetter at kvinner og menn har like muligheter og rettigheter til å delta i og påvirke samfunnsutviklingen. Likestilling mellom kjønnene er en grunnleggende forutsetning for et demokratisk samfunn. Likestilling handler ikke om at menn og kvinner skal bli like og ha like roller i enhver sammenheng, men at kjønn ikke skal være avgjørende for den enkeltes valg med hensyn til utdanning, arbeid, innflytelse og hverdagsliv. I et likestilt samfunn må det være respekt for den enkeltes valg.

Det er høy kvinnelig sysselsetting i Norge, men kvinners gjennomsnittlige lønnsnivå ligger fremdeles lavere enn menns. Det er store ulikheter i lønn for arbeid av lik verdi.

Flere kvinner enn menn arbeider deltid, noen fordi de ønsker det, men mange på grunn av manglende vilje blant en del arbeidsgivere til å omgjøre brøkstillinger til hele stillinger.

Et robust og konkurransedyktig næringsliv trenger et mangfold i ledelsen for å møte de mange utfordringer de står overfor. Mange menn i ledende stillinger har en ensartet bakgrunnskompetanse. Det er for få kvinner i ledende stillinger både i næringsliv og offentlig virksomhet, og kvinnelig deltakelse i bedriftsstyrer er for lav.

Menn tar større omsorgsansvar enn tidligere, men fortsatt tar kvinnene det meste av arbeidet hjemme. Ved at menn tar større andel av omsorgsansvaret hjemme og at kvinner deltar mer i yrkeslivet, har man fått en større forståelse for hverandres virkelighet og hverdag. Dette styrker likestillingen og samlivet.

Minoritetskvinner kan bli utsatt for en dobbel diskriminering både på bakgrunn av kjønn og etnisitet. De må bli gjort kjent med sine rettigheter, både for egen del, for å lette integreringen i det norske samfunnet, men ikke minst som mødre for barn som vokser opp i spenningen mellom to kulturer.

Kontantstøtte og full barnehagedekning gir valgfrihet i omsorgsform, og større likestilling mellom hjemmearbeidende og yrkesaktive med små barn. Økt fleksibilitet i arbeidslivet vil gjøre det enklere å kombinere omsorgsarbeid og karriere. Likestilling krever et mindre kjønnsdelt arbeidsmarked, likelønn, flere kvinner i ledende stillinger og flere menn i omsorgsykker. Familiepolitiske virkemidler må stimulere menn til å velge å ta mer omsorgsoppgaver i hjemmet.

Kvinnekroppen må ikke sees på som et objekt. Den økende sexfikseringen i samfunnet bidrar til å legitimere dette. En kald og kynisk pornoindustri og kriminelle bakmenn innen prostitusjon og trafficking har gjort mange kvinner til salgsvare. KrF mener

kriminalisering av kjøp av seksuelle tjenester vil gi et klart signal fra samfunnet om at kvinner som handelsvare er helt uakseptabelt.

Kriminalisering kan føre til at sexhandelen går under jorda og blir mer brutalisert. Derfor er det viktig å følge opp med sosialpolitiske virkemidler, som helsefaglige tilbud, tilbud om rehabilitering, arbeidstrening, studier, juridiske tiltak som sikrer kvinnens trygghet når hun ønsker å bryte ut av prostitusjon.

KrF vil:

- være pådrivere for likestillingsarbeidet i Norge, og internasjonalt arbeide for menneskerettigheter, politisk og økonomisk frigjøring og full samfunnsdeltakelse for kvinner. KrF vil ivareta et likestillingsfokus ved alle store linjer i samfunnsdebatten.
- ha lik lønn for arbeid av lik verdi.
- at like belastende skift- og turnusarbeid likestilles.
- gi gunstigere pensjonsopptjening for ulønnet omsorg for barn under skolealder og sterkt pleietrengende med tilbakevirkning til 1967.
- ha flere kvinner i ledende stillinger. Staten må gå foran med et godt eksempel.
- legge til rette for kvinnelig gründervirksomhet ved å bedre trygderettigheter for kvinner med omsorgsansvar.

- ha en handlingsplan for kvinners innovasjon og entreprenørskap.
- at man gjennom holdningsskapende arbeid fokuserer på bevisst og ubevisst diskriminering på grunn av kjønn.
- sikre stabil finansiering av kriesentre og incestsentre, med tilbud om både korttids- og langtidsopphold.
- bekjempe vold mot kvinner og ha flere behandlingstilbud til menn som utøver vold.
- ha bedre oppfølging og flere behandlingstilbud for barn som utsettes for vold i nære relasjoner og barn som er vitne til vold.
- bekjempe handel med kvinner og barn.
- være pådriver for innvandrerkvinnens rettigheter og integrering i samfunnet.
- ha minst 40 prosent av begge kjønn inn i bedriftsstyrene i almenaksjeselskap.
- kriminalisere kjøp av seksuelle tjenester.
- styrke tiltak for kvinner i prostitusjonsmiljøene.
- ha en økt innsats for å stoppe hallikvirksomhet.

Medier

Mediene endrer seg stadig i tråd med den teknologiske utviklingen og den generelle samfunnsutviklingen. I løpet av 25 år har vi gått fra én kanal i radio og fjernsyn til et komplekst mediemangfold med nye teknologiske løsninger. Framveksten av nye medier har skjerpet kampen om mediebrukerne, men også ført til en sterk kommersialisering av innholdet og en økende liberalisering. Flere av de tradisjonelle mediene er sårbare i den nye mediepolitiske situasjonen.

KrF vil legge rammer for folks nye mediehverdag gjennom en framtidsrettet og innovativ mediepolitikk. Med en rivende teknologisk utvikling er det særlig viktig å ha oppmerksomheten rettet mot innholdet i mediene. Barn og unge må skjermes mot skadelig og etisk betenkelig påvirkning fra ulike medier.

Overgangen til et digitalt bakkenett for fjernsyn vil gi norske husstander tilgang til samtlige norske allmennkringkastingskanaler, foruten en mengde andre kanaler og digitale tilbud. Lokal-TV, frivillige organisasjoner, livssynskanaler og andre ikke-kommersielle virksomheter må være en del av framtidens TV-tilbud. Det bør gis plass til kunnskapsformidling fra universiteter, høyskoler og andre aktører.

Lokalmedier kan bli tapere på grunn sammen-smelting av mediekanaler og den økte medie-

konkurransen. KrF vil ha en gjennomgang av rammevilkårene for disse mediene. Lokalmediene er sentrale kulturbærere og bidrar til at et bredt spekter av synspunkter og ytringer kommer til orde i den lokale samfunnsdebatten. En rik avisflora skal ta vare på demokratiske, kulturelle og språklige verdier.

I det nye mediesamfunnet er det en viktig kulturpolitisk utfordring å opprettholde en uavhengig og levedyktig allmennkringkasting. KrF vil styrke NRKs rolle som allmennkringkaster og ønsker ikke reklamefinansiering av NRK.

NRKs allmennkringkasterrolle innebærer at institusjonen skal legge vekt på kvalitet og formidling av kulturelt mangfold og bredde der alle aldersgrupper blir tatt hensyn til.

Mediene bidrar også sterkt til det økte presset mange unge opplever i forhold til kommersialisering og usunne kroppsidealer. Dette er bekymringsfullt. KrF ønsker at voldsinnslag reduseres og at sendingene i sterkeste mulig grad må være voldsfrie før kl 21. Norge må arbeide internasjonalt for å begrense barn og unges tilgang til grov vold og pornografi gjennom Internett.

Film er et sentralt kulturuttrykk som vekker stor publikumsinteresse og der markedet er dominert av utenlandske produksjoner. Det er viktig å sikre et godt og mangfoldig filmtilbud med forankring i norsk kultur, språk og historie. Særlig viktig er det å sikre barn og unge tilgang til audiovisuelle produksjoner

av høy kvalitet. Det må dessuten legges til rette for videreutvikling av de regionale produksjonsmiljøene.

KrF vil:

- beholde pressestøtten for å sikre en rik avisflora, nasjonalt, regionalt og lokalt.
- styrke NRKs rolle som reklamefri allmennkringkaster og motvekt mot de kommersielle kanalene, og sikre NRK et godt økonomisk fundament.
- foreta en gjennomgang av rammevilkårene for lokale medier.
- arbeide for internasjonale regler mot porno, vold, rasisme og misbruk av barn.
- si nei til politisk reklame på TV.
- sikre likeverdig tilgang på NRK2s programtilbud til hele landet gjennom utbygging av det digitale sendenettet.

Kirke og livssyn

Kristen tro og verdier har preget vårt samfunn gjennom tusen år. Den norske kirke er som folkekirke den fremste kulturbærer og formidler av kristen tro og kultur. Sammen med andre trossamfunn og organisasjoner spiller de en viktig rolle i lokalt samfunnsliv.

Samtidig har en voksende del av befolkningen en annen religiøs og kulturell bakgrunn. Mangfoldet har blitt større og det er en utfordring å møte hverandre med respekt. Det er viktig å legge til rette for at ulike religioner og kulturer får leve side om side med gjensidig respekt. Livssyns- og trosfriheten er viktige prinsipper.

Trossamfunn må gis full frihet til selv å avgjøre hva de vil stå for, og norsk lov må sikre frihet i ansettelsessaker. Det er trossamfunnenes eget ansvar å formidle både den tro og de teologisk begrunnede etiske og moralske standpunkt de står for. Dette er ikke en oppgave for staten eller politiske partier.

Mennesket har behov for åndelige verdier, og det er viktig å legge til rette for formidling av religiøst baserte verdier. Det er viktig at barn og unge får en opplæring i sin tro. Dette er grunnlaget for å kunne møte hverandre med respekt. Det er også viktig å legge til rette for kontakt mellom ulike religioner og kulturer. Respekt for andres syn fordrer bevissthet

og kunnskap om eget ståsted.

Trosopplæringsreformen må følges opp med midler.

KrF mener at Den norske Kirke, andre trossamfunn og religiøse og livssynsmessige organisasjoner skal sikres selvstendighet og gode arbeidsvilkår. KrF går inn for en nyordning mellom kirke og stat. Dette vil være partiets holdning i den videre behandlingen av den utredningen som det offentlige stat/kirkeutvalget vil fremme i løpet av perioden. KrF vil legge vekt på en fortsatt levende kirke i lokalsamfunnene. KrF vil legge til rette for at Den norske Kirke i tråd med egne vedtak og ønsker skal kunne være en bekjennende, misjonerende, tjenende og åpen folkekirke.

KrF vil:

- sikre alle reell tros- og religionsfrihet.
- arbeide for en nyordning av forholdet mellom stat og kirke. Reformprosessen må gå videre i påvente av en endelig avklaring.
- legge til rette for å fremme gjensidig forståelse og respekt på tvers av livssyn og religioner.
- følge opp trosopplæringsreformen med midler.
- sikre alle kirkesamfunn, inkludert Den norske Kirke og kristne organisasjoner, rett til å selv bestemme i lærespørsmål, ansettelse og i spørsmål om ordninger.
- sikre Den norske Kirke i utlandet (Sjømannskirken) tilfredsstillende arbeidsvilkår.

- sikre Den norske Kirke full råderett over Opplysningsvesenets fond.
- at det skal utarbeides en plan og opprettes finansierungsordninger for vedlikehold av kirkebygg.
- at ansvaret for vedlikehold av middelalderkirker skal overtas av staten.
- sikre Kirken, andre trossamfunn og kristne organisasjoner økonomiske rammer til å fylle sin oppgave i lokalsamfunnene.

Finanspolitikk

KrF mener finanspolitikken bør baseres på en forsvarlig bruk av oljeinntektene. Bruken må tilpasses den økonomiske situasjonen og sikre at også framtidige generasjoner får nytte godt av petroleumsformuen. Det vil redusere behovet for at vi en gang i framtiden må foreta langt mer drastiske kutt inn mot kjernen av velferdssamfunnet.

Ved å legge til rette for økt verdiskaping og et sterkt og konkurransedyktig næringsliv, sikrer en også grunnlaget for framtidig velferd.

Samtidig må budsjettpolitikken bidra til en stabil økonomisk utvikling i produksjon og sysselsetting. Finanspolitikken må tilpasses konjunktursituasjonen. Budsjettpolitikken og pengepolitikken bør virke sammen for å bidra til en stabil utvikling i økonomien.

Det er partene i arbeidslivet som har ansvaret for lønnsoppgjørene. KrF mener at en balansert utvikling i norsk økonomi krever at hensynet til konkurranseevnen må være retningsgivende for gjennomføringen av inntektsoppgjørene.

Vår totale arbeidskraft er femten ganger mer verdt enn petroleumsformuen, både den som er hentet opp og den som ligger under havbunnen. Den enkelte må få utvikle evner og kompetanse. KrF vil

at yrkeshemmede skal få tilbud om tilrettelagt jobb. Satsing på utdanning, forskning og nyskaping er helt sentralt for at vi skal skape verdier slik at vi også i framtiden kan ha gode offentlige velferdsordninger.

KrF vil:

- at budsjettpolitikken skal tilpasses konjunktursituasjonen og sammen med pengepolitikken og inntekstpolitikken bidra til en stabil økonomisk utvikling i produksjon og sysselsetting.
- legge forholdene til rette for å øke næringslivets konkurranseevne.
- at Petroleumsfondet ikke skal investere i selskaper som det anses å være høy risiko for at medvirker til grove brudd på menneskerettighetene eller andre grunnleggende etiske normer.

Skatte- og avgiftspolitik

Skatter og avgifter har som hovedoppgave å finansiere viktige samfunnsoppgaver. Det samlede skatte- og avgiftsnivået i Norge er litt lavere enn i Sverige, om lag som i Danmark, men litt høyere enn snittet i Europa. Noen av utfordringene innen skatte- og avgiftspolitikken er å balansere mellom forskjellige samfunnsinteresser, hvorav de viktigste er fellesskapet, enkeltmennesket og næringslivet, samt formidle sammenhengen mellom skatter og den totale offentlige tjenesteproduksjonen.

KrF vil prioritere velferd og styrket kommuneøkonomi og ønsker ikke å prioritere lettelsler i skatte- og avgiftsnivå utover det som allerede er vedtatt i skattereformen.

For KrF er det viktig at skatte- og avgiftspolitikken bidrar til omfordeling, at den gir incentiver til arbeid og verdiskaping og sikrer næringslivets konkurranseevne. Skatte- og avgiftspolitikken må oppfattes som rettferdig. Det er også viktig at skatte- og avgiftspolitikken er forutsigbar og på den måten gir både næringslivet, familier og enkeltpersoner mulighet for langsiktig planlegging. For KrF er det også viktig at særlig avgiftspolitikken er innrettet slik at den bidrar til å rette opp negative effekter markedet i seg selv ikke tar hensyn til. Skattepolitikken må derfor endres i en "grønn

retning". Skatter og avgifter som bidrar til miljøvennlig adferd bør økes på bekostning av skatter som ikke har slike positive bieffekter.

KrF mener det er et mål med mer lik skattlegging av arbeids- og kapitalinntekt, men vil legge stor vekt på at lavinntektstgrupper samlet sett skal få klart lavere skatt ved eventuelle endringer av skattesystemet.

For KrF er næringslivets konkurranseevne langt viktigere enn økt privat kjøpekraft. KrF vektlegger verdiskaping og arbeidsplasser og vil derfor prioritere lettelsler for næringslivet ved endringer i skatter og avgifter.

Familiebedriftene utgjør en vesentlig del av norsk næringsliv. Det er viktig at generasjonsskiftene kan skje uten store belastende kostnader. Arveavgiften bør reduseres for å unngå at disse bedriftene får svekket konkurranseevne ved generasjonsskiftene.

KrF mener det er viktig at statsbudsjettet suppleres med et generasjonsregnskap og et miljø- og resursregnskap som kan illustrere hvorvidt endringene i tradisjonelle økonomiske verdier og vårt forbruk går på bekostning av miljøet, tærer på ikke-fornybare ressurser og eventuelt etterlater mindre handlingsrom for kommende generasjoner.

KrF vil:

- at skattepolitikken skal bidra til omfordeling og utjevning.

- sikre fortsatt progressiv beskatning der de med høyest inntekt betaler forholdsvis mer skatt.
- åpne for større lokal beskatningsrett innenfor fastsatte rammer.
- åpne for lik rett for alle kommuner til å innføre eiendomsskatt.
- øke bruken av grønne avgifter. Miljøavgifter bør så langt som mulig gjenspeile den kostnaden samfunnet påføres ved produksjon og bruk av et produkt.
- at skatteklasser 2 skal videreføres.
- videreføre og videreutvikle skattefradragssystemer som stimulerer til omsorg, frivillig ideelt engasjement og sparing til egen bolig.
- beholde og utvide ordningen med boligsparing for ungdom (BSU) og utvide skattefradraget for gaver til frivillige organisasjoner.
- opprettholde et høyt avgiftsnivå på tobakk og alkohol for å unngå sterk vekst i forbruket.
- endre forskriften til alkoholloven slik at maksimalsatsene for kommunale salgs- og skjenkeavgifter kan fastsettes lokalt.
- øke frikortgrensen til 40 000 kroner.
- endre bilavgiftene slik at mer av avgiften er knyttet til bruk av bilen og mindre til å eie bilen. Engangsavgiften på bil bør i større grad gjenspeile bilens miljøegenskaper.
- vurdere avgiftsnivået på praktiske og sikre familiebiler av nøktern standard.
- at skatteregimet for petroleumssektoren må videreutvikles for blant annet å sikre at mest mulig av oljen og gassen tas opp i de feltene som er bygd ut.
- at kommunen fremdeles skal være skatteinnkrever.
- at det må gis skattefradrag for sparing av egenkapital til egen bedrift for unge gründere.
- vurdere å utvide ordningen med redusert arbeidsgiveravgift for personer over 62 år, for å stimulere bedrifter til i større grad å bruke eldre arbeidstakere.
- arbeide overfor EU for å få tilbake den graderte arbeidsgiveravgiften.
- på sikt redusere formueskatten.

Sysselsetting og arbeidsmarked

Arbeid til alle er et prioritert mål. Arbeidsledighet er destruktivt for den enkelte og ressursløsning for samfunnet. Stadig flere lever av pensjon eller trygd, og andelen av befolkningen som er i yrkesaktiv alder synker. Om få år blir hovedutfordringen å sikre nok arbeidskraft.

For KrF er målet om arbeid til alle overordnet. Deltakelse i arbeidslivet er viktig for den enkeltes økonomi, for sosial kontakt, for selvfølelsen og for muligheten til samfunnsdeltakelse. Samfunnsøkonomisk er det en ubetinget fordel at flest mulig forsørger seg selv ved egen inntekt. Det må legges til rette for at ledige får tilegne seg kompetanse som øker muligheten for å komme i arbeid.

Stadig flere uføretrygdes. Hver 5. nordmann i yrkesaktiv alder har trygd som viktigste inntektskilde. De som er uføre må møtes med respekt og sikres gode ordninger. Uføretrygdete har ofte en restarbeidsevne og et ønske om å kunne bidra i arbeidslivet. I tillegg representerer de en ressurs og en arbeidskraft samfunnet trenger. Det samme gjelder i arbeidssammenheng også mange eldre, og det vil bli en stadig sterkere samfunnsmessig utfordring å ta bedre vare på eldres arbeidskraft, erfaring og kompetanse. Det må være et mål at alle med arbeidsevne får et tilrettelagt tilbud hvor de kan

bidra for samfunnet og samtidig oppleve at de får bruke sine evner og anlegg. Det offentlige bør støtte bedrifter som tilrettelegger for arbeidsplasser for yrkesvalghemmede.

Verken antall sysselsatte eller antall årsverk er i seg selv et godt mål på verdiskapingen. Evnen til å finansiere velferdstilbudene er avhengig av et næringsliv som skaper tilstrekkelige verdier. Det er ikke i seg selv et mål at vi skal arbeide mer for å sikre økt verdiskaping. For svært mange er mer fritid viktigere enn økt kjøpekraft.

Det offentlige må i samarbeid med partene i arbeidslivet tilrettelegge for et arbeidsmarked med plass til alle. Kampen mot mobbing i arbeidslivet må føres på den enkelte arbeidsplass. Lovverket må tilrettelegge for et arbeidsmarked som er fleksibelt og livsfaseorientert. Det må arbeides mot all form for diskriminering i arbeidslivet.

Novas levekårsundersøkelser blant homofile viste at en av fire opplever å bli diskriminert og trakassert av sine kolleger eller sjefer. KrF mener diskriminering på grunn av seksuell legning er uakseptabelt.

Det er behov for mer fleksibilitet i arbeidslivet. Dette må gjennomføres på en slik måte at det ikke blir et press på den enkelte arbeidstaker. Økt fleksibilitet kan innebære økt press i forhold til prestasjon og arbeidsoppgaver. Arbeidsmiljøloven må sette klare begrensninger i forhold til hvilken arbeidsbyrde en arbeidsgiver kan pålegge den enkelte arbeidstaker.

Oppmerksomhet og tiltak i forhold til presset på arbeidstakerne er også viktig for å få ned sykefraværet og motvirke utbrenthet.

KrF vil:

- styrke kampen mot arbeidsledighet blant annet ved at ledige raskt får tilbud om kompetansegivende tiltak.
- forsterke arbeidet med reaktivisering av uføretrygdede med arbeidsevne.
- motarbeide mobbing på arbeidsplassen.
- aktivt motarbeide diskriminering i arbeidslivet.
- at prinsippet om lik lønn for likt arbeid må gjelde uansett organisasjonstilhørighet.
- lovfeste fortrinnsrett til økt stillingsandel dersom det skal foretas nye tilsetninger i virksomheten, og den deltidsansatte er kvalifisert.
- styrke innsatsen for å redusere sykefraværet gjennom å videreføre og videreutvikle et forpliktende samarbeid med arbeidslivets organisasjoner om et inkluderende arbeidsliv.
- ha økt fokus på årsakene til stort sykefravær.
- at arbeidsmiljølovens hovedmål skal være å beskytte arbeidstakerne mot uførhet og annen utstøting fra arbeidslivet som følge av negative forhold i arbeidsmiljøet.
- at arbeidsmiljøloven skal åpne for at det blir enklere å ansette flere personer midlertidig i perioder med stor aktivitet.
- at permitteringsregelverket både skal ta utgangspunkt i arbeidstakernes behov og mulighet for stabil arbeidsdeltakelse og i virksomhetenes behov for å beholde kompetent arbeidskraft i midlertidige lavkonjunkturer.
- at arbeidet med seniorpolitikken må styrkes slik at flere kan make å stå lengre i arbeid.
- å sette behovet for en god seniorpolitikk i alle virksomheter i fokus, blant annet gjennom holdningsskapende virksomhet og informasjonsformidling i regi av Statens senter for seniorpolitikk.

Forbruker- og konkurransepolitikk

Krav om offentlig og åpen informasjon har påvirket de aktørene som tilbyr varer og tjenester på en positiv måte. Gode spilleregler til forbrukernes beste gjennom lovgivning og rammeverk har vært viktig for den enkeltes trygghet. Samtidig har det vært ført en politikk som åpner for mer konkurranse både offentlig og privat. Dette kan være både positivt og negativt ut fra forbrukerhensyn.

Forbruksveksten i den rike delen av verden skaper store utfordringer for miljøet. Vi lever i et "bruk-og-kast-samfunn", der sløsing er åpenbar. Trenden må snus. Det enorme forbruket av energi og naturressurser kan reduseres dersom vi klarer å utnytte avfallet bedre. KrF ønsker en bevisstgjøring av forbrukere. Samtidig trenger vi en kraftig satsing på gjenvinning, kildesortering og kompostordninger. Produsentene må også få større ansvar for produktene sine, slik at vi kan skape flere produkter beregnet på gjenbruk og materialgjenvinning.

Studier viser at barn for 15 år siden sjelden aktivt tok stilling til reklame. Nå er barn en meget aktuell målgruppe for reklamebransjen. Barn har ofte sterk innflytelse på hele familiens forbruk og representerer stor kjøpekraft i fremtiden. Den økende

konkurransen har stimulert til en økende kommersialisering.

De mest betenkelige konsekvensene av kommersiell påvirkning av barn og unge kan knyttes til deres selvforståelse og identitet, fordi reklamen knytter ideer om suksess og velykkethet til hvilke varer barn og unge tilegner seg.

KrF mener vi må ha en kontinuerlig vurdering av om forbrukerregelverket er godt nok. Forbrukeren er ofte den svake part og den som sitter med minst informasjon når kjøpet foregår. Derfor må et tydelig regelverk legge føringer som på en god måte skjermer forbrukeren. Samtidig må det ligge et ansvar på hver enkelt. KrF mener det holdningskapende arbeidet er viktig. Barn og unge må gis kunnskap og praktiske ferdigheter, slik at de kan forholde seg reflektert til reklame og kjøpepress og opptre som selvstendige og bevisste forbrukere. Forbrukerrådet har viktige oppgaver ved å påvirke myndigheter og marked, gi informasjon og bistand til forbrukerne, mens Forbrukerombudet ivaretar en viktig ombudsrolle. Samtidig krever den økte internasjonaliseringen et sterkt engasjement i internasjonale fora der viktige forbrukerpolitiske avgjørelser blir fattet.

KrF vil bidra til en forbrukerdebatt som ikke reduserer mennesket til forbrukerrollen, men også fokuserer på ansvar for medmennesker og ressursmessig forsvarlig forbruk.

Konkurransen i markedene er viktig og som oftest til beste for den enkelte forbruker. Samtidig er det viktig at politiske myndigheter legger rammebetingelser, slik at ikke markedet overtar styringen over samfunnsutviklingen. Det er viktig å stimulere til konstruktiv konkurranse både på pris og kvalitet. Et ensidig prispålegg kan føre til forsterking av "bruk-og-kast-samfunnet".

Økt konkurranseutsetting medfører også en ny rolle for innbyggerne. KrF vil ikke prioritere konkurranseutsetting innen sentrale velferdstjenester, som omsorg og skole. KrF sier imidlertid ikke et prinsipielt nei til konkurranseutsetting, men mener andre sektorer enn omsorg og skole er bedre egnet for dette. KrF sier ikke nei til private aktører, men innenfor pleie og omsorg ønsker vi ikke profittbaserte private virksomheter. Målet er å sikre innbyggerne det beste tilbudet. Der konkurranseutsetting kan hjelpe oss til bedre tjenester, er KrF åpne for slike løsninger. Samtidig må arbeidet med å utvikle gode og effektive organisasjonsformer innen det offentlige fortsette. Staten må være en pådriver for omstilling av offentlig sektor og støtte kommunesektorens mangfoldighet og kommunenes selvstendige valg for å oppnå dette.

KrF vil:

- begrense det kommersielle presset mot barn og unge.

- stimulere et verdibasert forbrukerengasjement, som bør drives i samarbeid mellom det offentlige, frivillige organisasjoner, skolen og næringslivsaktører.
- at det skal lønne seg for forbrukerne å kjøpe miljøvennlige produkter i forhold til produksjon, emballasje og gjenvinningsmulighet.
- at alle kommuner bør pålegges å ha et kildesorteringssystem for avfall.
- sikre effektiv gjenvinning og resirkulering av kildesortert materiale og at avfall utnyttes på en økonomisk og miljøvennlig måte.
- arbeide for å sikre innbyggerne gode tjenestetilbud. Der konkurranseutsetting kan hjelpe oss til bedre og billigere tjenester, er vi villige til å se på den løsningen, men det er ikke noe mål i seg selv.
- styrke forbrukerkunnskap og bevisstgjøring i skolen.
- stimulere til kjøp av "rettferdige produkter".

Innvandring og integrering

Mennesker beveger seg i større grad over landegrensene enn før. Noen reiser frivillig, men mange blir også drevet på flukt av ulike grunner som undertrykkelse, forfølgelse, miljøødeleggelser, hungersnød og krig. Flyktningproblemene kan ikke løses uten aktiv handling overfor disse utfordringene. Flertallet av flyktninger er drevet på flukt i eget land. Flyktninger som kommer til Norge har svært ulike bakgrunn og varierende grad av problemer.

Hverdagen for mange innvandrere i Norge kan være vanskelig. Skeptiske holdninger i befolkningen fører til at mange med fremmedkulturell bakgrunn blir diskriminert. Diskrimineringen blir spesielt synlig på arbeidsmarkedet, som er en viktig arena for å bli akseptert i samfunnet. Her må det være nulltoleranse for rasisme. Minoriteter er ikke integrert i det norske samfunnet slik vi kunne ønske. Utfordringen i forhold til kriminalitet blant ungdom med minoritetsbakgrunn må tas på alvor, men KrF vil gå sterkt imot stemping av grupper på bakgrunn av enkelttilfeller. En vellykket integrering er også avhengig av at innvandrere får en balansert forståelse av plikter og rettigheter i samfunnet. En aktiv deltakelse i integreringsprosessen vil redusere skeptiske holdninger i den norske befolkningen.

Et overordnet mål i flyktningepolitikken må være å sørge for beskyttelse til dem som trenger det. Norsk politikk overfor flyktninger, asylsøkere og arbeidssøkere må bygge på toleranse, ikke-diskriminering, likeverdighet og rettferdighet. Vi må se enkeltmennesker, ikke grupper. Alle mennesker har krav på å bli møtt med den samme respekt og fortjener individuell behandling. Asylinstituttet må respekteres.

Mange av flyktningene som kommer til Norge har vært gjennom store lidelser og psykiske påkjenninger. Det er viktig at disse raskt kan få tilbud om tiltak som gjør det mulig å bearbeide opplevelser og minner for å begrense eventuelle psykiske skadevirkninger. Alle flyktninger bør derfor få tilbud om psykiatrisk vurdering, slik at mulige behov for videre hjelp kan kartlegges.

Som medmennesker skal vi vise nestekjærlighet og omsorg overfor flyktninger og innvandrere. Asylpolitikken må være konsekvent og rettferdig, slik at de som faktisk har behov for beskyttelse får opphold. Å ta imot flyktninger er et nasjonalt ansvar. De som har fått opphold i Norge må raskere få bolig og arbeid i kommunene. Flere kommuner må bosette flere flyktninger for at vi skal få en bedre integrering.

Det er behov for et sterkere og mer målrettet fokus på integrering. En vellykket integrering bygger på respekt for ulike kulturer, livssyn og holdninger. Et

flerkulturelt samfunn er en berikelse. Generalisering av innvandrere må unngås. Det må i sterkere grad fokuseres på ressursene hvert individ representerer, i stedet for å problematisere en hel gruppe. Et viktig mål er å tilrettelegge for at minoritetspersoner kan få mulighet til å bruke sin kompetanse og sine evner. God integrering betyr å skape dialog, respekt og forståelse mellom ulike grupper.

Alle mennesker, uavhengig av opprinnelse og kjønn, skal ha like muligheter, rettigheter og plikter til å delta i samfunnet. Rasisme og diskriminering er barrierer for deltakelse på viktige samfunnsområder for personer med minoritetsbakgrunn og må derfor bekjempes. Det er behov for et sterkere fokus på vanskeligstilte minoritetsgrupper, særlig må minoritetskvinnens stilling styrkes. KrF ser med uro på at antisemittismen øker, og vil derfor styrke kampen mot antisemittisme ved blant annet undervisningsopplegg i skolene.

Arbeidsinnvandring kan gjøre det enklere å finne spesialisert arbeidskraft og bidrar til et mer fleksibelt arbeidsmarked. I et langsiktig perspektiv vil Norge ha behov for mer arbeidskraft. En ordning med arbeidsinnvandring må ikke åpne for lønnsdumping eller utvanning av arbeidsmiljøreglene.

KrF vil:

- at Norge skal ta imot minst 1 500 overføringsflyktninger fra FN årlig i stortingsperioden 2005-2009.

- styrke støtteapparatet rundt flyktninger og asylsøkere for å sikre dem hensiktsmessig hjelp.
- at det skal innføres norskopplæring og annen form for aktivitets- og jobbtilbud i asylmottakene.
- at behandlingstiden for asylsøknader skal kortes ned til maksimum 6 måneder, blant annet gjennom å styrke Utlendingsdirektoratet og Utlendingsnemnda.
- evaluere endringene i flyktninge- og asylpolitikken og fornye utlendingsloven.
- at utlendinger som etter avslått asylsøknad ikke kan returneres til sitt hjemland, selv om de samarbeider med norske myndigheter om returen, skal få midlertidig oppholds- og arbeidstillatelse.
- samordne og effektivisere godkjenningmyndighetene for utenlandsk utdanning og realkompetanse.
- gi alle nye innvandrere obligatorisk norsk- og samfunnsopplæring, både om hvilke rettigheter og hvilke plikter innbyggere i Norge har.
- stimulere til økt bosetting i kommunene.
- at alle nyankomne flyktninger skal få tilbud om en flyktningguide i sitt nærmiljø som kan bidra til et enklere møte med norske myndigheter og den norske befolkning.
- etablere flere prosjekter med en kombinasjon av barnepass og norskopplæring, uten at kontantstøtten blir fratatt deltakerne.

- bekjempe kjønnslemlestelse både gjennom lovverk og holdningsskapende arbeid. Dersom kjønnslemlestelse forekommer, bør dette kunne danne grunnlag for omsorgsovertakelse.
- at rasistiske ytringer fortsatt må være forbudt.
- styrke frivillige organisasjoner som jobber overfor minoritetsmiljøer på ulike måter.
- styrke kampen mot rasisme generelt og kampen mot diskriminering i arbeidslivet spesielt.
- fortsette kampen mot tvangsekteskap i dialog med minoritetsmiljøene og gjennom lovgivning.
- arbeide målrettet med de personene som har opplevd vold og kriminalitet.
- at enslige mindreårige flyktninger bør få tilbud om en norsk kontaktfamilie i nærmiljøet som kan tilby voksenkontakt og aktiviteter.

Asyl: Fristed for personer som er flyktninger i flyktningkonvensjonens forstand. De som får innvilget asyl i Norge får arbeids- eller oppholdstillatelse som danner grunnlag for bosettingstillatelse.

Asylsøker: Person som ber myndighetene om beskyttelse og anerkjennelse som flyktning. Personen kalles asylsøker inntil søknaden er avgjort.

Flyktning: I alminnelig norsk språk brukes betegnelsen om personer på flukt av forskjellige årsaker, f.eks. krig, uroligheter, menneskerettighetsovergrep eller miljøkatastrofer. I forhold til fagtermer betyr det en person som har fått asyl i Norge og som fyller kriteriene i flyktningkonvensjonen.

Innvandrer: Innvandrerbegrepet avgrenset til å gjelde utenlandsfødte personer med to utenlandsfødte foreldre. Barn av innvandrere, født i Norge, faller utenfor denne definisjonen. De er imidlertid en undergruppe av kategorien personer med innvandrerbakgrunn.

Opphold på humanitært grunnlag: Samlebegrep på flere typer tillatelse til å oppholde seg i Norge, som gis etter en individuell vurdering til personer som ikke fyller kravene for å få asyl. Opphold på humanitært grunnlag gis til personer som har behov for internasjonal beskyttelse eller når sterke menneskelige hensyn taler for at de bør få bli i landet.

Overføringsflyktning: Begrepet brukes i utlendingsloven om flyktninger som får komme til Norge gjennom et organisert uttak, vanligvis i samarbeid med FNs høykommissær for flyktninger (UNHCR). Stortinget, etter forslag fra Regjeringen, fastsetter en treårig kvote for hvor

mange overføringsflyktninger som kan tas imot i Norge.

Miljø

Menneskeskapte miljøproblemer viser seg mer omfattende og alvorligere enn man fryktet for noen år siden. Forurensingsproblemer og klimautfordringene gir et akutt trusselbilde som krever målrettet handling. Forholdet mellom mennesker og natur skaper ofte konflikter som kan få alvorlige konsekvenser både for oss selv og for generasjoner som kommer etter oss.

Forvalteransvaret er helt grunnleggende i vår miljøpolitikk. Målet med en miljøpolitikk skal være å tilfredsstille dagens behov uten at det går på bekostning av framtidige generasjoners muligheter til å oppfylle sine behov. Derfor skal vi forvalte jorden på riktig måte og sørge for en bærekraftig utvikling. Dette omfatter sosial, økologisk og økonomisk utvikling. Her må økologisk utvikling tillegges størst vekt.

Hvert år forsvinner regnskogsområder lik Norges areal. Det skjer omfattende og uopprettelige tap av biologisk mangfold verden over. Søppelberget vokser med økt velstand og økonomisk utvikling. I dag står 20 prosent av verdens rikeste befolkning for 80 prosent av verdens forbruk, mens 20 prosent av verdens fattigste står for 2 prosent. En ærlig miljøpolitikk handler ikke minst om en grunnleggende debatt om forbruksnivå og økonomisk veksttenkning i Norge og vår del av

verden. Ut fra en rett forvaltertanke må vi ikke planlegge en forbruksutvikling som det ikke finnes ressursgrunnlag for.

Vi har i dag passert et forbruksnivå i den rike del av verden som det ikke er mulig å gi alle innbyggere på kloden. Ressursene vil kort og godt ikke strekke til. Det handler om eksistensgrunnlaget for menneskene, og vi må derfor endre forbruksmønsteret vårt. Dette er en etisk utfordring som må omsettes i målrettet politisk handling. Vi må redusere miljøbelastningene fra produksjon og forbruk. Her må det offentlige gå foran med et godt eksempel.

Konsekvensene av våre klimautslipp vil gå utover de fattigste i verden og kommende generasjoner. Forvalteransvaret handler om en mer rettferdig fordeling av ressurser, men også av ansvar. Norge må ta miljøvennlige valg nettopp i solidaritet med de fattige. Våre egne klimautslipp må reduseres, og det må arbeides internasjonalt for at andre land skal ta sitt ansvar.

Menneskeskapte klimaendringer påvirker også utviklingen i vårt eget land. Selv om vi oppnår klimamålene, er det mye som tyder på at de utslippene som allerede har skjedd, vil påvirke klima og livsmiljø. Dette har både miljømessige, sikkerhetsmessige og planleggingsmessige konsekvenser. KrF ønsker en grundig analyse av dette, slik at vi kan sette inn planmessige tiltak når

det gjelder økt rasfare, reguleringsbestemmelser nær havnivå, sikkerhetspolitiske tiltak i nordområdene og miljøpolitiske tiltak i forhold til arter som påvirkes eller direkte trues av et endret klima.

Ulike typer miljøgifter utgjør en enda større trussel enn vi har vært klar over tidligere. En rekke kjemikalier brytes langsomt eller aldri ned og mange av miljøgiftene hopper seg opp i mennesker og dyr. Vi må være oppmerksom på og ha strenge restriksjoner knyttet til nye miljøgifter samtidig som vi har et målrettet arbeid for å rydde opp i tidligere utslipp og deponeringer.

Naturen må forvaltes slik at vi bevarer det biologiske mangfoldet. Vi må sikre gode verneplaner og hindre luft- og vannforurensing og andre inngrep som kan gå på bekostning av verdens biologiske rikdom. Norge har en variert og rik natur, med en mengde ulike landskapstyper, planter og dyr. Den rikdommen vi finner innenfor norske grenser må ha et sterkt vern. Verdens regnskoger har behov for et mye større vern dersom vi skal klare å bevare de enorme oppdagede og uoppdagede plante- og dyreartene i disse områdene.

En av de største truslene mot biologisk mangfold i Norge er nedbygging av viktige områder. Arealpolitikken, både den som utføres av kommuner og stat, må ta hensyn til konsekvenser for det biologiske mangfoldet. KrF vil fortsatt holde et høyt

tempo i verneplanarbeidet for å sikre truede og sårbare arter og naturtyper.

Genmanipulerte dyr og planter kan ha stor innvirkning på naturen uten at vi kjenner konsekvensene i dag. Vi skal være forsiktige med å manipulere naturen. Vi har ingen garanti for at genene ikke sprer seg til nye arter. Det er et klart verdivalg å si at vi ikke ønsker at genmanipulerte planter og dyr plasseres ut i naturen, og at vi ikke ønsker å spise genmanipulert mat.

De fire store rovdyrartene bjørn, ulv, jerv og gaupe må forvaltes slik at Norge tar sin del av ansvaret for å sikre levedyktige bestander av disse. Rovdyrforvaltningen må basere seg på skandinavisk bestandsvurdering og internasjonale forpliktelser, med regional og lokal forvaltning. Grenseområdene mot Sverige vil på bakgrunn av dette ha hyppigere forekomst av disse rovdyrartene. KrF finner det riktig i norsk bestandsforvaltning. Rovdyrforvaltningen må basere seg på lokal kompetanse, kunnskap om dyrenes adferd og levemønster, men følelse av utrygghet i enkelte områder må tas på alvor. Midlene til forebyggende og konfliktdempende tiltak bør økes. Bønder som lider husdyrtap på grunn av store rovdyr må få gode erstatningsordninger, og det må gjennomføres omstillingstiltak i landbruket til andre driftsformer i de mest rovdyrberørte områder.

Vårt forbruk av energi og naturressurser må reduseres og vi må klare å utnytte avfallet bedre.

Samtidig er det viktig å rette fokus mot å produsere produkter med tanke på gjenbruk og materialgjenvinning.

Retten til allmenn ferdsel i utmark er viktig å ta vare på. Det fremmer friluftsliv og fysisk aktivitet, og er med på å styrke folk flests kjærlighet til og ansvarsfølelse for naturen. Strandsonen må også sikres for allmennhetens bruk, og 100-metersregelen må håndheves. I deler av landet, der adgang til strandsonen ikke er et knapphetsgode, er KrF innstilt på å gå inn for en mer fleksibel praksis over en periode.

Folks nærmiljø er viktig for trivsel og helse. Gode nærmiljøer forutsetter at det stilles klare krav til støyutslipp. Det må arbeides målbevisst for å redusere støyplagen og for at støybegrensning tas med i samfunnsplanleggingen.

Det er regnet med at temperaturen og havnivået vil stige på grunn av forurensende klimautslipp. Klimaforskere melder også at det vil skje endringer i klimaforholdene med mer ekstremvær som stormer, tørke og enorme nedbørsmengder. Samtidig vet vi at 60 prosent av verdens fattigste lever i økologisk sårbare områder. Nye rapporter for 20 prosent av verdens landområder viser at mellom 15 og 37 prosent av artene vil være utryddet i disse regionene innen 2050 på grunn av klimaendringer. FN's klimapanel regner med en

temperaturøkning mellom 1,5 -5,8 grader, og at havnivået vil stige med mellom 9 og 88 cm de neste hundre årene på grunn av forurensende klimautslipp. Om femti år vil trolig 1/5 av Bangladesh ligge under vann.

KrF vil:

- føre en aktiv og offensiv miljø- og klimapolitikk basert på prinsippet om at forurenser skal betale.
- tilstrebe at klimaforpliktelsene våre i hovedsak skal oppnås ved utslippsreduksjoner i Norge.
- at norske klimautslipp i første omgang skal reduseres minst i tråd med Kyotoavtalen og at Norge skal være en pådriver for utvikling av nye forpliktende internasjonale avtaler med strengere og mer forpliktende utslippsrestriksjoner.
- arbeide for en planmessig oversikt over kortsiktige og langsiktige konsekvenser av menneskeskapt klimaendringer, slik at man kan iverksette tiltak i forhold til disse.
- opprette bilfrie soner i byene.
- øke forskning på bruk av hydrogen til drivstoff og annen nullutslippsteknologi for kjøretøy.
- arbeide for at det etableres en bindende internasjonal konvensjon for miljø med sanksjonsmuligheter som kan gjøre stater rettslig og økonomisk ansvarlig for skader som følge av forurensning over landegrenser.

- jobbe for at det gjennom internasjonale avtaler innføres tiltak som reduserer lønnsomheten i å transportere varer over lange avstander.
- øke fokus på vårt overforbruk sammenlignet med fattiges forbruk av ressurser, og tilstrebe å senke vårt forbruk i tråd med en bærekraftig utnyttelse og rettferdig fordeling av naturressurser.
- forby import av tropisk tømmer som ikke er godkjent av sertifiserte kontrollorganer.
- satse videre på kildesortering, gjenvinning og kompostordninger, og pålegge alle kommuner å ha et kildesorteringstilbud til sine innbyggere. Innen 2015 skal 80 prosent av avfallet gjenvinnes. Brennbart avfall som ikke kan gjenvinnes bør utnyttes i energiproduksjon gjennom forbrenning.
- stille krav slik at miljøproblemene knyttet til avfall minimeres. 80 prosent av avfallet skal gjenvinnes innen 2015.
- øke innsatsen for å rydde opp i forurensede avleiringer på havbunn og gamle miljøsynder.
- styrke innsatsen mot helse- og miljøskadelige kjemikalier.
- sikre allmennhetens adgang til strandsonen.
- sikre tilstrekkelig barskogvern.
- at det skal lages en samlet plan for å bedre vannkvaliteten i innlandsvassdragene.
- sikre vern av områder som er sårbare for inngrep, og opprettholde et rikt kulturlandskap.
- stimulere til god lokal miljøforvaltning både i planprosesser og enkeltsaker.
- sikre et godt og sterkt vern av truede plante- og dyrearter i Norge.
- arbeide for å gjenopprette og bedre den økologiske balansen i havet, blant annet gjennom en fornuftig beskatning av fiskeressurser og sjøpatte-dyr.

Energipolitikk

Norge er et land rikt på energiresurser. Vannkraften er en viktig fornybar energikilde. Vi har stort potensial for produksjon av vindkraft, vi har gode forhold for bølgekraft og muligheter knyttet til tidevannskraft, saltvannskraft og solenergi. Vi har tilgang til store mengder bioenergi, hovedsakelig i form av tilvekst i skogene. Vi har en stor petroleumsformue, Norge har 75 prosent av oljereservene og nesten halvparten av gassreservene i Vest-Europa.

Norge er en storforbruker av energi, og blant annet på grunn av utbredt bruk av elektrisk kraft til oppvarming har vi et spesielt høyt forbruk av elektrisk kraft. Vi må redusere vårt forbruk av elektrisk kraft og legge om energiforsyningen til nye fornybare energikilder. Vårt forbruk av elektrisk kraft er høyere enn vannkraften kan produsere i år med normal eller lite nedbør. Vi vil lage ordninger som kan bidra til å redusere en slik ineffektiv bruk av elektrisitet.

En stor del av verdens energiforbruk er basert på forbruk av ikkefornybare ressurser og fører til store utslipp av klimagasser. Utvikling i verdens fattige land vil kreve økt forbruk av energi. Det er et viktig perspektiv også for norsk energipolitikk. Norge er allerede storeksportør av energi i form av olje og gass. Vi må ha som mål å bli en netto eksportør

også av miljøvennlig kraft. Slik kan vi bidra til å redusere verdens klimautslipp og miljøproblemer.

Det er et mål å dempe veksten i forbruket av energi og elektrisk kraft og på sikt redusere det totale kraft- og energiforbruket. Dette vil kreve holdnings- endringer. Kraftprisene i Norge har tradisjonelt vært langt lavere enn i våre naboland. Det har blant annet gjort investeringer i energisparing og nye fornybare energikilder mindre lønnsomme. El-avgiften er i denne sammenhengen et viktig virkemiddel og må opprettholdes minst på samme nivå som i dag. Det er et viktig mål å unngå store prissvingninger.

Det er viktig å øke energiproduksjonen basert på nye fornybare energikilder, redusere bruken av elektrisk kraft til oppvarming og øke fleksibiliteten med tanke på hvilken energikilde vi bruker til oppvarming. KrF vil øke ambisjonsnivået for energiomlegging, slik at satsingen skal utløse 15 TWh pr år innen 2010. Så godt som all energiproduksjon innebærer en form for miljøbelastning. Derfor bør det legges mer vekt på energisparing innenfor denne satsingen. Bruken av vannbåren varme må økes. En størst mulig del av nye bygg, og bygg som renoveres, må legges til rette for dette. Vannbåren varme gir fleksibilitet i valg av energiform. Det kan kombineres med fjernvarme, varmepumper, elektrokjele, oljefyring eller biobrensel (ved, pellets, mm). Det er et mål å erstatte oljefyring med økt bruk av varmepumper, bioenergi og fjernvarme.

Arbeidet for at gamle og nedlagte småkraftverk igjen kan tas i bruk må intensiveres.

Satsingen på vindkraft og solenergi må fortsette og helst økes. Det må også rettes et fokus på vannmølleprosjektene i tidevannsstrømmene, slik at disse kan utvikles videre og komme i regulær produksjon.

Petroleumsproduksjonen på norsk sokkel forventes å avta noe i årene som kommer. Dette er ikke minst en utfordring for leverandørindustrien. Det er viktig å utnytte ressursene på sokkelen. I dag tas ca 50 prosent av petroleumsressursene opp i de åpne feltene. Arbeidet med å øke utvinningsgraden må fortsette. "Haleproduksjonen" må utnyttes, slik at man får ut også de mindre lønnsomme ressursene i borehullene. Dette vil kreve at oljeindustrien fortsetter å utvikle ny teknologi som kan møte nye krav om høyere miljøstandarder.

KrF mener at oljeutvinning ikke skal foregå i sårbare naturområder der miljøhensyn taler for at oljeutvinning er uforsvarlig. Petroleumsfrie soner må opprettes for å sikre slike områder et langsiktig vern fra oljevirkosomhet.

Vannkraftressursene og kraftproduksjonen representerer store verdier som er bygd opp gjennom generasjoner og som må forvaltes på en god måte med tanke på kommende generasjoner. KrF vil utarbeide gode strategier på hvordan vi kan sikre offentlig kontroll med kraftsektoren.

KrF vil satse på utvikling av gasskraftverk med utskilling og deponering av CO₂. Staten må bidra med medfinansiering slik at det kan bygges et pilotanlegg med CO₂-håndtering. Staten må dekke en del av merkostnadene slik at det kan bygges et fullskala gasskraftverk med CO₂-håndtering når et selskap er villig til å bygge et slikt anlegg.

KrF vil:

- føre en aktiv energipolitikk som motiverer til og legger til rette for redusert energiforbruk.
- at el-avgiften må opprettholdes som et virkemiddel for å stimulere husholdninger, offentlig virksomhet og næringsliv til energieffektivisering.
- styrke forskningen knyttet til nye fornybare energikilder og miljøvennlige energiformer.
- innføre et grønt sertifikatmarked som stimulerer utvikling av nye fornybare energikilder.
- innføre krav om at nye hus skal ha alternativ hovedvarmekilde til elektrisk kraft, samt økte krav til isolasjon som kan føre til redusert energiforbruk.
- at vannbåren varme og miljøvennlig oppvarming skal være hovedregelen i alle nye bygg over 500 m², i bolighus med flere boenheter og i byggefelt.
- legge til rette for økt bruk av vedfyring i rentbrennende ovner og pellets til oppvarmingsformål.

- bevare norsk, offentlig eierskap i kraftsektoren.
- ikke åpne for utbygging av verneverdige vassdrag.
- legge til rette for etablering av flere mikro- og minikraftverk der en kan produsere kraft uten store naturinngrep. Småkraftverk i vernede vassdrag må ikke etableres på bekostning av verneverdiene.
- øke produksjonen av vannkraft gjennom å ruste opp og modernisere eksisterende vannkraftverk, samt utvide der det kan skje uten nye naturinngrep.
- at satsingene på hydrogen bør trappes opp, slik at Norge kan utnytte sine fortrinn til å bli ledende internasjonalt på dette området.
- ikke gi nye tillatelser eller forlengelse av nåværende konsesjoner, til bygging av gasskraftverk uten håndtering av CO₂.
- at forurensningsloven ikke skal svekkes som følge av innføring av kvotesystem for utslipp av klimagasser. Søknader om tillatelse til etablering av nye store permanente utslippskilder som gasskraftverk må fortsatt undergis behandling etter forurensningsloven.
- legge til rette for økt bruk av naturgass til industriformål og miljøvennlig energiproduksjon i Norge, for eksempel ved å legge til rette for at naturgass kan erstatte oljefyring.
- etablere en petroleumsfri sone utenfor Lofoten og Vesterålen. Det må ikke åpnes for petroleumsaktivitet før det er dokumentert at utvinning kan skje uten skade for fiskeriene og miljøet.
- satse på utbygging av vindkraft.
- beholde offentlig eierskap til Statkraft.
- beholde hjemfallsretten som viktig virkemiddel i energipolitikken.
- stimulere til at kystflåten erstatter oljedrift med gassdrift.

Utenrikspolitikk

KrF står for en utenrikspolitikk som kombinerer idealisme og realisme. Det viktige utgangspunktet for all kristendemokratisk politikk er menneskerverdet og menneskerettighetene. Disse kan bare realiseres gjennom stabil fred, demokrati og rettsstat; samt gjennom en rettferdig fordeling nasjonalt så vel som internasjonalt.

Norge har etablert seg med et sterkt engasjement og en klar profil på den internasjonale arenaen. Det er særlig innsatsen i freds- og forsoningsarbeidet og prioriteringen av bistand som blir lagt merke til.

Det er viktigere enn før å være synlig og aktiv. Verdidiplomati får her en stadig større rolle fordi opinionen forventer andre motiver enn bare nasjonale interesser i utenrikspolitikken. Norge bør befeste sin stilling som fredsnasjon og som en foregangsnaasjon innen humanitært arbeid.

Fred og forsoning

Selv om den kalde krigen er over, står verden overfor nye sikkerhetsutfordringer. Kampen mot terror har skapt nye konfliktlinjer, og i tillegg pågår mange regionale konflikter og kriger.

Norge må fortsette sitt arbeid som fredsnasjon, blant annet ved å legge til rette for fredsforhandlinger i områder hvor vi har kompetanse og mulighet. I

stedet for å se religion som kilde til konflikt og krig, burde man i større grad gjennom religionsdialog søke å finne løsninger på konflikt og skape forsoning.

En globalisert virkelighet

Globaliseringen medfører teknologiske framskritt, bedre kommunikasjon og en forståelse av felles utfordringer. Globalisering gjør "verden mindre". For statene oppleves globaliseringen først og fremst ved at skillet mellom innenriks- og utenrikspolitikk blir mindre.

Globaliseringen skaper utfordringer, men også muligheter. Det er flere land som får demokratisk styre, flere kommer ut av fattigdom og det samarbeides mer for å løse globale miljøutfordringer. Ny teknologi sprenger gamle grenser for kommunikasjon, samkvem og samhandel, men medfører også store, prinsipielle, etiske og sikkerhetsmessige utfordringer.

Alle er ikke like delaktige i globaliseringen. Afrika er i mange sammenhenger utelukket, mye på grunn av mangel på teknologi. Fremdeles lever 1,2 milliarder mennesker under fattigdomsgrensen, og vi har dermed et stort globalt fattigdomsproblem. De store folkeforflytningene på grunn av krig, undertrykkelse, politisk uro, sult, tørke mm, krever også økt internasjonal oppmerksomhet.

For å møte utfordringene globaliseringen skaper og utnytte mulighetene, trengs det et globalt politisk styringsinstrument. Det blir derfor sentralt å styrke internasjonale organisasjoner, i første rekke FN. Dersom globaliseringen ikke styres politisk, vil avgjørelsene bli overlatt til økonomiske krefter og markedet alene.

Sikkerhetspolitikken har endret karakter og er i større grad en global utfordring. Terrorangrep og stadige terrortrusler illustrerer dette. Vi ser en endring bort fra konflikter mellom stater til en situasjon preget av ustabilitet og usikkerhet med interne konflikter der sivilbefolkningen rammes. Dagens konflikter har ofte etniske og/eller religiøse overtoner. Dette får betydning både for hvordan det norske forsvar må organiseres og hva NATOs rolle skal være. Krig og konflikt er også en av de største hindringene for demokrati og utvikling.

Arbeidet mot terror må ha en helhetlig tilnærming. Det er ikke bare økt kontroll og etterretningsarbeid som er viktig. Arbeidet for å skape utvikling, løse regionale konflikter, sikre menneskerettighetene og skape dialog på tvers av skillelinjer er helt sentralt. I dette arbeidet må FN ha et særskilt ansvar. Arbeidet mot terror må ikke gå på bekostning av menneskerettighetene.

For Norge er utviklingen i EU, NATO og Russland samt forholdet til USA viktig. Det er store endringer innenfor EU, og NATOs rolle endres og utvides.

Russlands rolle er i endring og landet framstår i voksende grad som en europeisk aktør. Norsk utenrikspolitikk er tjent med god kontakt og nært samkvem med de tre mest sentrale landene i Europa; Tyskland, Storbritannia og Frankrike.

For KrF er målene med norsk utenrikspolitikk følgende:

- Trygge norsk sikkerhet og hevde norske territoriale, økonomiske, ideelle og miljømessige interesser.
- Bidra til fred, demokrati og menneskerettigheter i land og områder preget av konflikter og maktmisbruk.
- Bidra til økonomisk og sosial utvikling i fattige land.
- Bidra til stabilitet i Europa gjennom regionalt, alleuropeisk og transatlantisk samarbeid.
- Bidra til å styrke globale løsninger gjennom FN og andre internasjonale organisasjoner.

FN som verktøy

FN er den eneste globale freds- og sikkerhetsinstitusjonen, og er i en særstilling i internasjonalt samarbeid. Norge har hatt og bør fortsatt ha et sterkt engasjement i FN. Verdens nasjoner trenger et verktøy for global og løsningsorientert dialog. FN har denne rollen og får en enda viktigere rolle.

KrF vil arbeide for at FN skal stå i ledelsen for internasjonalt samarbeid basert på rettsprinsipper, menneskerettighetene, folkeretten og representative, effektive og demokratiske institusjoner.

FN må moderniseres, sammensetningen av sikkerhetsrådet endres og vetoretten må på sikt avskaffes. Underveis må det legges opp til instrumenter som gjør det vanskelig for vedomaktene å legge ned veto. Mandatet til sikkerhetsrådet må avspeile trusselbildet og menneskerettighetene bedre enn det som gjøres i dag. Spesielt når man vet at 90 prosent av dagens konflikter er interne og det er de sivile som lider mest. Det sivile samfunnet må sterkere integreres i FN.

KrF vil:

- at Norge skal bidra til å styrke globale løsninger og globalt samarbeid gjennom FN og andre internasjonale organisasjoner.
- arbeide for et modernisert, sterkere og mer effektivt FN.

Menneskerettigheter

Norge skal basere vår menneskerettighetspolitikk på FN-erklæringen. Det går ikke an å rangere menneskerettighetene. Innsatsen for økonomiske og kulturelle rettigheter må gå hånd i hånd med innsatsen for politiske og sivile rettigheter.

Norge må sørge for inkorporering av de sentrale menneskerettighetskonvensjonene i norsk lov.

Internasjonalt er det ikke vanskelig å finne brudd på menneskerettighetene. Verdens fattige får ikke innfridd selv de mest grunnleggende rettigheter. Dette er vår største menneskerettighetsutfordring. Her er det nødvendig med et internasjonalt krafttak. I noen områder på kloden blir barn tvunget ut i krig eller til å arbeide under skadelige forhold. Kvinner har en svært utsatt stilling i mange land. Ofte er lovverket direkte kvinnediskriminerende og alt for mange jenter blir fortsatt nektet adgang til utdanning. Vi ser overgrep på grunn av politisk overbevisning, og mange blir nektet retten til fritt å hevde sine meninger. Store grupper blir forfulgt på grunn av religiøs tro. KrF mener Norge bør styrke kampen for religionsfrihet, blant annet ved at det stilles krav på dette området til land vi samarbeider med. Minoritetsgrupper blir undertrykt i mange land. Bruken av dødsstraff er fortsatt utstrakt. Norge må sette motstand mot dødsstraff på dagsorden i den politiske dialogen med andre land.

Private aktører og selskaper spiller en stadig viktigere rolle i menneskerettighetsarbeidet. Det må derfor sees på muligheter for at næringslivet i samarbeid med staten kan være med på å sikre menneskerettighetene i land der disse brytes. Spesielt bør forholdet mellom enkeltstaters ansvar og det ansvar som hviler på hele det internasjonale samfunnet utdypes.

KrF vil:

- at Norge skal bidra til fred, demokrati og overholdelse av menneskerettighetene i land og områder som er preget av konflikter og maktmisbruk.
- bidra til å etablere en uavhengig kommisjon med deltakelse fra myndigheter, sivilt samfunn, privat sektor, og fremtredende internasjonal ekspertise på menneskerettigheter, utvikling, internasjonal rett, sikkerhet og miljø. Kommisjonen bør bidra til å belyse hvordan ulike aktører bedre kan fremme menneskerettighetenes stilling og vise sammenhengene mellom menneskerettigheter og andre politikkområder.

Midt-Østen

Konflikten i Midt-Østen er en av de største utfordringene for en fredelig verden. KrF vil sikre Israel rett til å leve i fred innenfor trygge og internasjonalt anerkjente grenser og anerkjenner palestinerne rett til selvstyre på eget territorium. Det internasjonale samfunn og Norges bidrag til å løse denne konflikten må bygge på en helhetlig forståelse av situasjonen. Terroren må bekjempes og kan ikke anerkjennes som virkemiddel. Verdenssamfunnet kan imidlertid heller ikke la det faktum at noen grupperinger bruker terroraksjoner føre til handlingslammelse i forhold til de grunnleggende konfliktene.

Norge må være en pådriver både praktisk og økonomisk for at konflikten mellom Israel og palestinerne løses ved dialog og forutsetter at begge parter er villig til å inngå kompromisser.

KrF vil:

- at Norge skal være en pådriver for en fredelig løsning i Midt-Østen som sikrer Israels eksistens innen trygge grenser og som anerkjenner palestinerne rett til selvstyre på eget territorium.

Sikkerhetspolitikk

For Norge er det viktig å føre en utenrikspolitikk som tar hensyn til endrede rammebetingelser og nye holdninger hos de ulike aktørene i internasjonal politikk, i første rekke USA, EU med utviklingen av ESDP (europaisk sikkerhets- og forsvarpolitisk samarbeid) og Russland. Et hovedansvar for norsk sikkerhetspolitikk er å hindre marginalisering, noe som kan medføre endringer i dagens utenrikspolitiske strategier, samarbeidsformer- og partnere.

Masseødeleggelsesvåpen i hendene på terrorister eller stater som støtter slik virksomhet, er en av de største truslene vi står overfor i dag. KrF vil arbeide for å hindre spredningen av masseødeleggelsesvåpen. Stater som ennå ikke har sluttet seg til ikke-spredningsavtalen må gjøre det.

KrF mener Norge må fortsette sin kritikk der en ser at ikke-spredningsavtalen utfordres.

KrF mener det er viktig at Norge bidrar til FN-styrkene og deltar aktivt i internasjonale operasjoner. Slike operasjoner må baseres på et klart folkerettslig grunnlag forankret i FN-systemet. Det er viktig å ha en helhetlig strategi i arbeidet for internasjonal fred og forsoning, og utnytte både de diplomatiske, økonomiske og, i siste instans, militære virkemidlene. I arbeidet for å hindre utviklingen av nye konflikter, er arbeidet for å begrense våpenhandelen og spredningen av håndvåpen viktig.

Norge må arbeide internasjonalt for å styrke folkeretten og de begrensningene denne legger på bruk av militær makt. KrF tar avstand fra doktrinen om forebyggende krig. Militære aksjoner må alltid være siste utvei, og disse må ha grunnlag i folkeretten.

Kampen mot terrorisme legitimerer ikke brudd på menneskerettighetene eller Geneve-konvensjonen. Internasjonal terrorisme må bekjempes gjennom en helhetlig satsing som inkluderer fattigdomsbekjempelse, dialog, demokratiarbeid og bedre etterretning.

Norge må være en internasjonal pådriver i kampen mot atomvåpen, bakterologiske og kjemiske våpen.

Det er et uttalt mål for Norge å sikre NATOs fortsatte interesse for våre nordområder, hvor vi har felles grense med Russland. Trusselbildet er imidlertid

ikke bare militært, men også miljømessig, politisk og økonomisk. Stabilitet, demokratisering og økonomisk forbedring i Russland er også i vår interesse.

KrF vil:

- arbeide for å sikre norsk sikkerhet og hevde norske territorielle, økonomiske og andre interesser.
- at Norge fortsatt skal være medlem av NATO.
- at Norge bør prioritere fredsbevarende aksjoner i FN-regi.

Norges forhold til Den Europeisk Union

EU omfatter 25 av Europas 45 land (tilsvarende 450 av Europas 500 millioner innbyggere) fra våren 2004. Gjennom utvidelsen østover, innføringen av en felles valuta og økt samarbeid innen forsvars- og sikkerhetspolitikken og på justisområdet, har EUs politiske rolle regionalt og globalt blitt mer omfattende. Norge har engasjert seg sterkt for å bidra til å styrke demokratiet, rettsstaten og menneskerettighetene i vår egen verdensdel, blant annet gjennom OSSE, Europarådet og i et nært samarbeid med EU. Vår handel med EU er betydelig og økende.

EØS-avtalen utgjør hovedfundamentet for Norges forhold til EU. Den er det viktigste virkemiddelet i Norges økonomiske forbindelser med EU og har

grunnleggende betydning for å sikre norske næringspolitiske interesser. EØS-avtalen gjør Norge til en del av EUs indre marked ved at EUs regler om fritt varebytte og fri bevegelse for personer, tjenester og kapital er gjennomført i norsk rett.

EØS har sikret Norge adgang til EUs indre marked samtidig som nasjonal selvbestemmelsesrett på viktige områder er ivaretatt. EØS-avtalen gir muligheter for norsk innflytelse på regelutviklingen gjennom tidlig deltakelse i ekspertkomiteer fram til formelle vedtak i EØS-komiteen. EØS-avtalen har også lagt grunnlaget for viktig samarbeid på andre områder som forskning, utdanning og miljøvern.

Norge deltar i samarbeid med EU innenfor rammen av Schengenavtalen og det sikkerhets- og forsvarspolitiske samarbeidet i Europa (ESDP). Norge har således en betydelig interesse av et nært samarbeid med landene i EU på mange områder.

Norge har imidlertid særskilte behov som ikke uten videre fanges opp av EUs regelverk og forordninger. Det knytter seg blant annet til forvaltningen av naturressursene våre og hensynet til de spesielle vilkårene for jordbruks- og fiskerinæringen. Forslaget til en Grunnlov for EU og den økonomiske og monetære union (ØMU) synes også i liten grad å ta hensyn til landenes forskjellighet når det gjelder tilpasning til et felles regelverk.

På bakgrunn av viktige samfunnshensyn, som demokrati, selvråderett, ressursforvaltning og

handlefrihet i utenrikspolitikken, mener KrF at de nåværende tilknytningsformer til EU fremdeles tjener landet vårt best. Det vil imidlertid være viktig for Norge å følge aktivt opp nye samarbeidsinitiativ i EU i tråd med norske interesser og prioriteringer.

Et medlemskap vil kunne svekke vår utenrikspolitiske handlefrihet ved at EU prøver å utarbeide felles utenriks- og sikkerhetspolitikk og skal i økende grad tale med én stemme. Det er behov for frittstående land som uavhengig av stormaktene kan påta seg særlige oppdrag i fredsmegling og annen tilrettelegging for konfliktløsning.

Dersom stortingsflertallet går inn for å søke om norsk EU-medlemskap, skal det kun holdes folkeavstemning når forhandlingene er avsluttet, og resultatet er kjent. KrF vil respektere folkeflertallets avgjørelse.

KrF vil:

- at EØS-avtalen må utnyttes effektivt og utvikles i takt med nye behov.
- at Norge ikke skal søke om medlemskap i EU, men beholde dagens tilknytningsformer.

Norden og nærområdene

KrF mener at det Nordiske samarbeidet er viktig. Det politiske, kulturelle og økonomiske fellesskapet mellom de nordiske landene må føres videre, fornyes og styrkes. Nordisk Råd har endret karakter

etter at Danmark, Sverige og Finland ble medlemmer av EU. Nordisk Råd framstår i dag som et viktig koordineringsforum for nordområdene i Europa. Nærområdet og forholdet til Baltikum er i sterkere grad trukket inn i drøftingene i Nordisk Råd. Med utvidelsen av EU til også å gjelde Estland, Latvia, Litauen og Polen vil nærområdesamarbeidet endre karakter.

Derfor har Nordisk Råd og nærområdesamarbeidet et viktig ansvar for å styrke det politiske fokuset på Østersjøsamrådet, Barentssamarbeidet og gjennomføring og utvikling av den "nordlige dimensjon" i EU. Samarbeidet i Norden og nær-området må fokusere på miljø, kontroll med smittsomme sykdommer, internasjonal organisert kriminalitet og handel (trafficking) av mennesker.

KrF vil:

- styrke Nordisk Råd som et koordineringsforum for nærområdepolitisk samarbeid i Europa.

Norges forhold til Russland

Utviklingen i Russland har bidratt til stabilitet og økonomisk vekst. Men fortsatt er det store utfordringer knyttet til fattigdom og store uløste miljøproblemer i nordområdene knyttet til industri og usikret deponi av atomavfall. For oss som naboland representerer dette en stor utfordring. Bare russerne selv kan løse problemene, men vi må imidlertid yte

vårt, både bilateralt og som ledd i en koordinert internasjonal satsing. Russland er viktig for norsk utenrikspolitikk.

Den norske geografien og norske økonomiske interesser tilsier at Norge går i front i nordområdepolitikken. Utvinning og transport av energiresurser, fiske og havbruk er fortsatt en viktig del av grunnlaget for bosetting i nord. Et grunnleggende hensyn i norsk nordområdepolitikk må være å sikre at Norge kan bevare, høste og videreforedle disse verdiene også i fremtiden.

Nordområdene bør være et foregangsområde for bærekraftig utvikling. Det må etableres et tett samarbeid mellom næringsliv, forvaltning og forskning/høyere utdanning. Det bør videre utvikles en overordnet nasjonal strategi som basis for sentrale og regionale myndigheters behandling av nordområdespørsmål.

Demokrati og menneskerettigheter vil være viktige temaer i den politiske dialogen med Russland. På det økonomiske området må vi legge til rette for et aktivt næringslivssamarbeid, særlig med fokus på Nordvest-Russland. For KrF er det sentralt å bidra til at USA og EU fortsatt prioriterer arbeidet med Nordvest-Russland, men regionale råd som Barentssamarbeidet, Østersjøsamrådet og Arktisk Råd vil også være viktige fora for å løse problemer knyttet til atomsikkerhet, miljøopprydding,

kontroll med smittsomme sykdommer og kamp mot internasjonal kriminalitet og prostitusjon.

KrF vil:

- videreutvikle vårt gode forhold til Russland og legge til rette for et aktivt næringslivssamarbeid.
- utvikle en forpliktende og helhetlig bilateral avtale med Russland for all virksomhet i Barentshavsområdet med det formål å sikre både næringsutvikling og miljø.
- arbeide aktivt for en enklere grensekryssing mellom Norge og Russland.
- utvikle samarbeidet i OSSE med EU, Russland og USA om viktige utenrikspolitiske problemstillinger.
- at Norge må delta aktivt i Barentssamarbeidet, Østersjøsamrådet og Arktisk Råd.
- øremerke midler til å utvikle norsk-russiske reiseprodukter basert på lokal natur og kultur.
- invitere Russland med i den sivile trafikkovervåkingsentralen i Vardø og i utviklingen av "Barentshavet på skjerm".
- fremme forslag gjennom IMO til strengere felles tekniske krav til skip og til felles retningslinjer for håndtering av ballastvann.
- at Norge i samarbeid med Russland skal iverksette en samordnet miljøovervåking i norske og russiske havområder.

- stimulere til norsk-russisk fellesutvikling av en miljøtilpasset og miljøvennlig reiselivsnæring på Svalbard.

Europas "yttergrenser"

Utviklingen i Europa preges av EUs utvidelse, styrking av demokratiet og bedring av levevilkårene i de nye EU landene. Men Europa er preget av store utfordringer. Det er fortsatt en ustabil situasjon på Balkan og i Albania. Land som Hviterussland, Ukraina og Moldova sliter med svak demokratisk utvikling og har betydelige sosiale og økonomiske problemer.

Norge og våre samarbeidspartnere i EU kan ikke akseptere en isolasjon av disse landene ved Europas yttergrense. Utvikling i disse landene er avgjørende for vår evne til å håndtere utfordringer knyttet til særlig sosial nød, sikkerhet og som "frihavner" for internasjonal organisert kriminalitet.

KrF vil:

- være en pådriver for samarbeid med landene ved EU og EØS-samarbeidets nye yttergrenser. Dette samarbeidet må særlig legge til rette for utvikling av demokrati og godt styresett, samt bedre muligheter til sosial og økonomisk utvikling.

Andre sentrale europeiske aktører

OSSE er et viktig alleuropeisk forum i arbeidet for sikkerhet og samarbeid i Europa, både på Balkan, i Kaukasus og i Sentral-Asia. OSSE er også så langt den eneste europeiske sikkerhetsorganisasjonen der Russland er medlem, og den eneste internasjonale sikkerhetsorganisasjon som har nærvær i alle de sentralasiatiske landene. OSSE har fått forsterket aktualitet i forbindelse med den internasjonale kampanjen mot terrorisme.

KrF vil:

- utvikle samarbeidet i OSSE med EU, Russland og USA om viktige utenrikspolitiske problemstillinger.

Europarådet har sin virksomhet innen hovedområdene menneskerettigheter, demokratisering, rettsstatens prinsipper, kultur, utdanning og sosial samhörighet samt kriminalitetsbekjempelse som sentrale elementer i norsk europapolitikk. Det er derfor sentralt at Europarådets juridiske rolle og de ulike kontrollmekanismer styrkes slik at medlemslandene fullt ut respekterer de grunnverdier organisasjonen er bygget på.

KrF vil:

- styrke Europarådets juridiske rolle og at de ulike kontrollmekanismer styrkes slik at medlems-

landene fullt ut respekterer de grunnverdier organisasjonen er bygget på.

Utvikling

Sult, sykdom og sårbarhet er hverdagen for over 1,2 milliarder mennesker som lever i ekstrem fattigdom. Hvert år dør 6 millioner barn av sult. Halvparten av jordens befolkning er fattige og 70 prosent av dem er kvinner. 123 millioner barn er uten skolegang, og 250 millioner barn mellom 5 og 14 år må arbeide. Brudd på menneskerettighetene forekommer hver dag fordi mennesker sulter, ikke får utdanning, næringsutvikling, ikke har et helsetilbud, ikke har økonomisk frihet, mangler et rent miljø og ikke har medbestemmelse.

Kampen mot fattigdom er vår tids største utfordring. Vi kan ikke akseptere den urettferdighet som preger verden i dag. Et overordnet mål må være å utrydde all fattigdom og bidra til at alle skal sikres tilgang på menneskerettighetene. Det handler om å vise nestekjærlighet og respekt for andre menneskers rettigheter og likeverd.

Utvikling skapes ikke av bistand alene. Gjeldsslette, handel og investeringer sammen med bistand er helt avgjørende for å gi utviklingslandene reelle muligheter til å skape utvikling. Utviklingslandene trenger en sterkere posisjon i internasjonale fora.

Det er en overordnet utfordring å integrere de fattigste landene bedre i verdensøkonomien. En

åpnere verdenshandel med økt markedsadgang for utviklingsland er viktigere for å bekjempe fattigdom enn kun bistand. Noe av det viktigste rike land kan gjøre for å støtte opp under fattigdomsbekjempelse, er å åpne egne markeder for utviklingslandenes produkter.

Fattigdomsbekjempelse må skje ved arbeid på flere områder. De internasjonale rammevilkårene for handel, investeringer og gjeld må bli bedre. Det er videre bredt akseptert internasjonalt at landbruk er en av de sektorene der forbedringer i handelsmessige rammebetingelser er aller viktigst for utviklingslandene og deres evne til å redusere fattigdommen. Det gjelder alle utviklingsland, og ikke minst de fattigste. Det er viktig å stimulere til økt lokal og regional handel. Gjennom økt økonomisk integrasjon og tettere samarbeid mellom ulike land i sør, kan landene også gradvis tilpasse seg en økende konkurranse og bygge opp kompetanse som dermed kan legge grunnlaget for senere eksport til de internasjonale markedene. Norge må bidra til å utvikle et landbruk i fattige utviklingsland ved et bredt spekter av virkemidler. Dette må inkludere handelsrelaterte tiltak som forbedrede preferanseordninger og utvikling av eksportkapasitet regionalt og globalt, samt utviklingsrelaterte virkemidler som utvikling av primærproduksjon, landbruksbasert industri, infrastruktur, forskning og utdanning, naturressursforvaltning og så videre.

Mottakerlandene må selv lage egne fattigdomsstrategier og føre en politikk som fører til reduksjon av fattigdom. Den internasjonale bistanden må økes og bli bedre. Frivillig innsats og privat næringsliv må mobiliseres i langt større grad i kampen mot fattigdom.

Et mål for utviklingspolitikken må være å bidra til etablering av demokratier med lokal forankring, der befolkningen skal ha tilgang på alle menneskerettighetene. Samtidig er det viktig med et sterkt fokus på godt styresett og bekjempelse av korrupsjon. Fredsbygging og konfliktløsning er også viktig for å skape en mer rettferdig verden. En annen viktig faktor er å bidra til bærekraftig utvikling i det aktuelle området det drives utviklingsarbeid.

FNs tusenårs mål forplikter oss til å føre en målrettet politikk. KrF anser tusenårs målene som viktige ledetråder i utviklingspolitikken. For at disse målene skal bli oppfylt, må Norge selv vise vilje og konkret handling, men også være en pådriver for at andre land skal yte mer.

Undertrykking og krenkelser av menneskerettighetene er uforenlig med tanken om at alle mennesker har en ukrenkelig verdi. Brudd på menneskerettigheter er et internasjonalt anliggende samme hvor det forekommer, og må møte reaksjoner fra verdenssamfunnet. Kvinner har en svært utsatt stilling i mange land og ofte er lovverket direkte kvinnediskriminerende. Det er behov for et

sterkere fokus og en mer bevisst kamp på den internasjonale arenaen for at menneskerettighetene også skal bli reelle for kvinner.

Opptappingen av bistanden må fortsette. KrF ønsker at økningen av bistanden skal prioriteres innenfor områdene utdanning, bekjempelse av HIV/Aids og næringsutvikling. Arbeidet for å redusere barnedødelighet og bedre mødrehelse må også prioriteres.

Det er viktig at bistandsmidlene blir effektivt utnyttet. Her har misjons- og hjelpeorganisasjonene, med lokalkunnskap og godt utbygd nettverk, vært gode forvaltere.

KrF vil:

- øke bistanden til 1,3 prosent av BNI innen 2009, for deretter å fastsette nye konkrete mål for de kommende stortingsperiodene. KrFs langsiktige mål er å øke bistanden til 2 prosent av BNI.
- etablere en ordning med skattefradrag for gaver fra norske bedrifter og enkeltpersoner til statlige bistandsprosjekter.
- fortsette reformarbeidet av utviklingssamarbeidet.
- arbeide for å bedre utviklingslandenes rammevilkår knyttet til gjeld, handel og investeringer.
- at Norge skal arbeide aktivt for at tusenårsårene nås.

- øke utviklingslandenes adgang på verdensmarkedet og åpne for mer handel med alle utviklingsland, ikke bare de fattigste.
- Arbeide for at Norge aktivt utvikler og fremmer posisjoner som på en troverdig måte forsvarer utviklingsinteresser ved at differensiering/klassifisering innad i WTO-systemet knyttes til hvordan ulike grupper land ligger an til å nå FNs tusenårs mål. Dette må omfatte både de fattigste landenes markedsadgang og beskyttelsesmekanismer for deres egen produksjon.
- at all bistand skal være ubundet.
- sikre gode rutiner for effektivitet og kontroll med bruken av norske bistandsmidler.
- jobbe for at Norge skal tilby visse utviklingsland (særlig utviklingsland i gruppen mellom MUL og mellominntektsland) særlig markedsadgang basert på nulltoll eller sterkt reduserte tollsatser, gjennom et forutsigbart importkvotesystem eller tilsvarende ordning.
- at det skal være et sterkt fokus på kvinner og barn som målgrupper i alt utviklingsarbeid.
- sikre misjons- og hjelpeorganisasjonene en fortsatt viktig rolle i norsk bistand.
- at Norge skal være et foregangsland i å løse gjeldsproblemene til fattige land, og at de fattigste og mest gjeldstyngede landene skal få 100 prosent gjeldsettergivelse.

- bidra til næringsutvikling i Sør, og sterkere samarbeid mellom næringsliv i nord og sør.
- bidra til at norsk næringsliv involveres i næringsutvikling i Sør (NIS). Dette kan medføre overføring av kompetanse og skape nye handelskanaler.
- at Norge skal bidra til at utviklingsland får en sterkere posisjon i internasjonale fora.
- at Norge må tale utviklingslandenes sak i internasjonale fora som WTO, for å være med på å bekjempe fattigdom på flere fronter.
- at de aller fattigste landene skal prioriteres når bistanden skal fordeles, og at 50 prosent av bistanden fra Norge skal konsentreres i land i Afrika.
- at behovet for nok og rent vann må vektlegges i utviklingsarbeidet.
- at Norge skal gå imot en utvanning av bistanden ved endring av regelverket for hva som kan godkjennes som bistand i OECD. Dette gjelder utvidelse av regelverket med hensyn til bistandsfinansiering av militære tiltak og aktiviteter, samt en utvidelse til nye land som ikke regnes som fattige.

Tusenårsmålene – anerkjent av alle FN-land, både i-land og u-land, Verdensbanken, IMF og WTO

- 1) Halvere ekstrem fattigdom og sult innen 2015.
- 2) Sikre grunnskoleutdanning for alle barn innen 2015.
- 3) Fremme likestilling mellom kjønnene og styrke kvinners stilling,
- 4) Redusere barnedødeligheten med to tredeler innen 2015.
- 5) Redusere dødeligheten blant gravide og fødende kvinner med tre firedeler innen 2015.
- 6) Stanse spredningen av hiv/aids, malaria og andre sykdommer innen 2015.
- 7) Sikre en miljømessig bærekraftig utvikling innen 2015.
- 8) Utvikle et globalt partnerskap, blant annet ved å forplikte utviklingslandene til å satse på godt styresett, og å stille krav til de rike landene om å øke bistanden, innføre et rettferdig handelssystem og å bidra til en håndterbar gjeldsbyrde i utviklingslandene.

Forsvaret

Forsvaret er et av de viktigste instrumentene for norske politiske myndigheter. Forsvaret skal sikre og fremme nasjonale interesser, suverenitet og territoriell integritet.

Samfunnet står overfor et mer diffust trusselbilde enn tidligere, kjennetegnet av glidende overganger mellom det nasjonale og internasjonale, og mellom fred, krise, væpnet konflikt og krig. I denne situasjonen er det sikkerhetspolitisk avgjørende med tett samordning mellom norsk utenriks- og forsvarspolitik og koordinering av justis- og forsvarspolitikken. Samarbeidet innenfor det nye totalforsvarskonseptet må utvikles videre.

De nye sikkerhetspolitiske omgivelser, grenseoverskridende terrorisme og den teknologiske utviklingen krever et annet militært forsvar enn tidligere. Norske styrker må ha høy kvalitet og være relevante og effektive i forhold til oppgavene. Forsvaret må ha innsatsstyrker som kan reagere raskt.

Både diplomatiske, økonomiske og militære virkemidler må utnyttes i arbeidet for internasjonal fred og forsoning. Flernasjonalt samarbeid vil få økt betydning for Forsvaret. Norge må bidra mer til FN-styrkene og delta aktivt i internasjonale operasjoner. Sikkerheten for norsk personell må ha høyeste prioritet.

Norsk deltakelse i internasjonale operasjoner må være folkerettslig forankret. I tillegg er politisk og moralsk legitimitet nødvendig. For å forankre norsk utenriks- og forsvarspolitik i folket, er det også viktig med en bred og åpen debatt om militært engasjement i utlandet. Norge må avstå fra deltakelse i preventiv krigføring og forkjøpsangrep som ikke har en klar forankring i folkeretten.

Innenfor den overordnede rammen som legges av FN, er NATO hjørnesteinen i norsk sikkerhetspolitikk. Norge har et forpliktende alliansesamarbeid i NATO som er av overordnet betydning. Det er grunnleggende viktig for Norge at samarbeidet mellom EU og NATO forblir konstruktivt og baseres på åpenhet, samarbeid og gjensidig koordinering.

Allmenn verneplikt må opprettholdes og utformes etter Forsvarets behov. Heimevernets status må bedres og sikres gjennom kvalitetsreformen.

KrF vil:

- arbeide for å sikre norsk suverenitet og hevde norske interesser.
- at samtlige utenlandsoperasjoner Norge deltar i, må ha klart mandat fra FNs sikkerhetsråd eller NATO.
- at Norge skal spille en aktiv rolle i internasjonalt freds- og forsoningsarbeid i konfliktfylte regioner.

- at Forsvarets verdigrunnlag og retningslinjer for etikk og miljø følges opp.
- arbeide for at Forsvaret bidrar til å oppfylle nasjonale miljømål.

Samfunnssikkerhet og beredskap

Sikkerhetspolitikk er i vår tid mye mer enn sikring og forsvar av eget territorium. Samfunnet står overfor et mer diffust trusselbilde enn tidligere, kjennetegnet av glidende overganger mellom det nasjonale og internasjonale, og mellom fred, krise, væpnet konflikt og krig. Dette fordrer et arbeid for økt samfunnssikkerhet på bred front. En globalisert verden er uoversiktlig. Det har eksempelvis utviklet seg gråsoner mellom tradisjonell kriminalitet og kriminalitet som har til hensikt å ramme demokratiske verdier, økonomisk stabilitet, den politiske orden, samfunnets trygghet og sikkerhet.

Samfunnssikkerheten er avhengig av et velfungerende totalforsvar. Totalforsvaret omfatter utnyttelse av de militære og sivile ressurser for å opprettholde et organisert og funksjonsdyktig samfunn, beskytte befolkningen samt samfunnets verdier. Det militære forsvaret består av Forsvaret. Den sivile delen av totalforsvaret omfatter hele samfunnet med alle sine funksjoner som må fungere i krise og krig. Vi vil også presisere at de totale ressurser som er tilgjengelige for å håndtere en krig, også skal kunne brukes ved vanskelige, kriseliknende hendelser i fred.

Det er nødvendig med økt fokus på sårbarhets- og trusselutviklingen. Samfunnet må være i stand til å hindre tap av liv og verne om helse, miljø, viktige samfunnsfunksjoner og materielle verdier ved

ulykker og katastrofer, også i fredstid. Funn fra risiko- og sårbarhetsanalyser og erfaringer fra øvelser og krisehåndtering må følges opp og integreres på alle nivåer i samfunnet.

Ansvars-, likhets- og nærhetsprinsippene bør være retningsgivende for det videre arbeidet med beredskap og krisehåndtering. Ansvarsprinsippet betyr at den som har et ansvar i en normal situasjon også har ansvaret i tilfelle ekstraordinære hendelser. Likhetsprinsippet betyr at en organisasjon man opererer med til daglig skal være mest mulig lik den organisasjon man har under kriser. Nærhetsprinsippet betyr at kriser skal håndteres på lavest mulig nivå. Vi må prioritere forebyggende virksomhet, herunder helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid.

Vi må sikre nød- og beredskapsetatenes evne til å håndtere større hendelser, herunder terrorisme og bruk av masseødeleggelsesmidler. Et målrettet og samordnet arbeid for å sikre samfunnets kritiske infrastruktur er helt nødvendig. Vi vil vektlegge økt samarbeid, herunder planverk og øvelser, mellom sivile og militære myndigheter. I møte med terrortrusselen er det også viktig å styrke etterretnings- og sikkerhetstjenestenes evne til å analysere, varsle og forebygge ulike former for terror i Norge. Vi må arbeide for at samfunnssikkerhets- og beredskapstenkning skal bli mer utbredt og for helhetlig og samordnet krisehåndtering sentralt, regionalt og lokalt.

Klimaendringer kan medføre økt sårbarhet i kritisk infrastruktur og primærnæringene samt medføre helsemessige konsekvenser. Det er behov for økt kunnskap om klimaendringenes konsekvenser for sikkerhets- og beredskapsarbeidet.

KrF vil:

- at arbeidet med samfunnssikkerhet og beredskap skal prioriteres.
- ha krav om risiko- og sårbarhetsanalyser ved rullering av kommuneplaner.
- at det skal gjennomføres felles planlegging og øvelser for krisehåndtering, der også frivillige organisasjoner er med.
- arbeide for å forbedre internasjonal krisehåndtering, særlig gjennom FNs system for krisehåndtering og koordinering (UNDAC).
- at flest mulig får opplæring og kompetanse på sårbarhet og samfunnssikkerhet innenfor totalforsvarskonseptet.
- bedre katastrofeberedskapen i forhold til nordmenn i utlandet.